

Izdavač
ITP „UNIREKS”, Podgorica

Za izdavača
Janko Brajković, direktor i
glavni i odgovorni urednik

Urednik
Olivera Milić

Kompjuterska priprema
Bojan Popović
„Medeon”, Podgorica

Štampa
„Grafičar”

Tiraž
1000

ENUMA ELIŠ

Sumersko-akadski ep o stvaranju

*Ep s francuskog preveo, uz konsultaciju izvornika,
studiju i komentare sačinio*
Dr MARKO VIŠIĆ

PODGORICA
2008.

Naslov originala:
LE POEME BABYLONIEN DE LA CREATION
Ed. René Labat
Paris 1935.

SADRŽAJ

Predgovor7

KOSMOGONIJSKA MISAO DREVNOG BLISKOG ISTOKA

I

KOSMOGONIJSKO-TEOGONIJSKI SUSTAVI DREVNOG BLISKOG ISTOKA

1. *Predanja drevnog Bliskog istoka o postanju svijeta*9

II

FILOSOFIJSKE OSNOVE BLISKOISTOČNIH PREDANJA O POSTANJU I OPSTOJNOSTI SVIJETA

1. *Temeljne misaone predstave o postanju svijeta drevnih Egipćana, Sumerana, Akadana, Kanaanaca i Hebreja*18
2. *Kosmički principi postanja i opstojnosti universuma i njihova obogotovorenost*21
3. *Naučavanje jonskih kosmologa u svijetlu kosmološke misli drevnog Bliskog istoka*23

III

SUMERSKO-AKADSKI EP O STVARANJU

1. *Sastav, pronalazak, vrijeme postanja i jezik Epa*27
2. *Slika postanja svijeta po Enuma elišu*28
3. *Glavni likovi Epa*33
4. *Sumersko porijeklo Epa*38
5. *Značenje Epa*41
6. *Vjerski značaj, namjena i idejnost Epa*45

ENUMA ELIŠ

Tabla I	51
Tabla II	61
Tabla III	65
Tabla IV	69
Tabla V	77
Tabla VI	83
Tabla VII	90
<i>Spisak skraćenica češće citiranih djela i izvora</i>	97
<i>Literatura</i>	99
<i>Index nominum et rerum</i>	101
<i>Bilješka o autoru</i>	115

Predgovor

Istražujući dugi niz godina misaoni i vjerski život drevnih Sumerana, Akadana, Vavilonjana, Egipćana, Hebreja, Helena i Rimljana sadržan u njihovim književnim djelima svjetovnog i vjerskog karaktera, autor smatra umjesnim da na naš jezik himničko-poetskom intonacijom i ritmom originala prevede sumersko-akadski *Ep o stvaranju (Enuma eliš)*, najznačajnije književno djelo vjerskog karaktera drevnih Mesopotamljana.

Nastojeći da prevod postigne ne samo visok umjetnički kvalitet nego i naučno-kritičku utemeljenost, autor prevoda je preko tri godine istraživao jezik i sadržaj *Epa*, sam prevod temeljeći na kritičkom izdanju izvornika i prevodu istog na francuski jezik što ga je u Parizu, godine 1935, pod naslovom *La Poème babylonien de la Création (Enuma eliš)* objavio čuveni francuski asiriolog René Labat.

Budući da su u međuvremenu pronađeni novi fragmenti *Epa* koji su znatno dopunili petu i poboljšali šestu tablu, odnosno pjevanje, autor se, prevodeći tablu petu, služio poboljšanim tekstom A. K. Graysona, dok se za šestu koristio prevodom E. A. Speisera, jedno i drugo objavljeno u *Anthology of the Ancient Near Eastern Texts* (u redakciji J. B. Pritcharda), Princeton 1976, I, p. 35-39; II, p. 15.

Kako *Ep o stvaranju* (po prvim riječima nazvan *Enuma eliš*, Kad gore,) kao teogonijsko-kosmogonijski ep *sui generis*, sadrži temeljne misli o postanju i opstojnosti svijeta bogova i ljudi, misli obavijene velom mita i simbolike, autor je, u svrhu razumijevanja, sačinio uvodnu studiju pisanu sa stanovišta prirodne filosofije i književno-istorijskog aspekta.

Autor studije u prvom poglavlju, naslovljenom kao *Kosmogonijsko-teogonijski sustavi drevnog Bliskog istoka* – u cilju dubljeg sagledavanja sadržaja *Epa* koji raspravlja o sumerskim i akadskim koncepcijama o postanju universuma posredstvom obogotvorenih kosmičkih sila – izlaže predanja o postanju svijeta drevnih Egipćana, Sume-

rana, Akadana, Vavilonjana i Ugarićana koja su u znatnoj mjeri vršila uticaj na postanje *Epa*.

Osim toga, gornje poglavlje ide za tim da čitaoca, upoznajući ga sa skoro svim značajnijim kosmogonijsko-teogonijskim sustavima drevnog Bliskog istoka, navede na razmišljanje o složenosti i međusobnoj povezanosti predanâ o postanju svijeta od Sumerana do starih Hebreja koji su posredstvom Kanaanaca, poblize rečeno Fenićana i Ugarićana, u potpunosti baštinili bogatu kulturu drevnih Egipćana, Sumerana i Vavilonjana, što se osjeća na gotovo svakoj stranici *Starog zavjeta*.

Izloživši u prvom poglavlju književna predanja o postanju svijeta, autor studije u drugom poglavlju nastoji istražiti filozofsku poruku mitoloških predanja o postanju svijeta, to jest ispitati temeljne misaone predstave na kojima se zasnivaju književna predanja drevnog Bliskog istoka, kao i same kosmičke principe postanja i opstojnosti universuma i, na kraju, samu obogotvorenost tih principa, da bi u trećem dijelu gornjeg poglavlja, razmatrao uticaj kosmološke misli drevnog Bliskog istoka na jonske kosmologe kao prve predstavnike evropske filozofijske misli.

Dok se prvo i drugo poglavlje temelji na samostalnom istraživanju autora studije, dotle se treće poglavlje – u kojemu se raspravlja o sastavu i pronalasku, vremenu postanja i jeziku *Epa* te o glavnim likovima, sumerskom porijeklu, značenju i namjeni *Epa* – s izuzetkom drugoga dijela pod naslovom *Slika postanja svijeta po Enuma elišu*, koji pripada autoru studije – zasniva na Uvodnoj studiji priređivača izvornog teksta i prevodioca *Epa* na francuski jezik, René Labata.

Autor našeg prevoda gornjeg *Epa* nastojao je da prevodu osigura onu misaonu dubinu, tačnost i nesvakidašnjost jezika kojim se osobinama, posebno tonskom versifikacijom, Ep odlikuje u originalu. Koliko je u tome uspio ostavlja na prosuđivanje kompetentnom i dobro namjernom čitaocu kojemu je i namijenjen gornji, nadati se, temeljan i savjesno sačinjen prevod.

Dr Marko Višić

KOSMOGONIJSKA MISAO DREVNOG BLISKOG ISTOKA

I

KOSMOGONIJSKO-TEOGONIJSKI SUSTAVI DREVNOG BLISKOG ISTOKA

1. *Predanja drevnog Bliskog istoka o postanju svijeta*

Prilazeći razmatranju kosmogonijskih sustava drevnog Bliskog istoka kao umnim tvorevinama osobene duhovnosti koje nam očituju posebnu strukturu duhovnih sila određene zajednice – podsjećajući da su na postanje kosmogonijskih sustava umnogome uticali rodno mjesto i skup posebnih prirodnih okolnosti, što ima za posljedicu da pogled na svijet ljudi, bogova i same prirode, koji tvori sustav istine, bude odslik njezina životnog iskustva – autor se smatra obavezanim ukazati da se u kosmogonijskim sistemima drevnih Sumerana, Akadana i Egipćana očituje mitski sistem istine, odnosno mitski pogled na svijet. To će reći da se višestruko opažanje, sagledavanje i razumijevanje universuma i svekolikog života u njemu razmatra ne kroz prizmu znanosti, poezije ili pak matematike, nego kroz prizmu mita kao simboličkog i slikovitog načina opažanja i razumijevanja svijeta; kao osmišljenog nazora o postanju i uređenju svekolikog kosmičkog života.

Tako gledajući na stvari, kosmogonijski i teogonijski sustavi gore navedenih naroda pokazuju se kao vid sustavnog umovanja o postanju i postojanju svega živoga u universumu; umovanja u spekulativnom, s razumskim izlaganjem usklađenom obliku. To je pak temelj prirodne filozofije što nam ujedno kazuje da se u naroda drevnog Bliskog istoka umni, filozofijski poticaj ka spoznaji bitnosti stva-

ri i proishodišta svega postojećega u universumu javlja prije logičkog razmatranja pojavnog svijeta¹.

Predanja *drevnog Egipta* o postanju svijeta su mnogovrsna. Po jednom mitskom predanju svijet se, poprimajući oblik *sunčanog djeteta* „koje je obasjalo zemlju što je prebivala u mraku²“, rađa iz lotosova cvijeta izraslog na brežuljku izdignutom iz iskonskog haosa. To je „lotos što je iznikao na početku svijeta... sveti lotos nad velikim jezerom³“.

Dok se u gornjem predanju postanje svijeta vezuje za *biljku*, dole se po drugim predanjima ono vezuje za *životinju* ili *pticu*. Tako po jednom predanju *nebo u liku krave*, sa zvijezdama po čitavom tijelu, rađa sunce, kao simbol postanja svijeta, u liku zlatnog teleta. To predanje posvjedočuju *Tekstovi piramida*, izreka 1029, izvještavajući nas o zlatnom teletu što ga rađa Nut, odnosno Nebo⁴.

Po jednom predanju iz Heliópolisa⁵, sunčano dijete, simbolizirajući postanje svijeta, prvi put se, u liku Bennu-ptice, odnosno Feniksa, pojavilo na kamenu zvanom Benben, koji vremenom postaje mjesna svetinja.

¹ O mitskoj i simboličkoj misli drevnog Bliskog istoka i njezinim temeljnim principima – uzroku i posljedici, vremenu i prostoru – autor opširno raspravlja u studiji *Misaoni i vjerski život naroda drevne Mesopotamije* (unaprijed *Misaoni i vjerski život*), pisane kao uvod u djelo *Zakonici drevne Mesopotamije*, „Svjetlost“, Sarajevo, 1989, str. 13–21.

² Usp. A. Mariette, *Denderah*, Paris, 1870, I, 55 B

³ Usp. A. Mariette, *op. cit.*, I 55 B. O lotosu poniklom na brijegu pokraj grada Šmunu, helenski Hermópolis, koji daje život mladom bogu-Suncu, govore nam najstarija egipatska predanja, dok se slika lotosa s djetetom što sjedi na njegovu vrhu javlja sve do rimskih vremena.

⁴ Na kasnijim spomenicima vidimo kravu, odnosno nebeska tijela kako plove po njezinu tijelu.

Mit o *nebeskoj kravi* često se isprepliće sa netom navedenim mitom o rođenju sunčanog djeteta iz lotosa što nam posvjedočuju obredne posude na kojima novorođeno dijete, dijete sunce, sjedi na lotosu između dviju nebeskih krava.

Nebeska krava, zvana Nut, susreće se i u *Predanju o istrebljenju ljudi*.

⁵ Heliópolis, helenski naziv staroegipatskog grada imenom Annu ili Onn, što je iskonsko ime boga-sunca Ra-a. Heliópolis je glavno središte štovanja vrhovnog božanstva drevnih Egipćana, netom navedenog boga Ra-a, ili Re-a.

Po nekim tekstovima vjerske sadržine, svijet nastaje iz *jajeta* što ga je snila Guska, Veliki gakač⁶, kako se u toj ulozi naziva bog Geb⁷.

Osim gornjih, u drevnom Egiptu postoje i predanja o postanju svijeta po kojima kao tvorci nastupaju *bogovi i boginje*. Po jednom predanju boginja-nebo Nut rađa sunčano dijete koje potom samo stvara svijet bogova i ljudi.

Suprotno gornjem predanju, po kojem svijet nastaje rođenjem, Khnum, bog-tvorac iz Elefantine, stvara svijet na lončarskom točku.

Bog Atum, kako nas obavještavaju *Tekstovi piramida*⁸, otpočeo je stvaranje svijeta na iskonskom otočiću izronulom iz Nu, primogenetskih voda.

Heliopoljski misterij⁹, odnosno predanje nastalo u Heliopolju, sačuvano na papirusu Bremner-Rhind, čiji naslov glasi *Poznavanje*

⁶ O *kosmičkom jajetu* što se pojavilo na iskonskom brijegu izronulom iz haotičnih voda, ili ga je pak snio Veliki gakač, usp. *Magijski papirus Harris IV*, 10-15; *Knjiga mrtvih*, gl. 4, i 6.

Kosmičko jaje u orfičkoj kosmogoniji rađaju kosmička Noć – kao simbol tame i vlage skrivene u zemlji, čime oličavaju erotsku, oplodujuću moć – i *Vjetar*, kao simbol svijetlog zračnog prostora. Iz toga se jajeta rađa dvospolni Erot čija se ženska narav očituje kao Mjesec, a muška kao Sunce koje svojom toplinom oploduje zemlju, o čemu vidjeti O. Kern, *Orphicorum fragmenta* 60, 61, 70, i *Orph. Hymn.* IX, 4.

U pelaškom mitu o postanju svijeta Velika majka bogova, zvana Eurinoma, iz zagrljaja s Vjetrom, tačnije životvornim uzduhom koji se pretvorio u zmiju Ofiona, ili Ofioneja, također rađa kosmičko jaje iz koga nastaje vidljivi svijet.

⁷ O navedenim predanjima drevnog Egipta usp. M. J. Matje, *Staroegipatski mitovi*, „Veselin Masleša“, Sarajevo, 1963, str. 19-42, (Preveo s ruskog Nazif Kusturica); G. Roeder, *Die Kosmogonie von Hermopolis, Egyptian Religion*, t. I, New York, 1933, p. 1-30.

⁸ Usp. Kurt Sethe, *Pyramidentexte*, Leipzig, 1900-1922, IV, 1040-41: *On što se rodi u Nu(nu), Kad još ne posta nebo, Kad još ne posta zemlja.*

⁹ O staroegipatskim misterijima i njihovom naučavanju o postanju svijeta, čitalac se može iscrpno upoznati iz autorove studije *Duhovni i vjerski život drevnih Egipćana*, pisane kao uvod u djelo *Egipatska knjiga mrtvih*, „Svjetlost“, Sarajevo, 1989, str. 17-21.

Ra-ovih stvaranja i obaranje Apofisa, govori nam kako je Atum-Ra, izronivši iz životodajnih voda Nu, stao stvarati svijet:

... Još ne bješe neba i ne bješe zemlje. I ne bješe još ni tla ni zmijske na tom mjestu ... Ne nađoh sebi mjesta na koje bih se tamo mogao dići. Ja razmislih u svom srcu, ja zamislih pred svojim licem. I ja sazdah sve likove budući sam, jer ja ne bjeħ ispljunuo Šua, ja (još) ne bjeħ povratio Tefnut, i ne bješe nikoga ko bi stvarao sa mnom. Ja zamislih u svom sopstvenom srcu, i postađoše mnogobrojna bića od bića u likovima rođenih i u likovima onih koje oni rodiše.

Ja se sjedinih sa svojom pesnicom, ja se sparih sa svojom rukom i pade sjeme u moja sopstvena usta.

I ja ispljunuh Šua, ja povratih Tefnut. I moj otac Nun reče: „Neka porastu oni!¹⁰”

Iz navedenog pasusa razabiremo da Atum-Ra snagom svoga srca stvara svijet bogova i ljudi kao prvu fazu kosmičkog stvaranja koja se realizira uz pomoć metafizičkih Netera, Principa: Šu i Tefnut, Geb i Nut, u sudjelovanju sa epagomenskim principima Ozirisom i Izidom, Seth-om i Neftidom.

Drugu, višu fazu stvaranja susrećemo u *memfijskom misteriju* u kome se kao metafizički, tvorni Neter, Počelo, pojavljuje bog Ptah. On pod aspektom Tatenen, to jest pod aspektom *afirmacije života kroz materiju*, sobom oličavajući životvorni oganj (toplinu) i vodu (vlagu), dvije temeljne generativne potencije Majke Zemlje, nastavlja tvorni naum, zamisao Apsoluta projiciran u Atuma, nastavlja stvaranje tvornih principa koji prizivaju rast i oblikovanje pojavnog svijeta.

Ptah – koji, kao metafizički Neter, u genezi simbolizira unutar-nju bitnost materije, energiju kao snagu uništenja i ponovnog oblikovanja materije, koju, kao temeljna snaga materijalizacije te energije, pretvara u oblikom i sviješću obdarena stvorenja – u ovome misteriju svoj tvorni naum izvodi srcem (= simbol začeca misli) i jezikom (= govor koji realizira misao), što se jasno razabire iz narednog odlomka:

¹⁰ Citirano prema Matje, *op. cit.*, str. 121.

Poniknu u srcu (misao) u liku Atuma, poniknu na jeziku (misao) u liku Atuma. Velik je i ogroman Ptah (koji je naslijedio svoju snagu od svih bogova) i njihovih duhova preko ovoga srca., u kome se Horus pretvori u Ptaha pomoću ovoga jezika..., u kome se Tot pretvori u Ptaha.

Dogodi se da srce i jezik dobiše vlast nad (svim) udovima, jer oni saznaše da je on (Ptah) u svakom tijelu, u svim ustima svih bogova, svih ljudi, svih zvijeri, svih crvi i svega što živi, jer on razmišlja i zapovijeda svim stvarima kojima on želi. Njegova Devetka bogova je uz njega kao zubi i usne. To je sjeme i ruke Atuma, jer je Atumova Devetka bogova ponikla pomoću njegovog sjemena i njegovih prstiju, (Ptahova), pak, Devetka bogova – to su zubi i usne u ovim ustima, koja dadoše imena svim stvarima i iz kojih izadoše Šu i Tefnut. Devetka stvori vid očiju, sluh ušiju i disanje nosa da oni obavještavaju srce. Jer upravo „ono rada svako znanje, a jezik ponavlja sve što je srce zamislilo. (Podcrtao M. Višić).

I bi Ptah zadovoljan kad stvori sve stvari i sve božije riječi. I on rodi bogove, on stvori gradove, on osnova nome, on stavi bogove u njihova svetišta...¹¹

Kad je riječ o predanjima o stvaranju svijeta drevnih Sumerana, nužno je konstatovati da do nas nisu doprla predanja po kojima svijet nastaje iz biljaka, životinja i ptica, kao što je slučaj u kosmogoniji starih Egipćana.

U kosmogonijskim predanjima drevnog Sumera u ulozi stvoritelja svijeta susrećemo *bogove i boginje*. Tako se u mitološkom predanju nazvanom *Lahar i Ašnan* govori kako je An, vrhovni bog drevnih Sumerana otpočeo stvaranje velikih bogova, zvanih Anunnaki, na kosmičkoj planini, tom izvoru svekolikog života, izronulj iz primordijalnih voda u obliku Neba i Zemlje.

Posredstvom Anunna-bogova, kao kosmičkih Počela, An stvara sav vidljivi svijet, što se razabire iz sljedećih stihova:

*Kad na planini Neba i Zemlje
An rodi Anunna-bogove...¹²*

¹¹ Citirano prema Matje, *op. cit.*, str. 122-123.

¹² Gornje mitološko predanje u cijelosti je prevedeno u ranije citiranoj studiji *Misaoni i vjerski život*, str. 33-34.

O stvaranju svijeta govore i početni stihovi mita *Postanje i posvećenje trnokopa*, u kome se kao kosmokrator pojavljuje bog En-lil, koji stvaranje svijeta počinje rastavljanjem Neba od Zemlje iz koje potom izdvaja sjeme kao potenciju svega živoga:

*Gospod, čija je sudbonosna odluka neodložna,
En-lil, što sjeme zemlje iz tla izvodi
Odluči čvrsto da Nebo od Zemlje rastavi,
Odluči čvrsto da Zemlju od Neba rastavi,
Da bi poraslo sjeme što klija...*¹³

Ako uzmemo u obzir ono što se o boginji Namu kaže u jednom veoma starom popisu sumerskih bogova, koji je naziva *Majkom koja rađa Nebo i Zemlju*, dok je njezin piktogram prikazuje kao primogenetsko more iz koga izranjaju Nebo i Zemlja, An i Ki, koji potom rađaju En-li-la, Gospodar-zrak, i En-Ki, Gospodar-Zemlju, ovaj pak floru i faunu, očito je da se u sumerskim predanjima o postanju svijeta krije ne samo naučavanje o sve savršenijim i savršenijim generacijama bogova kao veličanstvenih kosmičkih sila, već i filozofska teorija drevnih Sumerana o postanju svijeta¹⁴.

Što se tiče *akadsko-vavilonskih* predanja, većina njih se podudara u tome da su iskonske vode kolijevka svijeta i da je stvaranje svijeta razumno djelo božanske trijade koju čine Anu, En-lil i Ea.

Sumersko naučavanje, odnosno ideju o sve savršenijim naraštajima božanskih bića susrećemo i u *Enuma elišu*, kao temeljnom akadsko-vavilonskom predanju, po kome svijet nastaje iz prvobitnih haotičnih voda oličenih u Apsû i Tiamat. Stvaranje počinje sukcesijom božanskih prelaznih bića Lahmu i Lahamu, An-šar-om i Ki-šar-om, za kojima se rađaju osobnija božanstva Anu i Ea, da bi se genealogija završila rođenjem boga Marduka kao najsavršenijeg bića.

¹³ Cf. Kramer, *Sum. myth.*, p. 51.

¹⁴ Ne treba zaboraviti da je sumerska filozofska misao poznavala *Hubur*, Okean slane vode koji je poput Tiamat okruživao zemlju i bio smatran počelom svega živoga. Odjeci toga sumerskog nazora susreću se i u *Enuma elišu*, odnosno *Epu o stvaranju*, I. 132, gdje se Tiamat, izrođujući čudovišta, naziva Majka Hubura, odnosno Ponora:

Majka Ponora, stvoritelj svega.

I po drugoj verziji *Enuma eliša*, nastaloj u šestom stoljeću prije Hrista, svijet nastaje iz iskonskih voda zvanih Kuru, što se razabire iz sljedećih stihova:

*Sve zemlje bijahu Kuru...
Nato se nešto u Kuru pokrenu,
Eridu nast, Esagil stasa...
Boginja Aruru s Mardukom sjeme
ljudskoga roda stvori...*¹⁵

Kanaansko-ugaritska kosmološka predanja govore nam da je u početku svijeta vrhovni bog-tvorac Kanaanaca, što će reći Feničana i Ugaričana, imenom El, odnosno Baal stvorio primogenetske vode i obdario ih generativnim potencijama. Da bi vitalna počela sadržana u prvobitnim vodama doveo u vidljivu opstojnost, primordijalne vode razdvaja na Gornje slatke vode, simbol muškog počela, od Donjih slanah voda, simbol ženskog počela¹⁶.

Bog Baal, kao metafizičko Počelo, budući simbol Gornjih slanah voda i božanstvo kiša, Donje slane vode – koje se u ugaritskoj kosmogoniji smatraju sijelom generativnih potencija, što će reći začetnikom postojećega svijeta – smješta u korito, „u Elov voljeni Jam... u Elov bezdan¹⁷.”

¹⁵ O sumerskim i akadsko-vavilonskim naučavanjima o postanju kosmosa i svijeta bogova, kao i o odgovarajućim književnim predanjima opširno se raspravlja u gore navedenoj studiji *Misaoni i vjerski život*, str. 29-35.

¹⁶ U *Enuma elišu* slično postupa bog Marduk, ranije bog En-lil koji razdvaja Apsû, Gornje slatke vode, simbol muškog počela, od Tiamat, Donjih slanah voda, simbol ženskog počela.

Tako u hebrejskoj kosmogoniji postupa Jahve Elohim, Jahve kao tvorac, koji po midrašu Konen 25, Gornje muške vode razdvaja od Donjih ženskih voda.

To je razlog zašto se u hebrejskoj i ugaritskoj kosmogoniji pojavljuju dva Okeana, dva ponora, Tohu i Bohu, i dva potopa.

¹⁷ Pobjeda muških nad ženskim vodama kao da ukazuje na pobjedu, odnosno prevlast patrijarhata nad matrijarhatom, što je našlo odraza u kosmogonijskim predanjima Bliskog istoka.

Prema drugom feničkom kosmogonijskom predanju, što ga navodi fenički pisac Sanhoniaton iz Biblosa, svijet nastaje tako što Majku bogova Bau – koja, slično Eurinomi, pelaškoj Velikoj majci bogova, izranja iz prvobitnih voda, simbola nesređenog, haotičnog stanja – oploduje bog Kolpija, oličenje Sjevernog vjetera. Tim činom je bog Kolpija, kao simbol muškog počela (slično zmiji Ofionu, kao personifikaciji Sjevernog vjetera, Boreja, i muškom počelu koji u pelaškom kosmogonijskom predanju oploduje Eurinomu, kao što je navedeno u šestoj napomeni) pokrenuo kaos da iz sebe stvori kosmos, uređeni svijet¹⁸.

Od kosmogonijskih predanja *drevnih Hebreja* za istraživače kosmogonija drevnog Bliskog istoka od posebnog su značaja dva predanja o postanju i uređenju svijeta iz *Biblije*, *Geneza* 1-2.3; 2.4-23.

Po prvom predanju (koga ćemo se ovom prilikom jedino i dotaknuti), nastalo oko 523. godine prije nove ere, u početku svijeta bijahu Hošek-Tama, Tehom-Bezdan i Tohu va-bohu, vodni bezdan, primogenetske haotične vode, Haos.

Ako pak Tohu i Bohu u gornjem hebrejskom predanju imaju onu funkciju koju u *Epu o postanju* imaju Tiamat¹⁹ i Apsû, to jest oli-

¹⁸ Boginja Bau, prema navedenom feničkom predanju o postanju svijeta, umnogome podsjeća ne samo na boginju-stvoriteljicu svijeta Eurinomu, već i na helensku boginju Niktu, Noć iz čije se ljubavne veze sa Erebom, Tamom, rađaju Eter, kosmičko svjetlo i Dan.

Možda nije naodmet dodati da se helenska boginja Nikta, slično hrišćanskoj pramajci zvanoj Eva, koju *Geneza*, 3.20, navodi kao Havva, naziva *Majka svemu živome*, što je atribut Velike boginje plodnosti drevnog Bliskog istoka, o kojoj autor ove studije raspravlja u navedenoj radnji *Misaoni i vjerski život*, str. 36-46.

¹⁹ Zanimljivo je dodati da se od Tohu, izvorno *thw*, dodavanjem sufiksa *m* dobija antroponim Tehom, izvorno *thwm* koji u množini postaje Tehomot, izvorno *thwmwt*, što je, etimološki gledano, veoma blisko imenu vavilonske Velike majke boginje Tiamat koja se pojavljuje pod imenima Taawathu, Tauthe, Taamtu i Tamdu.

Kao što se od Tohu pomoću sufiksa dobija antroponim Tehom, tako se od Bohu dobija Behom, odnosno Behemot.

Tehomot i Behemot, kao što je inače poznato, u hebrejskoj su mitologiji morska, odnosno kopnena čudovišta, pri čemu se Tehomot izjednačuje sa Levijatanom.

čavaju iskonske haotične vode predstavljene u liku dviju nemani, sobom simbolizirajući i prvi roditeljski par, u tom je slučaju očito da su drevni Hebreji svijet u njegovu začetku zamišljali kao bezoblično stanje praznine i haosa, sukladno današnjem tumačenju teonima Tohu i Bohu²⁰.

Iz tih primogenetskih, vitalnim potencijama zasićenih voda, slično akadsko-vavilonskim predanjima o postanju svijeta, koja su hebrejskim poslužila kao uzor, najprije izranja zemlja na kojoj počinje supstancijalizacija vidljivog svijeta.

Redaktor *Biblije* gornje misli o postanju uvio je u ruho privlačne i jednostavne mitološke priče, kao što nam pokazuju naredni stihovi:

*U početku stvori Bog nebo i zemlju,
Zemlja bijaše pusta i prazna;
Tama se prostirala nad bezdanom
i Duh Božji lebdio je nad vodama.*

Po gornjem predanju koje stvaranje svijeta smješta u proljeće, Jahve Elohim stvara svijet za šest dana. Sam redosljed stvaranja nije usklađen s našim poimanjem vremena i prostora, odnosno postanja kosmičkih elementarnih sila i živoga svijeta na zemlji. Tako Jahve prvoga dana stvara svod nebeski, kojim odvaja Gornje slatke vode od Donjih slanijih voda; trećega dana, smjestivši Donje vode u morsko korito, stvara svjetlila na svodu nebeskom: Sunce, Mjesec i zvijezde: da rastavlja svjetlost od tame, dan od noći, da luče jedno godišnje doba od drugog. Petoga dana stvori ptice nebeske i stvorove morske; šestoga dana stvori zvijeri, gmazove i ljude, te potonjima dade vlast nad svim što je stvorio.

Redosljed stvaranja svijeta po sumersko-akadskom *Epu o stvaranju* što ga je izveo vavilonski kosmokrator Marduk dosta se razlikuje od gore navedenog teogonijskog predanja.

Marduk stvaranje svijeta počinje tako što raspolučuje tijelo boginje Tiamat, od jedne polovine stvarajući nebo, od druge zemlju, koje potom razdvaja. Marduk zatim na nebu stvara planete i zvijezde, odnosno zvijezda, uz čiju pomoć određuje godinu; stvorivši planete

²⁰ O tome više vidjeti kod Robert Graves-Raphael Patai, *Hebrejski mitovi*, „Naprijed”, Zagreb, 1969. str. 28.

i zvijezda, stvara Mjesec, kome povjerava tvorenje noći, „dane da luči njome”, kao što je Suncu, Šamašu povjerio dane. Stvorivši Mjesec i Sunce, nastavlja stvaranjem drveća i bilja, kopnenih i morskih životinja i naposljetku stvara čovjeka iz krvi Kingu, sina boginje Tiamat.

II

FILOSOFIJSKE OSNOVE BLISKOISTOČNIH PREDANJA O POSTANJU I OPSTOJNOSTI SVIJETA

1. *Temeljne misaone predstave o postanju svijeta drevnih Egipćana, Sumerana, Akadana, Kanaanaca i Hebreja*

Pretresajući predanja drevnog Bliskog istoka o postanju svijeta po sebi se nametnulo pitanje: kakav nam stupanj spekulativne misli očituju navedena predanja, odnosno kako su narodi drevnog Bliskog istoka zamišljali i razumijevali postanje svijeta – kao običnu viziju; rođenje od iskonskog para roditelja; kao djelo jednog od roditelja ili pak kao duhovni akt.

Gore izložena i njima slična predanja o postanju ukazuju da se u njima susreću svi navedeni nazori o postanju svijeta.

Nazor po kome se postanje svijeta razumijeva kao *obična vizija* susreli smo u predanjima drevnog Egipta, po kojima se svijet, u liku sunčanog djeteta, rađa iz *biljke*, poblize rečeno iz lotosa; ili se postanje svijeta vezuje za *životinju* ili *pticu*, tačnije za kravu ili feniksa; ili svijet nastaje iz *jajeta* što ga je snio Veliki gakač, bog zemlje Geb.

Gornji nazor o postanju svijeta ne pruža ni elementarne oblike spekulativne misli koja se u kosmološkoj misli drevnog Bliskog istoka začinje kad se postanje svijeta stalo razumijevati kao rođenje od *iskonskog para roditelja*, obično od boga i boginje.

U kosmogoniji drevnog Egipta takav par božanskih roditelja čine Šu – svijetli zračni prostor, odnosno toplina i svjetlost – i Tefnut, simbol životvorne vode, odnosno vlage u zemlji. Oni izrođuju Geb i Nut, Zemlju i Nebo, ovi pak epagomenska počela Ozirisa i Izidu, Seth-a i Neftidu, kojima se svagda pridružuje Horus-pa-herdu, Horus-dijete, kao kvintesencija.

U kosmogoniji drevnog Sumera takav par sačinjavaju An i Ki, Nebo i Zemlja, dva temeljna kosmotvorna elementa. Iz njihove ljubavne veze rađaju se dva osnovna činioca terestralnog života: *lil*, svijetli zračni prostor, svjetlost, zrak, kosmotvorni Eter oličen u bogu En-lilu, i slatke vode na nebu i u zemlji oličene u bogu En-Ki, odnosno Ea-i.

U kosmogoniji starih Helena, da napravimo malu digresiju, takav božanski par jesu Uran i Gea, Nebo i Zemlja, iz čijeg se ljubavnog zagrljaja rađaju Titani, Kiklopi i Orijaši, koji čine temelj pojavnog svijeta s njegovom omudrenošću i harmonijom. Posljednje utjelovljuju Titanke Mnemosine, kao oličenje svjesnog djelovanja, umne sile u prirodi, i Temida, personifikacija reda, poretka i harmonije kosmičkih elemenata²¹.

Viši stepen spekulativne misli u kosmogoniji drevnog Bliskog istoka postignut je onda kad se stvaranje svijeta stalo razumijevati kao djelo, odnosno rođenje *jednog od roditelja* – boga ili boginje.

U kosmogoniji starih Egipćana tu ulogu ima bog Atum, odnosno Atum-Ra koji, izronivši u vidu otočića iz primordijalnih voda zvanih Nu, počinje stvaranje na prvobitnoj humci, otočiću – tom središtu generativnih potencija sa kojeg je potekla vidljiva realizacija i supstancijalizacija vitalnih počela začetih u Amonu, Apsolutnom biću.

U kosmogoniji drevnih Sumerana tu funkciju vrši vrhovni bog An, koji počinje stvaranje bogova, kao oličenja elementarnih sila, stihija, na kosmičkoj planini izronuljoj iz prvobitnih voda Kuru u vidu združenih Neba i Zemlje.

Primjetit nam je da ovaj stupanj stvaranja – za razliku od prva dva, po kojima svijet nastaje na materijalan način, što stoji u tijesnoj vezi s biomorfom, fizičkom predstavom o postanju svijeta – stoji iz-

²¹ Dok je Hesiod, ostajući u sferi mita i mitoloških predodžbi, porijeklo harmonije i sredenosti kosmičkih sila u svojoj *Teogoniji* pripisao bogovima, dotle je pitanje porijekla harmonije, uređenosti pojavnog svijeta, kao i pitanje međusobno usklađenih elementarnih, obogotvorenih sila Prirode – koju su, kako drevni Heleni, tako i stari Sumerani, Akadani, Vavilonjani i Egipćani zamišljali i razumjevali kao jedinstvenu cjelinu u vremenu i prostoru, to jest kao τὸ ἕν jedno, po vremenskoj i prostornoj neprolaznosti i nepromjenjivosti, imanentnosti, o čemu nam upravo govore Hesiodova *Teogonija* i *An-Anum* – bio središnji problem mislilaca drevnog Bliskog istoka i stare Helade, posebno jonskih kosmologa Talete, Anaksimena, Anaksimandra te Empedokla, Anaksagore i drugih.

među biomorfne i logomorfne predstave o postanju, jer Atum-Ra božanstva začeta u njegovoj misli donosi na svijet tjelesnim putem. On, naime, bogove Šu i Tefnut donosi na svijet uz pomoć usta.

Najviši stupanj spekulativne misli u kosmogoniji naroda drevnog Bliskog istoka, ostvaren je onda kad se stvaranje, postanje svijeta stalo razumijevati kao *duhovni akt*. Po tome nazoru o postanju svijeta bogovi-tvorci – kao što su u Egiptu Ra i Ptah; u Mesopotamiji Marduk; u hrišćanstvu vrhovni bog čije ime glasi *Jahve ašer jihve*, Ja sam onaj koji jest – svojom tvornom Riječju prizivaju u vidljivo postanje u njihovom duhu misaono začeti svijet. Drugim riječima, po ovome se nazoru čin stvaranja odvija uz pomoć Logosa, što će reći da svijet bogova i ljudi nastaje na božansku zapovijest.

Rečeno se razabire iz gore navedenog memfijskog misterija i iz početnih redova *Biblije*, odnosno iz *Geneze*, po kojoj svijet nastaje na Božju tvornu Riječ: *fiat mundus*²²!

Iz ovoga proizlazi da u kosmogonijskoj misli drevnog Bliskog istoka *počelo svijeta* može biti *materijalne* ili *duhovne* prirode, odnosno da svijet može postati fizičkim ili duhovnim putem.

U materijalna, fizička počela idu biljke, životinje, ptice i prvobitne vode, kao što su Hubur, Nu i Okéanos, kojima pridružujemo boga Khnum-a iz Elefantine koji svijet stvara na lončarskom kolu.

Uz materijalna počela vezuje se biomorfna i tehnomorfna predstava o postanju svijeta.

U duhovna počela svijeta idu pojedina božanstva i tvorna Misao, odnosno tvorna Riječ, kamo idu Atum-Ra, hrišćanski vrhovni bog, Hu i Sia, Mummu i Mê, Enem i Amatu – tvorna Riječ i tvorna

²² Kad, međutim, vrhovni hrišćanski bog, ili pak bog En-Ki u mitološkom predanju *En-Ki i Sumer – Uređenje zemlje i njezinih kulturnih procesa*, ili boginja Nin-hursag, u mitološkoj poemi *En-Ki i Nin-hursag*, kažu *rođenje dadoh*, odnosno *neka bude*, to nije samo duhovni akt stvaranja, odnosno sam proces stvaranja, već je to i akt podvajanja boga kao duhovnog bića od svijeta koga dovodi u postanje, čin koji služi očitovanju moći njegova Tvorca.

Riječju, to je čin razdvajanja subjekta od objekta, Tvorca od stvorenog, duha od materije. To je nesumnjivo jedan od bitnih argumenata da su drevni Egipćani i Mesopotamljani, skoro prije četiri i po tisućljeća, poznavali i svijet čiste misli, apstrakcije i spekulacije; da su poznavali logomorfne, a ne samo tehnomorfne i materijalne predodžbe o postanju svijeta, što im se često neargumentovano odričalo i još uvijek, nažalost, odriče.

Misao kod drevnih Egipćana, Sumerana i Vavilonjana, s čime u tijesnoj vezi stoji logomorfna predstava o postanju svijeta.

2. Kosmički principi postanja i opstojnosti universuma i njihova obogotvorenost

Budući da je *Enuma eliš*, kao teogonijski ep *sui generis*, poput većine teogonija drevnog Bliskog istoka i stare Helade, u svojoj bitnosti kosmogonijski ep, što će reći da božanstva što ih u njemu susrećemo utjelovljuju elementarne kosmičke sile, reći nam je dvije-tri o kosmičkim principima postanja i opstojnosti.

Temeljni princip postanja i opstojnosti kosmosa jeste počelo *bezvremenosti*, odnosno *vječnosti* koji se, oponiran zemaljskim, što će reći prolaznim stvarima može nazvati i principom *besmrtnosti*.

Princip bezvremenosti dijalektički je suprotstavljen principu *vremenosti*, odnosno prolaznosti koji se, za razliku od principa *bezvremenosti* što se odnosi na božanske, neprolazne i bezvremene stvari, odnosi na zemaljske, prolazne, vremenom obuhvaćene, slabo postojeće stvari.

Kao što vremensko, prolazno proističe iz bezvremenskog, neprolaznog, tako i princip *vremenskog* proističe iz principa *bezvremenskog*.

Princip pak *bezvremenosti* i princip *vremenosti*, kao čisto metafizički principi, jesu korelativi temeljnog metafizičko-kosmičkog principa *vremena*.

Osim toga, dva navedena principa su uzrok i osnova postanja i opstojnosti *objektivnim*, kosmičkim principima, koji u odnosu na metafizičke stoje stepenicu niže i vezani su za pojavni svijet.

Osnovni *objektivni* princip jest princip *izviranja*, hoću reći princip postanja i bivstvovanja suprotstavljen principu *uviranja*, odnosno principu *prestajanja*, jedan i drugi budući fundamentalni principi terestralnog, čulima zamjetljiva života u universumu.

Korelativi principu *izviranja* i *uviranja* jesu principi nižega reda, odnosno temeljni *prirodni*, *htonski*, međusobno sučeljeni materijalni principi, tačnije elementi: *vatra* (oganj, toplota) uz koji ide atribut *suvo*, nasuprot *vodi* (vlagi) sa atributom *hladno*, te *zemlja* i *zrak* kao supstancijalni principi svekolikog života.

Objektivni, odnosno kosmički principi postanja i opstojnosti vezani za pojavni svijet korelativni su temeljnim počelima universuma

– Nebu i Zemlji i s njima kod svih drevnih civilizacija smatrani bezvremenskim, neprolaznim, vječnim principima (čime su izjednačeni sa kosmičkim principima) suprotstavljeni zemaljskim, slabo postojećim stvarima.

Gotovo je suvišno dodavati da su metafizički principi *bezvremenosti* i *vremenosti* s njihovim korelativima, kao i objektivni, kosmički principi *uviranja* i *izviranja*, temeljni principi naizmjeničnog postojanja i prestajanja svega postajućeg i u procesu bivstvovanja postojećeg u svemiru, što će reći vječnog dolaska i odlaska istog u svemiru.

Ove principe – što se duboko prožimaju i nadopunjuju s principom vremena, prostora i kretanja, kao i s njihovim korelativima bezvremenosti i mirovanja – kao pokretače i obdržavatelje vječnog kosmičkog života dobro su uočili drevni Sumerani, Akadani i Egipćani, izrazivši ih na slikovit i metaforičan način u mitovima koji govore o cikličnom rađanju i *umiranju* života u prirodi.

Takav je u Sumeru, mit o Dumuzi i boginji Inanni; u Vaviloniji, mit o Tammuzu i boginji Ištar; u Egiptu, mit o Ozirisu i boginji Izidi; u Kanaanu, odnosno Ugaritu, mit o Baal-Alijanu i boginji Anat; u Siriji, mit o Adonaju i boginji Aštarti; kod Hetita, mit o Telepinu i boginji Kibeli itd.

Ovakav pogled na svijet, utemeljen i izgrađen na principu *suprotnosti* – kao temeljnom principu i uzročniku opstojnosti svih gore navedenih metafizičkih, kosmičkih i prirodnih principa – susreće se ne samo kod bliskoistočnih naroda već i kod drevnih Helena, što se dobro razabire iz naučavanja kako jonskih kosmologa tako i iz najranijih helenskih teogonija, kakva je, uzmimo, Hesiodova. Da bi, naime, nešto postalo i opstojalo nužna su dva suprotna počela – muško i žensko počelo, princip. Zato se u svim drevnim kosmogonijama kao počelo postanja susreće muški (Apsû, Atum, Okéanos) i ženski (Tiamat, Nu, Tetija) princip, počelo.

Princip *suprotnosti*, kao osnovni dijalektički princip postanja i opstojnosti u *Epu o stvaranju* očituje se u liku boga Apsû, muškog počela, oličenju Gornjih slatkih voda, i u liku boginje Tiamat, ženskog počela, kao oličenju Donjih slanah voda, što se razabire iz početnih stihova *Epa*.

Osim toga, princip *suprotnosti* susreće se i u naučavanju drevnih naturalnih, u biti dualističkih religija Bliskog istoka o vечноj borbi sila Svijetla, kao simbola života, sa silama Tame, kao simbola unište-

nja koje se međusobno nadopunjuju i životno prožimaju. Ovo nam zorno ilustruje u egipatskom panteonu borba Seth-a i Ozirisa, zma-ja Apofisa i boga Ra-a, u mazdaizmu borba Ahrimana sa Ahura Mazdom; u helenskom panteonu borba Tifona i Zeusa; u sumerskom pak borba boga Ninurte sa Kur-om, gospodarom donjega svijeta itd²³.

O *obogotvorenosti* kosmičkih počela ovom prilikom recimo toliko da su kod drevnih naroda bili obogotvoreni htonski principi zemlja i voda, vatra i zrak, kao četiri supstancijalna počela materijalnog svijeta, dok je od metafizičkih počela tu osobinu uživalo vrijeme.

3. Naučavanje jonskih kosmologa u svijetlu kosmološke misli drevnog Bliskog istoka

Jonski kosmolozi Talet, Anaksimena, Anaksimandar i Heraklit Efešanin – porijeklom iz Male Azije, djeluju u šestom i u prvoj četvrtini petog stoljeća prije nove ere – odlikuju se slobodnim, religijskim pogledom nesputanim pristupom razmatranju kosmičkih pojava, jer ni po pozivu nisu bili predodređeni da se bave duhovnim stvarima.

Stojeći pod jakim uticajem naučavanja drevnog Bliskog istoka o postanju svijeta krenuli su vlastitim putem te su pitanje postanja universuma i čovjeka u njemu prenijeli iz oblasti religije i pjesničke imaginacije u oblast razuma.

Dok, naime, kosmogonijska mitološka predanja – opisujući sljed svetih, od bogova danih kosmotvornih zbivanja u koja smrtni čovjek ne smije dirati – ne podliježu nikakvoj raspravi, jer mit teži da bude prihvaćen kao takav, dotle jonski kosmolozi mitološka predanja o postanju kosmosa, i sam kosmos, podvrgavaju razumskom is-

²³ O principu suprotnosti govori i Empedokle, helenski filosof iz grada Akraganta sa Sicilije (oko 490-430).

Po njemu su temeljni principi opstojnosti pojavnog svijeta Ljubav i Mržnja koji, budući međusobno suprotstavljeni, *naizmjenično vladaju svijetom u kružnom vremenskom toku*, o čemu vidjeti H. Diels, *Fragmenti pred-sokratovaca I*, 26. 138-149 K., 112-118.

Empedokle je, dakle, prvi helenski mislilac koji je na razgovjetan način izrazio dijalektičku osnovu zbivanja u svemiru, što će reći misao o naizmjeničnom postajanju i prestajanju, o kružnom bivstvovanju kosmičkog života, vječnom odlasku i dolasku istog u universumu, izraženog kroz četiri elementa: vodu, vatru, zrak i zemlju.

pitivanju, pritom zasnivajući i donoseći vlastiti sud i teoriju o postanju kosmosa. To ukazuje da se u naučavanju jonskih kosmologa s kritičkom, filozofijskom mišlju rađa i razdvajanje duha od materije, subjekta od objekta. Drukčije rečeno, u njihovom naučavanju, pogledu na svijet, priroda i prirodne pojave nisu ravnopravan partner čovjeku, nisu „ti”, već „ono”, objekt razmatranja.

Prevlast duhovnog elementa nad prirodnim, rođena kod jonskih kosmologa, za razliku od istočnih naroda, kod kojih susrećemo jedinstvo duhovnog i prirodnog elementa, duha i materije, što je odlika i drevnih Helena doklasičnog i klasičnog perioda (od VIII. do V. stoljeća) imala je za posljedicu da je duh drevnih Helena prirodu, materiju (hýle), ne samo podredio sebi, već je istu i uobličio u red, sklad, kosmos, i na kraju u ljepotu, kao najviši ideal ljudskog življenja. Kako je taj ideal vremenom prerastao u svijest, u misao o skladu svega postojećeg u prirodi i ljudskom životu – što je imalo za posljedicu da se svijest stala promatrati kao opštost svijeta po sebi i za sebe, a to pak dovelo do uobličavanja te i takve svijesti u moralne maksime i zakone – to se nesumnjivo može prihvatiti kao postulat da je helenska svijest, što će reći nazor o životu makrokosma i mikrokosma, ravna nazoru o uređenosti, ljepoti universuma. Odatle, još od vremena jonskih kosmologa, i potiče helenska težnja da se postanje elementarnih sila prirode, odnosno one same dovedu u razuman poredak, sustav, takav poredak protežući i na svijet bogova.

To je razlog zašto u najranijim teogonijama drevnih Helena, Homerovoj i Hesiodovoj, u samom početku sređivanja njihove misli susrećemo teomahije, borbu bogova kao oličenja elementarnih kosmičkih sila, pri čemu na koncu dolazi do pobjede Zeusa, hoću reći Jednoga, Duha nad Haosom, razobručenošću što ju oličavahu Titani na čelu sa Tifonom i drugim čudovištima, kao što su storuki Orijaši itd.

Riječju, dolazi do pobjede intelekta, kao načela dobra, nad osjećanjima, kao simbola prirodnog i načela zla. Pri tome dolazi do nagodbe razuma s osjećanjima, kao simbola prirodnog u čovjeku, do nagodbe duhovnog u prirodnom, kao osnovi uređenog svijeta u kojem osjećanja uvijek teže da nadvladaju duhovno, razum kao osnov postanja i opstojnosti kako makrokosma tako i mikrokosma. To dalje ukazuje da načelo duhovnog preovlađuje nad načelom prirodnog kroz koje duhovno emanira, ne uspijevajući da se u potpunosti otrg-

ne od prirodnog i stvori svoj duhovni svijet, svijet ideja kao duhovnog bića. No, vratimo se jonskim kosmolozima!

Slika postanja svijeta što nam se očituje iz fragmentarno očuvanih izvještaja o kosmogonijskim naučavanjima jonskih kosmologa Taleta, Anaksimandra, Anaksimena i Heraklita Efešanina, budući pod jakim uticajem prirodne filozofije drevnih Vavilonjana, odlikuje se nadahnutom, intuitivnom, još uvijek mitotvornom vizijom o postanju svijeta, vizijom u kojoj nedostaje empirijsko i racionalističko promatranje i kritičko ocjenjivanje razumske povezanosti pojavnog svijeta. To ukazuje da se jonski kosmolozi nisu oslobodili mitskih teogonija i da nisu na pitanja o postanju kosmosa odgovarali „naučnom teorijom i naučnim promatranjem²⁴”, jer su i oni djeca svoga, još uvijek mitskog vremena. Ako se, naime, prirodna filozofija, odnosno prirodni filozofi, gdje spadaju jonski kosmolozi, odlikuju time da im misao ostaje u domenu prirode (koja čini alfu i omegu njihova umovanja) a ne u domenu logičkih pojmova, što je odlika čisto racionalističkog filozofijskog umovanja o spoznajnim principima razuma, čiste logike, onda je više no deplasirano govoriti o jonskim kosmolozima kao o osnivačima jonske znanosti i filozofije, još manje kao o tvorcima evropske znanosti i filozofije uopšte, kao što to čini akademik Miloš Đurić u gore navedenom djelu.

Glavna zasluga jonskih kosmologa, kao utemeljitelja evropske filozofijske misli, sastoji se u tome što su oni u njezinoj povijesti prvi stali da u prirodi odvajaju dušu od tijela, subjekt od objekta, što i jeste prvi korak ka razilaženju s mitskim, intuitivnim načinom razmišljanja, koji u prirodi ne razlikuje dušu od tijela, subjekt od objekta.

Iz toga proizlazi da nije tačna tvrdnja dr-a Miloša Đurića da jonski kosmolozi u prirodi „nisu odvajali dušu od tijela” (ibidem), kao što nije tačna ni njegova tvrdnja da su oni, konkretno Talet, prapostupstanciju smatrali nepromjenjivom, jer je baš oni, u pogledu forme i sadržaja, smatraju promjenjivom, s razlogom što u suprotnom iz nje ne bi moglo sve nastajati i u nju se vraćati.

Osim toga, nužno je istaći da jonski kosmolozi i nisu tragali za prapostupstancijom iz koje je sve nastalo, „iz čega sve proizlazi”, kao što to na str. 473, citiranog djela, tvrdi Miloš Đurić, već su oni tragali za

²⁴ Usp. Dr Miloš Đurić, *Istorija helenske književnosti*², Beograd, 1972, str. 472.

arkhé, ne kao za prapočelom, praisvorom iz koga je sve proizišlo, nastalo, već kao za supstratom, kao za održavajućim načelom, trajnim elementom postanja i opstojnosti postalog. Ukratko, tragali su za stalnim prauzrokom kao materijalnim, a ne božanskim obdržavateljem; za *arkhé* kao za načelom koje održava postojeće i bivstvujuće u prirodi, samo budući ne samo promjenjivo već, štaviše, i neodređeno. Upravo to susrećemo u Anaksimenu naučavanju o *zraku* i Anaksimandrovu o *ápeironu*, beskonačnom, o kojem Anaksimandar kaže: „Počelo svega jeste *ápeiron*... gdje je svemu postojećem proishodište, tu mu je po nužnosti i uhodište, jer sve postojeće jedno drugomu, po nužnom vremenskom slijedu događanja daje zadovoljštinu²⁵.”

Iz gore rečenog o jonskim kosmolozima proizlazi da su oni prvi u povijesti evropske filozofske misli doprili do racionalističkog razlikovanja subjekta i objekta, duha i materije i na temelju toga razvili svoje, uslovno rečeno, materijalističko tumačenje, teoriju zasnovanu na principu analogije; teoriju koja se odlikovala revolucionarnim odbacivanjem vjerskog tumačenja u oblasti uočenih pojava, pritom poimajući universum kao razumljivu, mišlju i harmonijom prožetu cjelinu. Oni su se, uz to, u svojem naučavanju o prirodi odlikovali strastvenom dosljednošću u dokazivanju svojih teorijskih postavki bez obzira na činjenično stanje u pojavnom svijetu. Jedno i drugo je bilo odlika slobodne misli koja u pogledu pitanja o postanju svijeta, u odnosu na bliskoistočnu misao, predstavlja viši stupanj spekulativne misli.

Ukratko, jonski kosmolozi odlikuju se intuitivnom spoznajom počela svijeta, smatrajući ga objektivnim i promjenjivim, a ne subjektivnim i nepromjenjivim, obogotvorenim počelom, po čemu se oštro razilaze s bliskoistočnom mišlju po kojoj je počelo, praisvor svijeta, božanstvo.

²⁵ Skoro istovjetno gledište o *arkhé* susreće se i u teogonijsko-kosmogonijskim naučavanjima drevnog Bliskog istoka, konkretno u *Epu o stvaranju*, u kojemu se kao *arkhé*, prasuštancija, pojavljuje slatka (Apšú) i slana (Tiamat) voda.

Osim toga, zar bog-tvorac Marduk od tijela boginje Tiamat nije načinio nebo i zemlju kao trajni element postanja i opstojnosti?

III

SUMERSKO-AKADSKI EP O STVARANJU

1. *Sastav, pronalazak, vrijeme postanja i jezik Epa*

Sumersko-akadski *Ep o stvaranju*, po prvim riječima nazvan *Enuma eliš* (Kad gore...) sačinjava sedam tablica različite veličine koje broje od 125-165 stihova.

Ep se sastoji od *herojske epopeje i dogmatske poeme*, kojima je svrha da nas upoznaju s borbom mlađih sa starijim božanstvima, završavajući se himnom u čast boga-tvorca Marduka.

Enuma eliš sačinjavaju četiri verzije, odnosno četiri grupe fragmenata. Najstarija verzija, tačnije grupa fragmenata, što ih je koncem prošlog i početkom dvadesetog stoljeća otkopala njemačka arheološka ekspedicija, potiče iz Assura, glavnog grada Asirije. Fragmenti te verzije, koji se čuvaju u Berlinskom muzeju, potičući iz vremena od 11-9. stoljeća prije Hrista, očuvali su se kao prijepisi sa vavilonskog izvornika pohranjenog u nekom od vavilonskih hramova.

Drugu verziju, odnosno grupu fragmenata koja sačinjava prvu tablicu *Epa* i dijelove treće i šeste tablice, odnosno pjevanja, otkrio je 1924, godine Stephen Langdon, a potiče iz grada Kiša. Fragmenti te verzije, pohranjeni u Ašmoleanskom muzeju datiraju se u osmo ili sedmo stoljeće prije nove ere.

Treća verzija, odnosno grupa fragmenata što su ih u vremenu od 1848-1876, otkrili Hormuzd Rassam i George Smith u biblioteci asirskog kralja Assurbanipala (669-627) u Ninivi, kao prijepisi, manjim dijelom potiču iz grada Assura, većim iz Vavilona.

Četvrtu verziju, odnosno grupu fragmenata sačinjavaju tekstovi koji potiču iz novovavilonske epohe, vodeći porijeklo najvjerojatnije iz grada Sippara, odnosno Akada²⁶.

Ep se postanjem smješta u prvu vavilonsku dinastiju, između 1900-1711, prije Hrista, čemu u prilog posebno idu osobine jezika kojim je napisan.

Jezik prvobitne redakcije ovoga najznačajnijeg djela akadke vjerske književnosti, napisanog himničko-epskim dijalektom, ne-

²⁶ O vremenu postanja, otkrivanju i objavljivanju pojedinih grupa fragmenata vidjeti opširno kod René Labat, *Le Poème* 17-26.

sumnjivo je jezik starovavilonskog narječja koji se suštinski nadovezuje na staro-akadski kojim je napisan herojski *Ep o Gilgamešu*, između 23-21. stoljeća prije nove ere.

Enuma eliš se u pogledu forme, jezika i metrike, tijesno povezuje s metrikom himni prve vavilonske dinastije, neposredno nadovezuje na stare herojske poeme koje se od mlađih u tom pogledu duboko razlikuju²⁷.

2. Slika postanja svijeta po Enuma elišu

Enuma eliš sadrži dva predanja o postanju svijeta: prvo, u kome se susreće prirodan, sukcesivan tok postanja i sređivanja kosmičkih sila i, drugo, po kome bog-tvorac Marduk stvara svijet nakon smaknuća čudovišne Tiamat.

Slika postanja svijeta, gledano kroz prizmu obogotvorenih kosmičkih sila, što nam se – oslobođena mita i simbolike u koju su je odjenuli sumerski, odnosno akadsko-vavilonski mudraci – očituje iz prvih dvadeset redaka prvog pjevanja *Epa o stvaranju*, izgleda ovako: apsolutno biće koga drevni Akadani, odnosno Vavilonjani oličiše u pojmu Mummu²⁸, začinjajući u sebi misao, što će reći duhovno postanje funkcionalnih počela, time gubeći raniju Jednost, Jedinstvo, najprije stvara primogenetske, bezoblične vode zasićene živućim ognjem koji vitalne potencije, funkcionalna kosmička Počela tjera u vidljivu opstojnost. Iz tih se primordijalnih voda koje akadsko-vavilonski teolozi i mudraci smatrahu prvobitnim pokretačem i uzročnikom postanja universuma, na poticaj Mummu, kao tvorne Misli, odnosno Riječi, Logosa, rađaju dva osnovna kosmička Počela, prvotne kosmičke sile oličene u liku Apsû, muškom počelu, simbolu i oličenju Gornjih slatkih voda, u sumerskom jeziku zvanih *ab-zu*, i u liku boginje Tia-

²⁷ O tome usp. H. Zimmern, *Ein vorläufig Wort über babylonische Metrik*, objavljeno u *Zeitschrift für Assyriologie*, VIII, S. 121-124; G. Furlani, *Il Poema della Creazione*, Bologna, 1935, p. 28. Navedeno prema R. Labat, *op. cit.*, p. 25.

²⁸ Ako *Mu* znači *ime*, i ako je Mummu emfatički oblik, onda je Mummu identično sumerskom pojmu Mê, to jest Apsolutu, kao samotvornoj kosmičkoj sili i svijesti, odnosno tvornoj Misli. Tako gledajući na stvari Mummu je, kao i Mê, Apsolutno biće, *Onaj koji jest*, Bog, hoću reći bezimena tvorna kosmička sila koja se vječno obnavlja.

mat, kao ženskom počelu, simbolu i personifikaciji Donjih slanah voda, na akadskom zvanih *tamtu*, na sumerskom *a-ab-ba*, koje do tada bijahu združene u bezobličnoj vodnoj masi.

Tako nam se Apsû i Tiamat – slično sumerskoj boginji Namu, što se rađa iz iskonskih voda Kuru, i Atumu koji u obliku primogenetske humke izranja iz iskonskih voda, u Egiptu zvanih Nu – pokazuju kao prvi, osobnošću, voljom i sviješću obdareni aspekt života potekao iz prvobitnih voda u kojima su se, do njihove pojave, svi oblici života, vitalna Počela što ih je u te vode misaono projicirao Apsolut²⁹, nalazili u bezobličnoj, neizdiferenciranoj, ali nagoviještenoj i na supstancijalizaciju potaknutoj potenciji.

Apsû i Tiamat – metafizička Počela bez osobne moći odlučivanja, jer im je Apsolut odredio pravac tvornog djelovanja, težeći unaprijed datom utjelovljenju, što će reći daljnjem oživotvorenju kosmičkih funkcionalnih Počela začetih u misli Apsoluta – rađaju Lahmu i Lahamu. Oni prema Apsû i Tiamat – koji u procesu kosmičkog stvaranja sobom izražavaju vremenom neobuhvaćen izvor, i još uvijek neizdiferenciran i neodređen sadržaj budućeg pojavnog svijeta – označuju dugi predvremenski, tamom, nevidljivošću obuhvaćeni period u kojemu, kao u kosmičkoj Tami i Noći, kosmička Počela, kao skrivena sadržina i pozitivna pretpostavka budućeg pojavnog svijeta nastavljaju daljni, još uvijek nevidljivi razvoj u kojem se počinje nazirati diferencijacija i određenost Počelâ. Drugim riječima, Lahmu i Lahamu sobom izražavaju dugo predvremensko razdoblje u kojemu kosmička Počela počinju dobijati osobine određenosti i diferenciranosti, što će u završnom obliku postići razrješenjem kosmičke Tame i Noći, to jest Lahmu i Lahamu, u svjetlo svijeta³⁰.

²⁹ Slično predanje o postanju svijeta pruža nam kanaansko-ugaritska kosmogonija. Po tome predanju o postanju u početku je Apsolut, to jest vrhovni bog-tvorac El, odnosno Baal stvorio prvobitne vode koje je obdario generativnim moćima, muškim i ženskim počelima. Da bi vitalne potencije sadržane u tim primordijalnim vodama doveo u vidljivo, supstancijalno stanje, te vode razdvaja na Gornje slatke vode, simbol muškog počela, i na Donje slane vode, simbol ženskog počela.

³⁰ Zato nas ne bi trebalo čuditi što se Lahmu i Lahamu, kao simboli kosmičke Tame i Noći u čijem se bezvremenskom krilu i dubini mirno ra-

Lahmu i Lahamu rađaju An-šar (Gospodar-nebo) i Ki-šar (Gospodar-zemlja) koji najvjerojatnije označuju ukupnost osjetilima zamjetljiva svijeta, pri čemu An-šar, slično egipatskom božanstvu imenom Horakhte, Horus obzorja, simbolizira kako samo nebo kao sijelo kiša i svjetlosti tako i obzorje, vidokrug koji se na krajevima stapa sa Ki-šar, sa zemljom kao sijelom obzorja.

Nebo i Zemlja, koje drevne civilizacije smatrahu bezvremenskim, vječnim Počelima, po uvjerenju starih Sumerana i Akađana sačinjavahu čitavi svijet, *an-ki*, universum, kosmos, svemir. Kao takvi, oni su osnovni uslov daljnjeg kosmičkog stvaranja, odnosno postupnog ostvarenja zamisli Apsoluta, funkcionalnih Počela u obliku vidljive stvarnosti, pojavnog svijeta. Nebo je ono koje sa svojim životnim kišama i zrakom – koga u sumerskoj i kasnije vavilonskoj kosmogoniji, odnosno teogoniji oličavaše bog En-lil, Gospodar-zrak – sa svojim eteričnim svjetlom trajno budi generativne sile Majke Zemlje, potičući je da iz svojih blagih njedara pusti na svjetlo dana u vidljivu opstojnost vitalna počela. Ono je to koje im daje da predu u viši stupanj bivstvovanja, u fazu vječnog nastajanja i *prestajanja*, rađanja i *umiranja* kosmičke regenerativne energije u skladnoj i nužnoj miješini, u razumom i osjetilima zamjetljivu vremenu.

U daljnjem izlaganju *Enuma eliš* protivuriječi redosljedu genealogije bogova, odnosno kosmičkih sila po sumersko-vavilonskoj teogoniji. Tako se An (Nebo) proglašava sinom An-šara, mada su to skoro istovjetna božanstva; Ea, bog mudrosti i slatkih voda u Zemlji, proglašava se sinom boga Anu, dok je bog En-lil, iz netom iznijetih razloga prešućen.

Ukratko rečeno, slika postanja svijeta što nam je pruža uvodni dio *Enuma eliša* bila bi sljedeća: u početku svijeta postojale su prvobitne, neizdiferencirane kosmičke sile oličene u Apsû i Tiamat koji sobom predstavljahu *statično i neorganizirano stanje prvobitnog svi-*

zvijaju kosmička Počela, djeca Apsoluta, smatrahu dobrim i zaštitničkim božanstvima koja ljude štite od uroka.

Možda nije naodmet upozoriti na intrigantno tumačenje slike postanja svijeta po sumersko-akadskom *Epu o stvaranju* što je daju uvaženi američki sumerolozi H. i H. A. Frankfort, Dž. A. Vilson i T. Jakobsen u djelu *Od mita* 196-201.

Tako je, po njihovom tumačenju, Mummu „zavjesa od oblaka i magle”, a Lahmu i Lahamu ništa drugo do „mulj”!

jeta. Za njima slijede Lahmu i Lahamu, kosmička Tama i Noć u kojima kosmička Počela i vitalne funkcije što ih je Apsolut projicirao u iskonske vode (Apsû i Tiamat) započinju, još uvijek oku nevidljivu supstancijalizaciju koju će postići rođenjem An-šara i Ki-šara (Neba i Zemlje kao sveukupnosti svijeta).

Od gornje, starije generacije bogova koja tvori kosmičke dublete, muško i žensko počelo, potiče mlađa generacija bogova koja sobom izražava izdiferencirane, subjektivne kosmičke sile, tvoreći sukladno Trojstvo: Anu, Ea i En-lil.

Mlađa generacija bogova, oličavajući organizirane razvojne sile ustaje protiv statičnih i razvoju slabo sklonih kosmičkih sila, uznemirujući Apsû i Tiamat, svijet haosa koji žele prevesti u svijet kosmosa. Tome se opiru iskonska kosmička Počela na čelu sa Apsû, nastojeći da zatiranjem mlađe generacije bogova, Anu-a, Ea-e i En-lila, zadrže staro stanje. Namjeru boga Apsû i boginje Tiamat prozire bog Ea, *sjajnog uma, mudrac, domišljat, Ea što poznaje sve*, koji na Apsû baca svoju vradžbinu i san te ga potom ubije. S takvim se činom ne slažu Anunnaki, bogovi starije generacije (čije rođenje nije obuhvaćeno *Epom*), koji podstiču Tiamat da sačini svoju čudovišnu vojsku i da na čelu sa sinom Kingu krene u boj, kakav prijedlog ona i prihvaća, što je predmet Prvoga pjevanja, odnosno tablice.

Toj namjeri nastoje doskočiti bogovi mlađeg naraštaja kojima se pridružuju i bogovi starije generacije Lahmu i Lahamu, An-šar i Ki-šar. Bog mudrosti, otkrivši zavjeru, javlja ocu An-šaru namjeru starijih bogova; Anšar protiv boginje Tiamat šalje bogove Anu-a i Ea-u, ali oni ne smjedoše izići pred strašnu Tiamat i njenu, od samih čudovišta sastavljenu vojsku. Poslije toga An-šar se obraća mladome bogu Marduku, koji pristaje da iziđe na bojno polje boginji Tiamat i njezinim pomoćnicima, pod uslovom da mu bogovi u svojoj skupštini daju vrhovnu vlast, što je predmet Trećeg pjevanja. Davši mu vrhovnu vlast i moć da određuje sudbine, što će reći da tvori nova bića, Marduk se oružava lûkom, trozubom (buzdovanom) i mrežom, uzimajući za pomoćnike kosmička prirodna počela nad kojima Tiamat nije imala vlast: vatru, munju i vjetar kao simbol zraka. Savladavši u borbi boginju Tiamat i njezine pomoćnike, iskonske neorganizirane sile prirode, Marduk pristupa novom, sređenom i organiziranom utemeljenju kosmosa. U ime toga od Tiamatina tijela gradi Nebo i Zemlju, sijelo vidljiva svijeta, što je predmet Četvrtog pjevanja.

Na Nebu Marduk, potom, određuje položaj, odnosno predjele velikih bogova kojima vladahu u liku pojedinih zvijezda³¹. Nakon toga Marduk određuje položaj i putanju zvijezda, Sunca, Mjeseca i planeta i prema nebeskim tijelima određuje dane, mjesece i godinu. Završivši uređenje Neba okreće se uređenju života na zemlji, što je predmet Petoga pjevanja.

Dovršivši uređenje svijeta Marduk odluči da od krvi i kostiju sina boginje Tiamat, Kingu, stvori ljudsko biće, s ciljem da sa bogova ukloni težačenje, brigu o hljebu svakidašnjem i služenje u božjim hramovima. Poslije toga bogovima, zvanim Anunnaki, daje svu vlast na nebu i na zemlji, stavljajući im u zadatak da se brinu o izvršenju njegovih naredbi, što je predmet prvih pedeset stihova Šestoga pjevanja.

Nema sumnje da bogovi Anunnaki, kojima Marduk povjerava određene dužnosti, hoću reći funkcije u životu Majke Zemlje, predstavljaju omudrene kosmičke sile kojima je on, kao tvorac, dao unaprijed označen smjer tvornog djelovanja.

Iz rečenog proizlazi da je redaktor sumersko-akadskog *Epa o stvaranju* konstitutivne sile universuma doveo u genealošku vezu, odnosno redosljed postanja kosmičkih sila sveo u razuman, prirodan poredak, kakav se sustav očituje i u heliopoljskom misteriju, spisku *An-Anum* i Hesiodovoj *Teogoniji*.

Bogovi, naposljetku, Marduku u ime zahvalnosti grade svetište, veličaju ga i daju pedeset sumerskih imena³² od kojih svako izražava jednu od njegovih uloga kao boga-tvorca i obdržavatelja u životu Majke Zemlje, što je predmet ostatka Šestog i cijelog Sedmog pjevanja, koje se s pravom može nazvati himnom u čast boga Marduka³³.

³¹ Tako je bog An, izražen idealnim brojem šezdeset, simbolizirao zvijezde Raka, En-Ki, odnosno Ea, zvijezde Aquarius (Vodenjak), En-lil, zvijezde Trokut itd.

³² Pedeset Mardukovih imena (ravnih njegovim funkcijama kao tvornog božanstva u životu prirode) sumerskog porijekla nedvojbeno ukazuju da je u *Enuma elišu* u sumerskom razdoblju glavni junak bio sumersko tvorno božanstvo En-lil, kome su i pripadala imena, odnosno atributi što ih u *Epu* susrećemo uz boga Marduka, koji je vremenom preuzeo funkcije boga En-lila kao tvornog božanstva.

³³ O kosmološkim sustavima drevne Indije, koji umnogome liče na kosmološke sustave drevnog Bliskog istoka, kao i o duhovnom i vjerskom

3. Glavni likovi Epa

Glavni likovi *Epa o stvaranju* sačinjavaju starija i mlađa generacija božanstava. Stariju generaciju bogova u *Epu* tvore Apsû i Tiamat, Lah-mu i Lahamu te An-šar i Ki-šar, a mlađu Anu, Ea i Marduk.

Dok starija generacija bogova predstavlja iskonska božanstva što sobom oličavaju statično i neorganizirano stanje prvoga svijeta, pri čemu se u prvom redu misli na Apsû i Tiamat, dotle mlađa generacija bogova, Anu, Ea i Marduk, predstavljaju razvojne i organizirane sile u prirodi.

Autor *Epa* lik boga *Apsû* slika mračnim bojama, prikazujući ga kao zla i netrpeljiva oca prema vlastitom porodu koji želi zatrti samo zato što mu ometaju miran san. U ime toga njegova djeca, mlađa generacija bogova na čelu sa bogom mudrosti imenom Ea, ustaju protiv Apsû i smiču ga.

Po shvatanju drevnih Mesopotamljana Apsû je, međutim, golemo slatkovodna rijeka koja okružuje svijet, istovremeno obuhvaćajući i nebo. On oblikuje okean na kome pliva zemlja; iz njegovih njedara izviru rijeke, potoci i izvori, ali padaju i slatkovodne kiše. Apsû izvire na istoku iz planine Mašu, iz koje se svakoga jutra rađa sunce³⁴.

Apsû je u genezi, kao što je ranije rečeno, iskonska kosmička sila, muško počelo, simbol i personifikacija Gornjih slatkih voda, na sumerskom zvanih ab-zu, iz čije će veze sa Tiamat nastati universum i sve bivstvjuće.

Lik boginje *Tiamat* autor *Epa* predstavlja u crno-bijelom. Dok nam se, naime, u Prvom pjevanju, st. 26, i 45-46, Tiamat prikazuje kao dobro biće, sklono praštanju, jer

Tiamat na njihovu [dreku?] ostade nijema...

*Bolan je postupak njihov, al' mi ćemo postupit blago...*³⁵,

životu stare Indije, čitalac se može temeljno upoznati iz djela G. M. Bongard-Levin, *Stara indijska civilizacija*, „Prosveta”, Beograd, 1983.

³⁴ U sumersko-akadskom *Epu o Gilgamešu*, heroj Gilgameš, sumersko-akadski Herakle, zapućuje se prema izvoru apsû na kraju svijeta da bi u njemu, bistrijem od svih izvora, ubrao biljku života koju mu, pošto ju je ubrao, krišom oduzima zmija, kako to stoji u Jedanaestom pjevanju.

³⁵ Na čovječan karakter akadke, odnosno vavilonske Majke boginje Tiamat ukazuje i to što ona u Četvrtom pjevanju, st. 135-138 – želeći svojoj

dotle nam se iz trećeg stiha, Drugog pjevanja prikazuje kao oličenje zla.

Prividna nesuglasnost vavilonskog pjesnika u tumačenju lika boginje Tiamat razumijeva se tako što je boginja Tiamat zla samo u usporedbi s bogom Mardukom, kao što je zlo i olujno more u usporedbi s proljetnim životodajnim suncem koje svojim oblagorođujućim zrakama obasjava sve živo na zemlji, koga u *Epu* oličava bog Marduk. To je ono zbog čega se Marduk u *Epu* prikazuje kao dobrodušan i pravičan bog kome zlikovac ne smje da umakne.

Autor *Epa* je, uz to, tako prikazujući likove glavnih protagonista, nesumnjivo nastojao da se pobjeda boga Marduka shvati i na moralnom planu, kao pobjeda dobra nad zlom, reda nad neredom, svijetla nad tamom. Dok, naime, na jednoj strani vidimo bojnu četvu sastavljenu od čudovišta što ih je porodilo iskonski Haos, odnosno Tiamat, dotle na drugoj susrećemo solarnog boga Marduka koji u borbi savladuje Tiamat i čudovišta što ih je ona porodila – sva protivna redu, poretku, time i životu.

Vavilonjani su u Tiamat gledali kako tamno, olujno more, odnosno slane morske vode iz kojih nastaju sva mora i rađaju se sva čudovišta, tako i more³⁶ kao iskonsku kosmičku silu, pokretača sveopšteg života u svemiru, na što ukazuje 132. stih Prvog pjevanja:

Majka Ponora (Hubura) stvoritelj svega.

To ukazuje da Vavilonjani, u samom začetku njezina lika, Tiamat nisu zamišljali kao čudovište, već kao obogotvorenu i personificiranu kosmičku silu, ponekad predstavljenu u liku žene.

Tiamat u *Enuma elišu* poprima čudovišan aspekt pod uticajem brojnih sumerskih i akadskih predanja po kojima čudovišta potiču iz mora. Tome je u znatnoj mjeri doprinio stari sumerski mit iz grada Nip-pura (današnjeg Niffara), po kome se bog proljetnog sunca Ni-

djeci, mlađoj generaciji bogova, odnosno kosmičkim Principima, osigurati daljnji razvoj – daje bogu Marduku svoje tijelo da od njega načini *an-ki*, nebo i zemlju, svekoliki universum, u duhu vjerovanja drevnih Sumerana i Akadana, gdje će njezina djeca postići krajnji domet razvoja.

³⁶ Na to upućuje i značenje njezina imena, koje potiče od akadskog imena *tam-tu*, *tiamtu*, donje slane morske vode, odnosno *more*.

nurta bori s olujnom pticom Zû, ubicom njegova oca En-lila koga Ninurta uskršava, prethodno savladavši olujnu pticu Zû, simbol olujnog mora, odnosno nepogoda.

Tiamat – ta vavilonska Majka bogova koja preuzima atribute sumerske Velike majke bogova, Majke Zemlje zvane Dingir-mah – u genezi predstavlja tamno, nevidljivo stanište Donjih voda iz kojih, po vjerovanju skoro svih bliskoistočnih naroda, potiče život. Tiamat je, kao takva, oličenje tame, sama budući Tama, simbol prvobitnog, prije čulima zamjetljiva postanja svijeta, pozitivnog i veoma dugog stanja nevidljivosti, stanja u kojemu vitalna kosmička Počela misaono začeta u Apsolutu, kao što rekosmo, započinju supstancijalizaciju, težeći vidljivoj opstojnosti.

U tome valja tražiti uzrok zašto se Tiamat, prikazivana u liku zmijolikog, htonskog čudovišta, izjednačava s haosom, shvaćenim u dobrom i rdavom smislu.

Iako se, naime, haos uglavnom poima kao, redu i poretku suprotno, *neizdiferencirano, jednoobrazno stanje nekretanja* ravno iskonskim vodnim prostranstvima iz kojih izranja zemlja, o čemu govore *Rgvede* i *Biblija*, on je, shvaćen u pozitivnom smislu, dobar i neophodan. Haos, naime, kao tvorna sila, kao iskonska pokretačka energija ravna Apsolutu (podsjećajući na crnu rupu u kosmičkim prostranstvima iz koje nastaju nove zvijezde) predstavlja prvu etapu u postupnom oživotvorenju vitalnih kosmičkih Počela koja se u njemu, kao i u iskonskim vodama što ih u *Enuma elišu* oličava Tiamat nalaze u mogućem stanju, en *dynámei*, koje iz toga stanja teže osobnoj opstojnosti, o čemu smo upravo govorili.

Da bi, međutim, kosmička Počela, vitalne potencije, mogla izići iz mračne utrobe Haosa, odnosno iz Tiamat i na Majci Zemlji nastaviti i postići krajnji domet razvoja, nužno je savladati sile Tame, Haosa, odnosno Tiamat, što funkcionalnim kosmičkim Počelima priječe daljnji razvoj.

To je razlog zašto se u borbu sa silama Tame, odnosno Haosa u drevnim epovima o postanju svijeta upuštaju bogovi svjetla, sunca, kao što je u *Enuma eliš-u* bog Marduk. Sunce je, naime, to koje, savladavši sile tame, vitalne potencije izbavlja iz utrobe Majke Zemlje, izvodeći ih na svjetlo dana.

Apsú-u i Tiamat-i pridružuje se *Mummu*, s njima tvoreći prvu božansku Trijadu akadsko-vavilonskog panteona.

Autor Mummu, koji u *Epu* figurira isključivo kao glasnik boga Apsû, prikazuje kao biće zlih namisli, jer on, suprotno boginji Tiamat koja je voljna da poštedi generaciju mlađih bogova, savjetuje boga Apsû da ih sa- tre, što ovaj rado prihvaća, kao što se to vidi iz Prvog pjevanja, st. 47-54.

Jovan Damašćanin, neoplatoničar iz šestog stoljeća n. e., u dje- lu *Περὶ τῶν πρώτων ἀρχῶν* (*Prva počela*) gl. 125, navodi predanje po kojemu je Mummu, budući sin Apsû i Tiamat, personifikacija misa- onog svijeta proizišlog iz Apsû i Tiamat kao dvaju kosmičkih poče- la. Takvo tumačenje Mummu nedvojbeno je rezultat Damašćanino- va neoplatonskog obrazovanja.

Francuski asiriolog E. Dhorme smatra da je Mummu emfatička derivacija od *mu*, ime, dok se u jednom tekstu asirskog kralja Esar- haddona (680-669) sintagma *bit Mummu* tumači kao *ašar tedišti*, mjesto uskrsnuća, postanja.

Ako pak *mu* znači ime, i ako je Mummu emfatički oblik, onda je Mummu ravno sumerskom pojmu *Mê*, Apsolutu, samotvornoj ko- smičkoj sili i svijesti, odnosno tvornoj Misli. Tako nam se Mummu, kao i *Mê*, pokazuje kao Apsolutno biće koje stvaranje svijeta otpoči- nje razdvajanjem dvaju kosmičkih počela, Apsû i Tiamat, kao prve karike u postupnoj realizaciji pojavnog svijeta.

Lahmu i *Lahamu*, djeca Apsû i Tiamat, kao drugo pokoljenje bo- gova, u *Epu* nemaju izrazitiju ulogu. Žive podalje od zbivanja u koji- ma značajno dioništvo uzimaju njihova djeca *An-šar* i *Ki-šar*, od koj- jih se više ističe lik boga An-šara. Njega autor *Epa* prikazuje kao bo- žanstvo sklono da se odupre čudovišnoj Tiamat, u ime čega se An-šar obraća mlađoj generaciji bogova – Ea-i, Anu i Marduku – prepuštaju- ći njima da se uhvate u koštac sa silama haosa.

An-šar-i Ki-šar prema svojim roditeljima Lahmu i Lahamu – koji u postanju označuju dugi vremenski period u kojemu kosmička Počela počinju dobijati osobine određenosti i diferenciranosti – u genezi pred- stavljaju višu razvojnu fazu, sveukupnost čulima zamjetljiva svijeta.

Iz držanja boga Anu prema boginji Tiamat, očito je da je Anu u *Epu* božanska osoba bez čvrstog karaktera i odlučnosti. Dakle, *figu- ra scenske vrijednosti*, predstavljena kao apstrakt bez ljudskih osobi- na – bola i radosti, veselja i tuge – kakve osobine autor *Epa* o *stvara- nju* pripisuje ostalim božanstvima. Takvu osobnost, uostalom, imaju bogovi koji sobom oličavaju sunce u gotovo svim religijama, kao, re-

cimo, bog Helios u starohelenskom panteonu ili pak El, vrhovni bog kanaansko-feničkog panteona, itd.

Bog *Ea*, u usporedbi s bogom Anu, ima daleko izraženije karakter- ne crte. On nije samo mudar i sveznajući, već i onaj koji svojim čarolija- ma smiče boga Apsû, kojim činom od starije generacije bogova preotima bistre vode apsû u kojima će se roditi novi tvorac svijeta, bog Marduk.

Osim toga, kao bog mudrosti i znanja koji u *Epu* zadržava naslov „stvoritelja”, mlađoj generaciji bogova otkriva plan boginje Tiamat da iz osvete zbog smrti boga Apsû uništi mlade bogove. Ni on, nasuprot svojim kvalitetima, ne smije stati pred strašnu Tiamat. Jedini bog ko- ji je tome dorastao jeste mladi bog *Marduk*.

Budući da je svrha *Enuma eliša* dokazati i opravdati premoć bo- ga Marduka nad ostalim božanstvima vavilonskog panteona, razu- mljivo je što je tom cilju podvrgnut čitavi predmet, sadržaj *Epa*.

Marduk je u začetku svoga kulta bio drugorazredno božanstvo grada Vavilona. Po dolasku amorićanske dinastije na vlast oko 1900, godine prije Hrista, sveštenici i narod su mu stali odavati poštu kao najvišem nacionalnom božanstvu.

Da bi mu osigurali epitete uzvišenog boga i uzdigli na rang vr- hovnog božanstva, posegli su za starim sumerskim predanjima, po- sebno za onim o sve savršenijim generacijama bogova. Dosljedno to- me, oni od mjesnog božanstva zaklinjanja i sudbine grada Vavilona, načiniše tako moćno božanstvo da su se ostala božanstva novovavi- lonskog panteona stala smatrati hipostazama boga Marduka.

Autor *Epa*, od samog početka težeći „razumskoj i sukladnoj re- dukciji starih vjerovanja i kultova u korist jednoga boga”, samim ga rođenjem uzdiže nad ostale bogove:

Tad u svetištu sudbina, u hramu udesa

Rodi se Bog, mudrac nad mudracima,

Od bogova umniji svih...

Divotnog stasa, pogled mu na munju nalik;

On k'o junak se rodi: od početka oplodivaše on...

Budući da njegovo rođenje dolazi na kraju genealogije bogo- va, ono zacijelo nije slučajno smješteno na kraj. Marduk, naime, kao svršetak božanske evolucije, po nužnom slijedu razvića, odnosno po sumerskoj koncepciji o sve savršenijim generacijama bogova koju je usvojio autor *Epa*, mora postići potpuno savršenstvo.

Pjesnik je, k tome, svjesno težeći supremaciji Mardukova lika, epizodu o izlasku i povlačenju bogova Ea-e i Anu ispred Tiamat, kao i epizodu o sazivanju skupštine bogova podredio jednome cilju: umańnenju značaja drugih bogova i uvećanju značaja boga Marduka u poredenju sa strašnom Tiamat. Dok, naime, bogovi Ea i Anu boginji Tiamat ne smiju ni u susret izići, dotle bog Marduk samouvjereno izjavljuje da će je kao od šale savladati ukoliko mu oni predaju svoje prerogative vlasti i sedam tablica sudbine, što mu ovi rado ustupaju.

Mardukova pobjeda nad boginjom Tiamat i dobijanje u posjed tablica sudbine znaci su njegove premoći nad ostalim božanstvima. Kao krunski znak te premoći nedvojbeno je stvaranje svijeta i samoga čovjeka, koji će osloboditi bogove od teškoga rada.

Bogovi, spoznavši njegovu moć, daju mu prerogative svoje moći, pa čak i svoje ime ravno biću, što ukazuje da su se stopili, inkorporirali u njegovu ličnost³⁷.

Lik Kingu-a, kao personifikacije sila uništenja u doba zime što ih u proljeće uništava mlado sunce, to jest Marduk, jeste dvoznačan. On je s jedne strane žrtveni jarac koji na svojim leđima nosi svu odgovornost za odluku starije generacije da uništi mlađu generaciju bogova. Njegova smrt neće samo spasiti od uništenja, smrti ostale bogove, nego će, štoviše, od njegova tijela, kostiju i krvi, biti stvoreno čovječanstvo koje će podići hramove i bogove osloboditi teškoga rada, brige za goli život.

S druge strane, njegova smrt objańnjava nam kako je Marduk mogao da zakonito posjeduje tablice sudbine boga En-lila koje je Tiamat bespravno stavila na grudi sinu Kingu-u.

Dodajmo i to da se u *Epu* opańa jasan paralelizam između ustoličenja Kingu-a od strane Tiamat i Mardukova od strane bogova. U oba čina, naime, vidimo istu svečanost, obredne formule i iste moći.

4. Sumersko porijeklo Epa

Promatran u cjelini *Ep* nam ne pruńa savršeno jedinstvo ne samo u pogledu epizoda – od kojih su jedne pretjerano opńirne, a druge kratke – već i u pogledu motiva koji ukazuju da pred sobom imamo posla s mješavinom raznih mitova i legendi³⁸.

³⁷ O tome opńirno vidjeti kod R. Labat, *Le Poeme* 26-74, passim.

³⁸ U tome se krije razlog zašto su neki istraživači u *Enuma elišu* bili skloni vidjeti kompilaciju različitih pripovijesti.

Takvom utisku doprinosi i činjenica da autor *Epa*, u onom obliku u kojem je došao do nas, nije „smislio herojsku potku svoje pripovijesti”, to jest borbu boga svjetla, reda i života protiv božanstva koje oličava kaos, tamu i stanje protivno životu. Takvu podlogu autor *Epa* nalazi u jednom prastarom sumerskom mitu iz grada Nippura i uzima je za osnovu svoje pripovijesti, *Poeme o stvaranju svijeta*.

To je sumerski mit o En-lilu, bogu svjetla, reda i poretka koga ubijaju neprijatelji svjetla, reda i života oličeni u olujnoj ptici Zû, simbolu sila uništenja što ih stvara zima. Sile tame njegov leń odnose u planinu; narod oplakuje njegovu smrt, a njegova duńa luta zemljom u liku divljeg magarca.

Nakon određenog vremena boga En-lila među žive vraća njegov sin Ninurta, mlado proljetno sunce koje savladava čudovińta Asaga, Enmeńarra i Zû koji u planinama u zatočenju drńahu leń njegova oca. Nakon toga ih sveza za svoja kola, a boga Anu-a, koji je potakao smrt boga En-lila, smakne.

Ne treba biti naročito mudar da bi se u smrti, pogrebu i uskrsnuću boga En-lila uońio ciklus vegetacije: njezino usahnuće nadolaskom studeni u kasnu jesen; abioza, smrt, u vrijeme zime i ponovni rast kad grane proljetno sunce koje iz njedara Majke Zemlje izvodi na svijetlo dana svekoliku vegetaciju.

Osim toga, jedna sumerska himna u čast boga Ninurte dopuńta nam da u *Epu o stvaranju* uońimo i samu mitolońku osnovu na kojoj se zasniva ne samo gore navedeno sumersko predanje već i cijela pripovijest *Epa*. U njoj se, naime, govori kako bogovi šalju boga Ninurta (koga u *Enuma elišu* zamjenjuje Marduk) da savlada čudovińta kojima na čelu stoji *bańmu*, ańdaja (koju u *Epu* oličava Tiamat i jedanaest čudovińta). U himni se, štavińe, govori o pobjedi boga Ninurte nad olujnom pticom Zû (koju u našem *Epu* oličava Tiamat kao simbol olujnog mora); zatim, o njegovoj hrabrosti što oraspolońuje uplašene bogove, kao i o svečanosti u čast njegove pobjede, kakve scene doslovno susrećemo u *Epu o stvaranju*.

Poistovjećenje mladoga boga Marduka sa sumerskim bogom proljetnog sunca Ninurtom ide dotle daleko da Marduk u *Epu* ne samo što ima oruńje boga Ninurte, Vihor i Mreńu, već on, slićno bogu Ninurti, pobjedena čudovińta stavlja u svoju sluńbu; uskrsava „mrtve bogove”, kao što stoji u Sedmoj tablici, itd.

Marduk, međutim, nije zastirao i asimilirao samo osobnost boga Ninurte, već i lik boga En-lila, od koga ne preuzima samo sve božanske atribute, nego ga u potpunosti istiskuje iz *Epa*³⁹, jer je baš bog En-lil u ranom sumerskom panteonu bio svojevrsni bog-tvorac⁴⁰.

Nasuprot tome što se u osnovi *Epa* krije sumerski mit, on ipak nije obična adaptacija toga mita, jer je vavilonski autor *Epa* toj osno-

³⁹ Pedeset imena kojim boga Marduka uzdižu njegova braća i očevi jesu stari sumerski epiteti boga En-lila, od kojih svaki izražava jednu od njegovih funkcija, kao boga-tvorca i obdržavatelja, u životu Majke Zemlje, što je predmet ostatka Šestog i Sedmog pjevanja.

Imajući u vidu rečeno o bogu Ninurti, ne čudi nas što se u prvobitnoj verziji *Epa o stvaranju*, kao glavni junak pojavljuje bog Ninurta.

Kad je u međuvremenu glavno božanstvo sumerskog grada Eridu, bog Ea, odnosno En-Ki postao moćno božanstvo, tada u jednoj od verzija *Epa* on postaje glavni junak, boreći se sa Kur-om, gospodarom donjih voda.

Kad je pak teolozima iz glavnog vjerskog centra drevnih Sumerana, grada Nippura, pošlo za rukom da svoje mjesno božanstvo, En-lila, uzdigne na rang boga-tvorca, tako istiskujući boga slatkih i plodotvornih voda u utrobi Majke Zemlje, to jest boga Ea-u, tada En-lil postaje glavni junak *Epa* i, kao gospodar zraka, a time i vjetra, savladava Kur.

Kad su, nadalje, drevni Sumerani oko 1900, prije Hrista, pod sve jačim uticajem Zapadnih Semita, u prvom redu Amoričana, stali iščezavati sa svjetske pozornice, Semiti, preuzimajući cjelokupnu baštinu Sumerana, u djelima sakralne književnosti, time i u *Enuma elišu*, vrše djelomičnu zamjenu sumerskih božanstava semitskim. Tako, širenjem moći Vavilonije, teolozi grada Vavilona boga Marduka, do tada mjesno božanstvo, uzdižu na rang glavnog božanstva cijele Vavilonije. Tada Marduk u akadskoj, odnosno u starovavilonskoj verziji starog sumerskog *Epa o stvaranju* postaje glavni junak koji se sada bori protiv Tiamat, akadskog pandana sumerskog Kuru, odnosno Asaga. Sad je Marduk taj koji umjesto En-lila, odnosno Ea-e, još ranije Ninurte, u *Epu* nastupa kao bog-tvorac, gradeći od tijela boginje Tiamat, koju savladava vjetrom i mrežom, Nebo i Zemlju, cijeli universum.

Uzdizanje boga Marduka na rang glavnog božanstva Vavilonije bio je, dakle, presudan razlog zašto se bog En-lil, do tada glavni junak *Epa*, u nje-mu potpuno prećutkuje.

Kad je, međutim, početkom prvoga milenija asirska država postala glavna sila drevne Mesopotamije, tada Marduk mjesto glavnog junaka u asirskoj verziji *Epa* ustupa bogu Ašuru.

⁴⁰ O tome opširnije vidjeti R. Labat, *Le Poème* 37-45.

vi pridružio brojne epizode, kao što su opis prvobitnog vodnog haosa, stvaranje svijeta, opis borbe mlađe sa starijom generacijom bogova, opis čudovišta, stvaranje svijeta, itd., što *Epu* daje neobičnu živost, osigurava misaono jedinstvo i svrsishodnu cjelinu koja će dobro poslužiti uzdizanju ličnosti boga Marduka. Zato s pravom možemo tvrditi da je *Ep o stvaranju* zamišljen i sastavljen od strane vavilonskog autora u onome obliku u kome je stigao do nas.

U prilog misaone cjeline i jedinstva djela najviše svjedoči koliko motiv *Epa*, borba mlađe sa starijom generacijom bogova, toliko i jezik koji ne samo što je, kao što smo ranije istakli, stari himničko-epski dijalekt, već u samoj biti toga dijalekta pruža osobenosti koje mu osiguravaju potpunu izvornost. Riječju, *Enuma eliš* je *Ep* čijih „šest tablica epske sadržine, dosežući vrhunac u četvrtoj, tvore misaono oblikovanu cjelinu”, što ovome djelu daje trajnu i bezvremensku vrijednost⁴¹.

5. Značenje Epa

Izloživši gornje, umjesno se zapitati: što je *Enuma eliš* po svojem izvornom značenju?

Iz rečenog o sumerskom bogu proljetnog sunca Ninurti, koga u potpunosti asimilira vavilonski bog Marduk, očito je da se u osnovi *Epa* nalazi *mit o suncu*, sadržan u sumerskom mitološkom predanju koje opisuje pobjedu boga Ninurte nad olujnom pticom Zú, pobjedu mladog proljetnog sunca nad nepogodama zime.

To ukazuje da je vavilonski autor svoje djelo, *Ep o stvaranju* nakalemio na netom opisani sumerski prirodni mit, s tim što je sumersko božanstvo Ninurtu zamijenio bogom Mardukom, pobjedonosnim proljetnim suncem, a pticu Zú sa Tiamat koja oličava zimu s njezinim nepogodama. Autor *Epa*, nastojeći dati prikaz postanja svijeta, boginju Tiamat preobražava u božanstvo olujnog mora, time joj dajući atribute, odnosno izjednačujući je s olujnom pticom Zú iz sumerskog mita.

⁴¹ Sedma tablica je dopuna koja se s obzirom na sadržaj ipak ne može izdvojiti iz *Epa*.

Dodajmo usput da se bog Marduk, božanstvo proljetnog sunca *sui generis*⁴², boreći se protiv Tiamat, ustvari ne bori protiv mora, morske vode, već protiv principa uništenja što ga simbolizira Tiamat kao oličenje prvobitnog slanog elementa. U njemu se izrođuju sva moguća čudovišta koja izlaze iz mora i prijete uništenjem bogova i ljudi i svega živoga na zemlji, što je u *Epu* više no jasno izraženo.

Upravo zato autor *Epa* i nastoji da se pobjeda boga Marduka nad Tiamat shvati i na moralnom planu, što će reći kao pobjeda umne nad razobručenom silom. Nasuprot čudovišnoj Tiamat koja se u IV, 88, prikazuje kao ona koju je obuzelo ludilo, ostavio razbor, stoji razbora pun i stalozen bog Marduk koji smišljeno i mirno pobjeđuje razjarenu Tiamat.

Marduk se, međutim, kao inteligentan i svemogući bog, koji svojom umnom silom dovodi neorganiziran u organiziran svijet, pokazuje tek poslije pobjede nad boginjom Tiamat, negdje pri kraju Četvrtog pjevanja.

Enuma eliš je, osim toga, u vrijeme novoga vavilonskog kraljevstva smatran istinskom *raspravom iz astronomije*, čemu je dobrim dijelom kumovalo Šesto pjevanje, st. 78-80, gdje se govori kako je Marduk skupljene bogove razmjestio na nebo u obliku zvijezda, i posebno čitavo Peto pjevanje. U njemu se, naime, govori kako Marduk, kao tvorac i organizator svijeta, na nebo postavlja zvijezde, zvijezda i planete; određuje njihove zone uticaja; učvršćuje trajanje dana, mjeseca i godine. Riječju, Peto pjevanje izlaže sistem postanja i opstojnosti uređenog svijeta „prema aritmetičkom obrascu”, gdje se vodi računa o „strogom podešavanju brojeva.” Autor *Epa* je nesumnjivo u svemu onome do čega je doprla astronomska misao drevnih Vavilonjana – kao što je određenje ekliptike, položaj planeta prema dvanaest zodijskih; podizanje i spuštanje planeta prema suncu; konjunkcija Mjeseca sa Suncem itd. – vidio razumno djelo boga Marduka kao tvorca.

⁴² Usp. I, 102: *Dijete-Sunce, nebesa Sunce*; VI, 128/129: *Sunčevo dijete, zbilja je on, među Bozima prozvan je tako!*

Nek' svagda hodi u sjaju svijetla svog!

Iz gornjih stihova slijedi da drevni Vavilonjani u Marduku nikada nisu gledali boga-sunce, već mlado, dobrotvorno proljetno sunce koje se postepeno diže na obzorju. Po tom se svojstvu Marduk oštro razilazi sa bogom Nergalom, zvijezdom Suncem koje u vrijeme ljetne žege sve priži svojim zracima.

Tako gledajući na stvari, cijeli se *Ep* može astralno protumačiti. Marduk je, na primjer, na zvjezdanom nebu predstavljen zvijezdom Ni-biru, odnosno planetom Jupiterom, koji se nalazi u središtu neba, dok su veliki bogovi predstavljeni zvijezdima, kao naprimjer, bog An zvijezdem Raka, Adu zvijezdem Bika, itd.

Boginja Tiamat, nasuprot Marduku, predstavljena je Mjesecom, dok kao *mušruššu* na nebu opstoji kao Mliječna staza, a njenih jedanaest čudovišta kao zvijezda. Njihov voda Kingu ponekad je zamišljan kao zvijezde Jarac.

Time smo došli do pitanja *simbolike brojeva* u *Epu o stvaranju*. Ako je istina da su drevni Sumerani i Vavilonjani najviše metafizičke i kosmičke tajne izražavali brojevima, onda je jasno da je simbolika brojeva u *Enuma elišu*, tom kosmogonijskom epu, u znatnoj mjeri zastupljena. Tako jedanaest čudovišta što ih je izrodila Tiamat, kojima na čelu stoji Kingu, zajedno daju broj dvanaest. Ako se podsjetimo netom rečenog, da je svako od čudovišta bilo na nebu predstavljeno odgovarajućim zvijezdem, onda dobijamo dvanaest zvijezda koji tvore zodijski. Bog Marduk, oličavajući Sunce, tokom godine prolazi kroz oblast svakoga od tih zvijezda i savladuje ih. Tako se borba boga Marduka sa čudovištima prenijela na nebo, a broj dvanaest postao simbol razdiobe sunčanog hoda u toku jedne godine⁴³. To je razlog zašto se

⁴³ Vjerujemo da se ne može pripisati slučaju što se uz Hrista koji se rađa u proljeće – po čemu je uvelike sličan sumerskom bogu proljetnog sunca Ninurti, odnosno vavilonskom bogu Marduku – pojavljuje dvanaest apostola, njegovih sljedbenika, tim prije što su i čudovišta koje je savladao Marduk postali njegovi sljedbenici. Zar, astrološki gledano, apostoli ne bi mogli biti zvijezda, a Hrist Sunce?

Usput dodajmo da mitološko predanje o Djevici Mariji i njezinom sinu Hristu mnogome podsjeća na mit o vavilonskoj boginji Tiamat i njezinom sinu Kingu-u. Kao što, naime, Djevica Marija dopušta da joj sin bude razapet da bi spasio „u grijeha posrnulo čovječanstvo”, tako i vavilonska bogomajka Tiamat dopušta da se od krvi i kostiju njezina sina Kingu-a stvori čovječanstvo, što nedvojbeno ukazuje da jedna i druga žrtvuju rođenog sina u korist ljudskoga roda.

Još veću sličnost uočavamo između života Isusa Hrista i života boga Marduka.

Proučavaocima religije drevnih Asirana i Vavilonjana dobro je, naime, poznato da se bog Marduk slavio i kao bog-patnik koji, kao i Hrist,

u mitološkim poemama o postanju vezanim za sunce, ili pak za sunčanog junaka, kao što je Gilgameš, razdioba epizoda ili pjevanja počešće temelji na broju *dvanaest*, ili pak na broju koji ga dijeli na dva, tri ili četiri dijela. Dosljedno tome, *Ep o Gilgamešu*, tome sumersko-akadskom sunčanom junaku, broji upravo dvanaest pjevanja, dok je naš ep, *Enuma eliš*, u početku imao šest tablica, odnosno pjevanja kojima je sedmo kasnije pridodano, dakle polovinu od dvanaest. Autor *Epa* time je nesumnjivo želio ukazati da njegovo djelo obrađuje *mit o suncu* i da, prema tome, njegovo djelo ima astrološku vrijednost.

Osim broja dvanaest u *Epu* se pojavljuje broj *četiri*, koji simbolizira zemaljski svemir, odnosno zemlju sa četiri strane svijeta. Tako bog Marduk, I, 95 ima četiri oka i četiri uha koja simboliziraju četiri strane svijeta; bog Anu, I, 105, stvara četiri vjetra koja simboliziraju četiri strane svijeta; bog Marduk, IV, 42, u borbu sa Tiamat vodi četiri vjetra, dok njegova kola, IV, 51, vuku četiri zaprege.

umire i potom uskrsava. Kao što se Mardukova smrt i uskrsnuće slavilo u proljeće, o Novoj godini, tako su se smrt i uskrsnuće Isusa Hrista slavili upravo u to vrijeme.

Jedan komentar iz grada Assura ovako opisuje smrt i uskrsnuće boga Marduka: boga zatočuju u donji svijet, odnosno tijelo stavljaju u grob pred kojim bdije straža, kao što i Hristovo tijelo stavljaju u grob pred kojim je u najranijem predanju bila straža. Uz njegovo unakaženo tijelo stoji njegova majka i nekoliko boginja, kao što i uz Hristovo tijelo bdije Djeвица Marija s nekoliko prijateljica. S bogom Mardukom u grob je stavljen jedan zločinac, dok uz Hrista vidimo na krst razapeta dva zločinca, razbojnika. Ako se podsjetimo legende po kojoj se jedan od razbojnika pokajao, onda i uz Hrista ostaje samo jedan zločinac itd. Nakon izvjesnog vremena Marduk uskrsava iz groba, kao što i Hrist, poslije tri dana ustaje iz mrtvih i odlazi na nebo.

Dakako da autoru ove studije nije svrha da obezvrijedi hrišćanski kult Hrista, već naprotiv, da mu da historijsku dimenziju! Zar hrišćanima ne ide u čast što se pod imenom njihova boga, božjega sina Hrista, krije vavilonski bog Marduk, još ranije sumerski bog Ninurta, to jest mlado proljetno sunce koje se bori protiv sila tame, a time i protiv sila suprotnih životu?

Kao što je Marduk bogove i ljude spasio od propasti koju u *Epu* simbolizira Tiamat, tako ih i Hrist spašava od istočnog grijeha, simbola moralne tame i bespuća.

Ako se zna da je *Ep o stvaranju* posvećen veličanju boga Marduka kao vrhovnog boga-tvorca, onda bi pitanje o tome kako u *Epu* nema ni riječi o patnji boga Marduka, bilo neumjesno!

Kao što broj četiri simbolizira spoznaju sveukupnosti svijeta, tako ju u još većoj mjeri simbolizira broj *sedam*, koji izražava ne samo zaokruženost prostora i vremena, već i ciklično uobličavanje, odakle njegova kosmička vrijednost u vidu sedam sfera, sedam planeta, sedam svjetskih čudesa, itd.

Tako Marduk, IV, 48, polazeći u boj protiv boginje Tiamat sa sobom vodi sedam vjetrova; pobijedivši Tiamat na nebo, V, 2, postavlja sedam zvijezda, kao sliku velikih bogova.

Osim gornjih, opštih brojeva koji izražavaju složenost i opstojnost kosmičkog mehanizma, u *Enuma elišu* susrećemo i *osobni* broj *pedeset* boga En-lila kojim se, budući da je u *Epu* Marduk potisnuo En-lila, izražava Mardukova simbolična vrijednost. U ime toga bogovi ga u Šestoj i posebno Sedmoj tablici i slave pod njegovih pedeset imena, od kojih svako izražava jednu od njegovih funkcija u životu prirode. U *Epu* se, osim toga, pedeset velikih bogova, zvanih Anunnaki, okupilo u skupštinu da odrede sudbinu bogu Marduku⁴⁴.

6. Vjerski značaj, namjena i idejnost Epa

Iz rečenog o simbolici brojeva uočavamo da *Enuma eliš* za Vavilonjane nije bio samo prikaz postanja svijeta, rasprava iz astronomije, nego i hermetičko djelo, i ne samo to.

Vavilonjani u *Epu o stvaranju* nisu gledali čisto književno djelo, kao što je *Ep o Gilgamešu*, već su ga smatrali istinskim dijelom *rituala* vezanog za *novogodišnje svečanosti* slavljene prvih jedanaest dana mjeseca Nisana. Osnovna odlika novogodišnjih svečanosti bila je svečana procesija koja je u Vavilonu polazila od Mardukova hrama, zvanog Esagil (hram uzdignute glave). Narod je, polazeći od Esagila, ulicama Vavilona nosio Mardukov pozlaćeni kip, kao i kipove ostalih bogova koji su se na nekoliko dana ostavljali u svetinji Akhitu, gdje bi im se narod neko vrijeme klanjao. Poslije toga kipovi su nošeni do

⁴⁴ O simbolici brojeva uopšte, posebno o simbolici broja sedam i pedeset, uvaženi se čitalac može detaljno upoznati iz gore navedene studije *Misaoni i vjerski život*, 15, 16, 22, 25-26.

Eufrata, odakle su nakon tri dana ponovo vraćani u Akhitu, a zatim u veličanstvenoj povorci bili unošeni u Esagil⁴⁵.

U novogodišnjim svečanostima drevni su Vavilonjani simbolično slavili smrt boga Marduka, koga u jesen savlađuju nepogode oštre zime oličene u čudovištima što ih predvodi Tiamat. U tim se svečanostima slavilo i njegovo uskrснуće. Marduk kao mlado proljetno sunce uspijeva nadvladati nepogode zime, time navješćujući bolji i ljepši život bogovima i ljudima, ujedno osiguravajući rast vegetacije, preporođenje kraljevstva i dobrobit svekolikog života na zemlji. To ukazuje da je procesija, ophod, kao glavni dio obreda vezanog za Novu godinu, bila ritualan prikaz trijumfalnog povratka iz mrtvih uskrsllog boga Marduka, povratka koji je osiguravao novi život na zemlji.

Da bi svečanosti postigle svoju svrhu, četvrtog dana njihova trajanja, veliki sveštenik zvan urigallu, morao je u cijelosti recitovati *Enuma eliš*, kao bitan dio novogodišnjih svečanosti, pred statuom boga Marduka u njegovu hramu u Vavilonu⁴⁶.

Iz rečenog proizlazi da je *Enuma eliš* bio *ritual*, ali i *igrana liturgijska drama*, jer su pojedine epizode izvođene u vrijeme novogodišnjih i drugih svečanosti i prilika.

Iz naprijed iznijetog proističe da je *Ep o stvaranju* po svojoj osnovnoj namjeni bio poetsko djelo u službi religije u ime čega se i smatra najznačajnijim vjerskim djelom naroda drevne Mesopotamije.

Dakle, pred nama je djelo s jasnom filozofijskom i vjerskom tendencijom koja počiva na tumačenju, bolje rečeno, podređenosti čitavoga djela jednoj ideji: uzdizanju i ustoličenju boga Marduka kao vrhovnog božanstva na štetu ostalih božanstava.

⁴⁵ Teško da se po sjaju, veličini, raskoši i rustikalnosti s tom vjerskom svečanošću mogla mjeriti ma koja druga svečanost naroda staroga svijeta, svečanost u kojoj je drevni Vavilonjanin doživljavao puninu svoga bića, svojih misli i osjećanja, jer je za njega, kao i za drevnog Egipćanina, svečana procesija, ophod, imala *magijsko i nadahnjujuće značenje*. On se u njoj, kao i savremeni Indijanci u *plesu Sunca*, stapao s Prirodom i njezinim svekolikim životom. To je ono zbog čega smatramo da ne bismo bili daleko od istine ako bismo ustvrdili da je procesija, ophod, povorka, put, osnovno obilježje kako sumersko-akadske tako i egipatske civilizacije.

⁴⁶ U Asiriji je, u prvom tisućljeću prije nove ere, *Enuma eliš* recitovan pred statuom asirskog nacionalnog boga Assura koji je, usponom Asirije, istisnuo boga Marduka, odnosno postao glavno božanstvo drevnih Asirana.

To nam ujedno kazuje da *Epu o stvaranju*, slično *Epu o Gilgamešu*, ne treba pristupati kao klasičnom, homerskom, već kao klasicističkom epu. Hoću reći, da mu ne treba pristupati pitajući se zašto su, uzimimo, bogovi Anu i Ea, ustukli pred Tiamat, već se valja pitati zašto je autor *Epa o stvaranju* nastojao da oni ustuknu pred Tiamat? To je ono zbog čega je *Enuma eliš* bliži, ne samo Vergilijevom epu *Eneidi* – čija je temeljna misao-vodilja, koliko socijalno-politička, toliko i himničko-optimistička, težeći da povrati staru *virtus Romana* i poljuljanu vjeru u stare rimske vrijednosti i stara italska božanstva⁴⁷ – već možda i našim, po idejnoj usmjerenosti, koliko klasičnim, toliko i klasicističkim epovima, *Gorski vijenac* i *Smrt Smail-age Čengića*, negoli Homerovim klasičnim epovima *Ilijadi* i *Odiseji*.

Dr Marko Višić

⁴⁷ O tome se čitalac može opširno upoznati iz našega djela *Kult muza u evropskoj književnoj tradiciji*, „Svjetlost”, Sarajevo, 1989, str. 83-107.

ENUMA ELIŠ

Sumersko-akadski ep o stvaranju

Tabla I

Kad nebo gore, nemaše ime ¹ ,	1
Kad zemlja dolje, nemaše ime.	
Kad iskonski Apsû, što ih porodi,	
Kad Mummu, kad Tiamat, njihova sveopšta majka ² ,	
Stanu svoje mješati vode.	5
Kad staništa božja, ne bjehu sazdana ³ ,	
Kad trske ⁴ u močvari, još ne bi,	

¹ Kod svih drevnih civilizacija sintagma *imati ime* znači isto što i *postojati*, a *nemati ime*, isto što i *nepostojati*. To pak znači da se izgovaranjem, davanjem imena neka stvar, biće ili božanstvo iz nerazlučenog stanja dovodi u razlučeno, osobno stanje, odnosno iz neodređenog u određeno stanje, što je starim narodima bilo isto što i dovođenje iz nepostojanja u postojanje.

To je razlog zašto u svim velikim religijskim sustavima bliskoistočnih naroda samo demijurzi, kosmokratori, kao što su sumerski bogovi An, En-lil i En-Ki, egipatski bogovi-tvorci Ra i Ptah, kanaanski vrhovni bog El, ili pak vavilonski bog-tvorac Marduk imaju povlasticu izgovaranja imena, to jest dovođenja u vidnu opstojnost svega bivstvjućega u universumu, što nam lijepo ilustruje sumerski mit *En-Ki i Sumer*.

Osim toga, po vjerovanju bliskoistočnih naroda, ime je ravno suštini, biću imenovanog, pa, dosljedno tome, poznavati nečije ime isto je što i poznavati njegovo biće, a to je opet značilo imanje u vlasti onoga čije se pravo ime, time biće i misli, poznaju. Ovo je, sa svoje strane, dovelo do stvaranja institucije *dobrog imena*, odnosno do takvog imena koje ima dobra svojstva i prenosi ih na onoga ko ga ima. Ko pak ima *dobro ime* taj ima i *dobru sudbinu*. U tome se krije razlog zašto kod Mesopotamljana postoji institucija *dobrog imena* i *dobre sudbine*.

² Dobar dokaz da su drevni Vavilonjani Tiamat smatrali ne samo iskonskim morem iz koga sve potiče već i Majkom bogova, o čemu je u uvodnoj studiji bilo opširno govora.

³ Termin *giparu*, potičući od sumerskog apelativa *gipar*, doslovno znači *crna soba*. U početku se tim izrazom označavao vrlo jednostavan oblik hrama sagrađenog od trstike, dok se kasnije tim pojmom označavala kapela u kojoj se, po vjerovanju drevnih Mesopotamljana, bog po svom silasku sa neba odmarao u hramu.

⁴ Trska je, u njihovim močvarnim predjelima, drevnim Mesopotamljanima bila prvi znak vegetativnog života, vegetacije uopšte. Zato trska ovdje ima metafizičko značenje, označujući početak života.

Kad nijedan bog, ne bješe stvoren,
 Kad nijedan bog, nemaše ime,
 Kad nijedna sudbina ne bi određena⁵,
 Bogovi iz utrobe Apsû i Tiamat, rođeni bjehu.
 Lahmu i Lahamu se pojave, ime dobiše oni. 10
 Eoni za eonima idu, množe se oni.
 Tad Anšar i Kišar rođeni bjehu, nadmaše njih.
 Dan za danom, mjesec za mjesecom ide.
 Anu, njihovo čedo, takmac otaca svojih,
 Anšar Anu-*a*, prvijenca svog, ravnog učini sebi; 15
 Anu Nudimud-*a*, na svoju priliku rodi.
 Nudimud za očeve svoje, „Stvoritelj” bi,
 Razbora jakog, uman, u snazi silan,
 Silniji od očeva oca Anšar-*a*;
 Među bozima, njegovom braćom, ravna mu ne bi⁶. 20
 Tad bogovi braća, vječati stanu,
 Da Tiamat uznemire, skakati počnu.
 Utrobu Tiamat-*e*, uznemire oni,
 U nêbesâ dvorim’, praveći buku.

⁵ *Određivati sudbine* u sumerskoj teološkoj i filozofijskoj misli, koju su u potpunosti baštinili drevni Vavilonjani, znači određivati smjer, tok i krajnji domet razvitka svakoga bića. To ukazuje da je, po njihovom poimanju života, svemu postojećem u prirodi unaprijed dat pravac, tok i granica razvoja, nad čime bdiju bogovi sudbine, odnosno pedeset velikih bogova sumersko-vavilonsko^g panteona zvanih Anunnaki. Oni bijahu simboli i oličenje prirodnih procesa neophodnih za održavanje života u kosmosu.

Osim pedeset bogova zvanih Anunnaki, sudbinu je moglo određivati i još sedam planetarnih božanstava, gospodarâ neizrecivih energetskih potencija Majke Zemlje oličenih u njezinim generativnim silama koje čine osnovu pojavnog svijeta.

⁶ Prilikom izlaganja genealogije bogova, autor *Epa* nije toliko vodio računa o redoslijedu njihova rođenja po sumersko-vavilonskoj teogoniji, koliko o sumerskoj koncepciji o sve savršenijim naraštajima bogova. Zato se Nudimud, odnosno bog Ea – čijim se rođenjem okončava ne samo starija generacija bogova, koju čine božanski parovi Apsû i Tiamat, Lahmu i Lahamu, An-šar i Kišar, već i ona mlađa, kojima će kasnije pristupiti Marduk – pokazuje kao savršeno biće koga će jedino nadmašiti Marduk, kao novi kosmokrator.

Graja je njihova do Apsû dopirat’ stala. 25
 Tiamat na njihovu [dreku?] ostade nijema⁷,
 Al’ njihovo divljanje [za Apsû] bijaše bolno.
 Njihov postupak, mrzak mu bi,
 oni se osile jako.
 Tad Apsû, što velike bogove rodi,
 Kriknu i Mummu, svojemu glasniku zbori: 30
 „Mummu, glasniče, što moje srce veseliš,
 Deder, prema Tiamat upravimo hod.”
 Oni se zapute i pred Tiamat dođu.
 Oni se svjetovat’ o bozim’, prvorodjenim stanu.
 Apsû otvori usta 35
 I glasno (boginji) Tiamat zbori:
 „Njihov postupak meni je bolan:
 Danju odmora nemam, noću ne spavam ja;
 Uništiti’ želim ih ja, da postupku njihovom učinim kraj.
 Da mira bude, spavat’ da možemo mi⁸!” 40
 Kad Tiamat, te riječi ču,
 Ona se rasrdi, na svog’ povika muža.

⁷ Dvadeset i šesti, kao i četrdeset peti i četrdeset i šesti stih Prvog pjevanja, odnosno tablice, ukazuju da Tiamat u načelu nije zlo i neljudsko biće. Ona se takvom pokazuje u trećem stihu Drugog pjevanja samo u usporedbi s bogom Mardukom, što je i razumljivo ako se pod boginjom Tiamat zamišlja olujno more koje, u usporedbi s proljećem, odnosno proljetnim suncem, koga oličava bog Marduk, i jest zloćudno.

⁸ Motiv zbog kojega Apsû želi uništiti božanstva mlađe generacije koliko je romantičan toliko je i trivijalan. Često se javlja u akadsko-vavilonskoj književnosti. Tako u akadskoj *Poemi o potopu* bog En-lil ljude kažnjava kugom i glađu, jer mu, kao i Apsû, smeta njihova buka. U jednoj starijoj *Poemi o potopu*, sumerskog porijekla, bogovi odlučuju da unište ljudski rod bez ikakva objašnjenja.

Ne treba sumnjati da su u najstarijim verzijama gornjih poema postojali istinski i, kako da kažem, filozofski uzroci sukoba između bogova i ljudi koji se do nas nisu očuvali u književnim predanjima.

Da su se drevni Mesopotamljani uistinu pribojavali plahe čudi svojih bogova kazuju nam njihova književna predanja u kojima vidimo kako se ljudi smrtno uplaše i na sam spomen da su se bogovi okupili u skupštinu na vijećanje!

Zaječa bolno, srdžba je uze,
 U svojoj duši, osjeti bol:
 „Uništiti, dakle, želimo što stvorismo mi! 45
 Bolan je postupak njihov, al' mi ćemo postupiti blago.”
 Mummu prozbori na to, da Apsû-u savjet dâ,
 I savjet od Mummu [**dušmanski** (?)], zloslutan bi:
 „Taj prevratni čin, moj oče, satrimo dakle!
 Danju da se odmaraš, noću da spavaš!” 50
 Kad Apsû te riječi ču, njemu se razvedri lice.
 Zbog zla što ga smisli protiv bogova sinova svojih,
 On (svojom rukom) Mummu obujmi vrat;
 On mu na koljena sjedne, zagrli njega⁹.
 Ono o čemu u skupštini vječahu oni, 55
 To sve kazano, bogovim prvorodenim bi.
 Kad odluku čuju, bogove obuze nemir,
 Smire se potom, s užasom u duši sjednu.
 (Al' on) sjajnoga uma, mudrac, domišljat,
 Ea, što poznaje sve, njihove namisli prozre. 60
 Za Apsû-a odredi, (magičnu) formulu stvori;
 Za njega čistu, svemoćnu čaroliju smisli;
 On je izreče, u vodu baci nju.
 Na Apsû pošalje san, u dubini dok se odmarao on.
 Uspava njega, na njega šaljući san. 65
 Mummu nemoćan bi, njegovu da vrati snagu.
 Ea Apsû-u mišnice strga, uništi krunu.
 Strašnu mu odoru uze, Apsû zaječa bolno,
 Potom ga lancima vezav', ubije njega¹⁰.

⁹ Stihovi 47-54, otkrivaju rđavu narav Mummu, glasnika boga Apsû, kao i samoga Apsû koga obuzima radost što ga u zlim namislama ovaj podržava. Antropopatsko poimanje božanstava karakteristično je za drevne Akadane, odnosno za njihove posljednike Asirane i Vavilonjane, koji ljudske osobine u mitološkim poemama daju ne samo bogovima već i svim mogućim životinjama, posebno orlovima, lavovima, govedima, pa čak i čudovištima.

¹⁰ Borba boga Ea-e s Apsû dođe mu kao neka vrsta uvoda u borbu boga Marduka s čudovišnom Tiamat i izvan je temeljnog sadržaja djela. Najvjerovatnije da je pjesniku za ovu epizodu poslužilo predanje iz grada Eridu o borbi boga Ea-e s Apsû.

Zaveza Mummu, glavu mu snažno stegnu. 70
 Nad Apsû, stanište svoje sazda.
 Zatvori Mummu, lance pritegnu njemu.
 Kad svoje dušmane svlada, pokori njih,
 Kad Ea, dušmane pobjedi svoje¹¹,
 Kad u svetište svoje, na počinak ode, 75
 – Apsû nazove njega – tu sveto mjesto odredi,
 Na tome mjestu, za sebe noćno svetište sagradiv',
 Lahmu i Lahamu (Ea i Damkina) njegova žena,
 u slavi živješe oni.
 Tad u svetištu sudbinâ, u hramu udesâ,
 Rodi se bog, mudrac nad mudracima, od bogova umniji svih, 80
 U krilu apsû (= **ponora**), rodi se Marduk,
 U krilu čistoga apsû, rodi se Marduk.
 Lahmu (Ea) ga, njegov otac, porodi,
 Lahamu (Damkina) ga, njegova mati, porodi.
 Boginjâ prsa, hranila njega. 85
 Nad njim je stražila straža, što moćnom ga gordošću ispuni.
 Divotnog stasa, pogled mu očiju na munju nalik;
 On k'o junak se rodi: od početka oplođivaše on.
 Lahmu (Ea) stvoritelj njegov, kad vidje njega,
 Srce se uzbudi njemu, on se razvedri, radosti pun. 90
 Bez mane učini njega, dvojnju narav boga mu dade.
 Bogove nadvisi jako, sve ih nadmaši on.
 Razmjer mu nenaravan, spoznat' se ne da,
 Nije ga moguće pojmit', teško ga pogledom obujmit'¹².
 Četiri oka i četiri uha, imade on. 95
 Kad mu se otvore usta, iz njih izbija jara.
 Četiri uha, na njemu rastu;

¹¹ Ova prva faza kosmogonije jeste određena vrsta uvoda kojoj je svrha da mlađu generaciju bogova učini gospodarima iskonske životvorne vode zvane *apsû*, predodređene da se u njoj rodi novi kosmokrator, bog Marduk, što nam potvrđuju naredni stihovi.

¹² Opis Mardukova rođenja, kao i opis njegova uspona odiše lirizmom koji ukazuje na moć apstrakcije autora *Epa*. To se posebno očituje u njegovu nastojanju da Marduka prikaže u što boljem svjetlu, to jest da ga samim rođenjem uzdigne iznad drugih bogova.

Čet'ri mu oka, opažaju sve¹³.
 Stas mu što raste, među bozima nenaravan bi;
 Udovi njemu golemi bjehu, visina mu čudesna bi. 100
 – „Kakvog li djeteta! Kakvog li djeteta!
 Dijete-Sunce, nebesa-Sunce!”
 Strašnim zaodjēnut sjajem bogova deset, uzvišenu
 imaše snagu.
 Svōj [.....] sjaj oni mu dahu.
 [.....] i Anu četiri načini vjetra¹⁴, 105
 Što zmaja od vojske jačeg, na uzdi drže.
 [.....] bjesneć', Tiamat uznemiruju;
 Tiamat uznemire; danju i noću hodaše samo,
 [... snage haosa] Tiamat zadirkuju, njoj uvećavaju
 bol.
 U srcu svojem, rđave namjere snuju; 110
 I oni, njezina braća, Boginji Tiamat zbore:
 „Kad Apsû-a, tvoga ubiše muža,
 Ti se iz svoga ne maknu loga, već u njem tužeći osta.
 On strašno oružje stvori;
 Ako se tvoje razdire srce, spavat' ne možemo mi; 115
 Nek' Apsû, tvoj muž, u tvojem srcu bude,
 I Mummu, lancim' vezani što su; ti sama osta:
 [.....] (sad) ti si tâ što žurit' moraš se jako.
 [.....] zar nas ne voliš ti?
 [.....] nama se (od umora) sklapaju oči. 120
 [.....] bez prestanka spavat' da možemo mi¹⁵.
 Deder, odluči se ti (?) za borbu, osveti njih!

¹³ Četiri oka i četiri uha simboliziraju četiri strane svijeta s kojima Marduk pomoću gornjih čula stoji u dodiru. Spomenut nam je da je i Tiamat, po nekim predanjima, imala četiri oka i četiri uha. Ona je, štaviše, po jednom komentaru, dopola muško, odpola žensko. Osim toga, ima rogove i rep, o čemu više vidjeti KAR 30; I 20; I 307; I 421.

¹⁴ Četiri vjetra označuju četiri strane svijeta. Anu je, dajući Marduku četiri vjetra, ovome dao i vlast nad četiri strane svijeta.

¹⁵ O tome beznačajnom motivu vidjeti gore napomenu osmu!

[.....] (tvojem ih) vrtlogu izloži¹⁶!”
 Kad Tiamat [ču] riječi boga što pred njom bi,
 (Tada zausti ona): „[.....] dat ćete vi: da 125
 [vihore] načinimo!”
 [.....] i bogovi u [.....].
 [...] mi ćemo voditi boj, protiv bogova mi ćemo
 [.....]”
 Prilazeć' k njoj, oni uz Tiamat staju¹⁷.
 Gnjevni, noću i danju zavjeru snuju;
 Za borbom žude, skaću (?) i bijesno sikću, 130
 U bojne redove stanu, žele zametnut' boj.
 Majka Ponora, stvoritelj svega¹⁸,
 Čudesno oružje stvori: aždaje izrodi ona¹⁹.
 Zubi im oštri, očnjaci strašni,

¹⁶ Gornji stih ukazuje da su Vavilonjani u Tiamat gledali *tiamtu*, oličeno olujno more, slanu vodnu masu kao sijelo zla iz kojega se izrođuju čudovišta.

¹⁷ Naredni pasus, u kojemu se opisuje srdžba boginje Tiamat, rođenje čudovišta i izbor Kingu-a za vođu, jeste lajtmotiv kojim je pjesnik želio istaći užas što se isturio pred bogove, ali i veličinu boga Marduka koji s lakoćom otklanja opasnost što se nad njih nadvila. Upravo je to razlog zbog kojeg se naredni pasus u prva tri pjevanja pojavljuje četiri puta!

¹⁸ U izvorniku stoji *um-ma hubur*, doslovno prevedeno: Majka Hubura, Okeana slane vode. On je, po naučavanju drevnih Sumerana, slično Tiamat-i, okruživao Zemlju i bio počelo svega živoga, o čemu više vidjeti nap. 14, uz uvodnu studiju *Enuma elišu*.

¹⁹ Aždaje, odnosno zmajevi što ih izrođuje boginja Tiamat simboliziraju vodnu stihiju, kaos, tamu, zlo, odnosno duhove vode i vatre. Protiv njih se, kao simbola negacije života, bore božanstva koja simboliziraju princip dobra, sobom oličavajući svjetlost, kosmos, uređeni svijet i poređak. To ide u prilog tezi da je Marduk, slično Indri i Zeusu, u suštini sunčano božanstvo, sunčev junak koji se bori protiv sila haosa i tame, nereda i negacije života.

Čudovišta *proizišla iz mora*, aždaje i zmajevе, poznaju mitološka predanja skoro svih naroda od najstarijih vremena.

Sumerani ih poznaju pod imenom *mušhuše i lahama*, koji se navode na pečatnjacima i natpisima sumerskog vladara Gudeje iz 22. stoljeća prije Hrista.

Otrovom, namjesto krvi, njihovo ispuni tijelo. 135
 Ona aždaje strašne, užasom odjenu,
 Izgled im čudan dâ, slične ih bozima stvori.
 Da onaj ko vidi njih, zgine od strave!
 Ako im napadnu tijelo, grudi ne mogu uništiti njima.
 Hidru, zmaja, lahamu, stvorila ona, 140
 Silnoga lava, vuka što reži, čovjeka-škorpiju²⁰,

Biblija navodi dvije morske nemani: sedmoglavog Levijatana (*Isaija* 27.1.; *Job* 3.8; 40.25 i *Ps.* 74.14; 104.26) i vladara mora Rahaba (*Job* 9.13; 26.12).

Lik morske nemani *Levijatana*, koji poput helenskog Okeana opasuje svijet, susreće se na sumerskim i vavilonskim pečatnjacima iz trećeg milenija p. n. e., kao i na cilindričnim pečatima drevnih Hetita.

Morska neman, koju *Biblija* naziva Leviathan, odnosno Liviathan vodi porijeklo ne iz hebrejskog već iz kanaansko-ugaritskog mitološkog predanja. U jednom se tekstu iz drevnog Ugarita priča kako je bog Baal bio zatočen s nekim zmijolikim bićem imenom Ltn, koje se u tekstu opisuje istim onim epitetima kojim *Isaija*, 27.1, opisuje Leviathana.

Iz rečenog proizlazi da su se iz imena Ltn razvila imena Leviathan i Lotan, sedmoglava aždaja koju spominje jedna epopeja iz Ugarita.

Kao što je Leviathan, tako je i Rahab, kao čudovište proizišlo iz mora, oličavao iskonsku haotičnu morsku vodnu masu protiv koje se u svim kosmogonijama drevnog Bliskog istoka bore bogovi-tvorci, poput Baal-a, Jahve-a, El-a, Marduka, itd.

Nadalje, književnost drevnog Akada upozna je nas s mitom o bogu En-lilu i golemoj zmiji Labbu.

Gore navedena i njima slična predanja o golemoj zmiji proizišlj iz mora uticala su na postanje predstave o Tiamat kao o golemoj zmiji sa čudesnom glavom, na koju se baca bog Marduk, kakvu predstavu vidimo na jednom cilindričnom pečatu drevnih Vavilonjana iz 18. stoljeća. Tiamat se, k tome, prikazuje i u liku lavolikog krilatog grifona s glavom aždaje.

Aždaje, odnosno zmajevi se u drevnom Sumeru i Vavilonu, i inače, prikazuju s glavom i vratom zmije; s rogovima i kljovama iza očiju i plamenom koji im izbija iz usta; neke se opet prikazuju s tijelom bika, glavom zmije sa dva para rogova, o čemu više René Labat, *op. cit.*, p. 51-57.

²⁰ *Ljudi-škorpije*, kao i morske zmije, ljudi-ribe i grifoni, što zaokupljahu maštu drevnih Vavilonjana, jesu čudovišna stvorenja što ih je porodilo iskonsko more.

→

Oluje bijesne, čovjeka-ribu,²¹ i jarca stvori²²,
 Oružje imaju grozno, u [boju] nemaju strah.
 Njene su naredbe moćne: niko se odupriet' ne može njima.
 Jedanaest, gornjima nalik, nemani stvori. 145
 Od bogova, prvijenaca njenih, što se oko nje skupe,
 Kingu-a uzvisi ona; međ' njima njega uzvisi ona.
 Predvodnik vojski da bude, čete da vodi,
 Da oružje skuplja za boj, započinje rat,
 Glavni zapovjednik ratnicim' da bude, 150
 (Sve) mu u ruke dâ, u skupštinu postavi njega,
 (Zborec'): „Za tebe čaroliju rekoh, u skupštini bogova

U *Epu o Gilgamešu*, Tabla IX, II 7-9, ljudi-škorpije, „čiji je izgled strašan, a pogled smrt“, oblikom polu-ljudi, polu-zmajevi s repom škorpije, čuvaju planinu Mašu u koju Šamaš, Sunce, uvečer zalazi, a jutrom izlazi.

Na pečatnjacima ih prikazuju čas s tijelom i repom škorpije i s nogama grifona, čas opet kao bića dopola ljudi, odpola škorpije.

²¹ *Čovjek-riba* izišao iz mora poznat je iz brojnih mitoloških predanja drevnog Bliskog istoka.

Beros – sveštenik Belova hrama u Vavilonu, iz trećeg stoljeća, u svom izgubljenom djelu *Vavilonska historija*, od koje su nam se očuvali fragmenti kod Aleksandra Polihistora i Eusebija – priča nam o Oannesu, vodozemnom biću izronulom iz Eritrejskog mora. Imalo je glavu i noge čovjeka, tijelo ribe i govorilo čistim ljudskim glasom. Vavilonjanima je podarilo „osnovno znanje, nauke i sve vrste umjetnosti. Naučilo ih je graditi kuće, osnivati hramove, sastavljati zakone, sijati i brati plodove, itd.“

Filistejski bog Dagon, o kome Filon iz Biblosa kaže da je imao vrhovnu vlast na Zemlji, imao je oblik ribe. Dodajmo usput da je Dagon, koji kod Filistejaca postaje bog poljodjelstva – jer je i on zapravo izronio iz slatkih voda što se kriju u utrobi Majke Zemlje i pomažu rastu vegetacije – porijeklom ugaritski, odnosno fenički bog, otac boga Baala, te je i to jedan od razloga zašto se *Biblija*, *Sudije* 16.23; 46.23, na njega toliko obara.

Iz drevnog Sumera nam je poznat bog Ea koji boravi u vodi, po potrebi izlazeći iz nje. On nije samo tvorac čovjeka već i čitavog unjversuma, što nam, između ostalog, posvjedočuje i *Enuma eliš* I 16: „Nudimud (= Ea) za očeve svoje *Stvoritelj* bi.“

²² Navedena čudovišta, kao što je u uvodnoj studiji istaknuto, na nebu su predstavljena zviježđima, čineći tako, s vođom Kingu-om, zodijak.

Dodajmo uzgred da su ponekad Tiamat i Kingu zamišljeni kao zviježde Jarac.

ja tebe uzvisih;
 Moćju nad bozima svim, tvoje ispunih ruke.
 Uzvišen budi, ti, mužu moj, jedini!
 Nek' ime bude ti veće, no što je Anunnakija svih²³⁾ 155
 Ona mu tablice sudbine dâ, na grudi njemu ih stavi²⁴⁾,
 (Zboreći njemu): „Naredba tvoja neizmjenjiva da bude,
 [riječi] ti stalne!”
 Kad Kingu uzvišen bi i [vlast Anu-a] dobi,
 On bozim', sinovim svojim, sudbinu [odredi:]
 „Riječi iz usta vaših, nek' oganj gase! 160
 Snažan, pobjeđen kad je, nek' udvostruči snagu!”

²³⁾ O pedeset velikih bogova zvanih Anunnaki vidjeti gore nap. petu!

²⁴⁾ Tablice sudbine Tiamat je bespravno stavila na grudi sinu Kingu-u stoga što su one pripadale bogu-tvorcu En-lilu. Ko je imao tablice sudbine taj je mogao izricati sudbine, to jest svemu živome određivati tok i vrijeme života, što je bila povlastica bogova-tvoraca, odnosno vrhovnih božanstava sumersko-vavilonskog panteona.

Tabla II

Kad Tiamat svoje mučno završi djelo, 1
 Ona se za borbu oruža s bozim', izdancim' svojim;
 Apsû-a da osveti, Tiamat od zlobe gori.
 Ea-i javljeno bi, kako se ona spremi za boj.
 Kad Ea, o tome zborenje ču²⁵⁾, 5
 Bez riječi osta, utonu u turoban mir.
 Kad razmisli i njegovu stiša se ljutnja,
 On se Anšar-u, ocu uputi svom.
 Kad pred Anšar-a, svog oca što ga porodi, dođe,
 Njemu ispriča spletke, što ih Tiamat skova. 10
 (Ea mu zbori): „Naša nas majka Tiamat prokle,
 ona što izrodi nas,
 Ona sačini vojsku, strašno od jarosti grmi na nas.
 Oko nje, svi se bogovi skupe;
 I oni što ih porodiste vi, na njenu prilaze stranu;
 Prilazeć' k njoj, oni uz Tiamat staju. 15
 Gnjevni, noću i danju zavjeru snuju;
 Za borbom žude, skaču i bijesno sikću,
 U bojne redove stanu, žele zametnut' boj.
 Majka Ponora, stvoritelj svega,
 Čudesno oružje stvori: aždaje izrodi ona. 20
 Zubi im oštri, očnjaci strašni,
 Otrovom, namjesto krvi, njihovo ispuni tijelo.
 Ona aždaje strašne, užasom odjenu,
 Izgled im čudan dâ, slične ih bozima stvori,
 Da onaj ko vidi njih, zgine od strave. 25
 Ako im napadnu tijelo, grudi ne mogu uništiti' njima.
 Hidru, zmaja, lahamu, stvorila ona,
 Silnoga lava, vuka što reži, čovjeka-škorpiju,
 Oluje bijesne, čovjeka-ribu, i jarca stvori,
 Oružje imaju grozno, u boju nemaju strah. 30

²⁵⁾ Ea, bog mudrosti i magije, i u *Epu o Gilgamešu* prvi saznaje da skupština bogova sprema uništenje ljudskoga roda. Da bi to spriječio, tajnu bogova prenosi svojemu ljubimcu Utnapištimu, o čemu govori Jedanaesto pjevanje *Epa o Gilgamešu*.

Njene su naredbe moćne: niko se odupriet' ne može njima.
 Jedanaest, gornjima nalik, nemani stvori.
 Od bogova, prvjenaca njenih, što se oko nje skupe,
 Kingu-*a* uzvisi ona; mèđ' njima njega uzvisi ona.
 Predvodnik vojski da bude, čete da vodi, 35
 Da oružje skuplja za boj, započinje rat,
 Glavni zapovjednik ratnicim' da bude,
 [Sve mu] u ruke [dâ], u skupštinu postavi njega,
 [(Zboreć'): „Za tebe čaroliju rekoh]; u skupštini bogova
 ja tebe uzvisih;
 [Moćju nad] bozima [svim] tvoje ispunih [ruke.] 40
 [Uzvišen budi], [ti, mužu moj, jedini!]
 [Nek' ime bude ti veće, no što je] Anunnakija [svih!"]
 [Ona mu tablice sudbine dâ], [na grudi njemu ih] stavi,
 (Zboreći njemu): „Naredba tvoja neizmjenjiva da bude,
 riječi ti stalne!"
 [Kad Kingu uzvišen bi] i vlast Anu-*a* dobi, 45
 [On Bozim', sinovim svojim], sudbinu odredi:
 [„Riječi iz usta vaših], nek' oganj gase!
 [Snažan, pobjeđen kad je], nek' udvostruči snagu!"
 [Kad Anšar spozna da Tiamat], strašan obuze nemir,
 [Po bedrim' se udari] za usne, ugrize svoje; 50
 [Srce straha mu puno], duša smetena njemu²⁶;
 [.....], svoje stišavaše krike.
 [„Děđ', Ea, sine moj, kreni] u boj.
 Deder, s [oružjem] zavitlaj, [što] stvori ga [ti.]
 [...] ti smaknu [Mummu i] Apsû, 55
 [.....] Kingu, što pred njom ide

²⁶ Ranije je rečeno da su drevni Semiti, odnosno Akadani i Vavilonjani svoja božanstva zaodjenuli antropopatskim ruhom, što znači da su osjećanja straha i užasa, radosti i veselja izražavali onako kao što ih i ljudi izražavaju. Ako stvari stoje tako, onda se bog An-šar, koji se udara po bedrima i grize usne, ne ponaša kao žestoko, usplahireno stvorenje, već kao normalno biće koje spontano reaguje na nastalu situaciju. To će reći da An-šar, kao i ostala božanstva sumersko-vavilonskog panteona, nisu „skloni srdžbi, lupaju se po svojim bedrima, grizu se za prste... ukratko slika i prilika primitivaca koji su ih stvorili", kako to kaže George Contenau u djelu *Vavilon i Asirija*, „Naprijed", Zagreb, 1978, str. 179, (Prevela Tatjana Domiter).

[.....] mudrost."
 Nudimud, savjetnik Bogova, [njemu odgovor daje:]

 70
 [..... Anšar], srdec' se [jako] povika
 I svojem sinu [Anu-*u*, ove uputi riječi:]
 „Evo onoga ko je [domišljat], moćan, on, junačina moja,
 [Čije snage su silne], neizdrživ nalet.
 [Idi] i pred Tiamat, bar stani ti. 75
 Nek' duša njena [se smiri], nek' srce se ublaži njoj.
 [Ako] li tvoje ne poslušaj riječi,
 Našu joj [naredbu] kaži, da smiri se ona."
 Kad želju svog' oca Anšar-*a* [ču]
 Njojzi [upraviv'] hod, prelazi put. 80
 Kad Anu, [prilazec'], snage Tiamat spazi,
 [On se poboja da pred nju stane], natrag se vrati.
 [Uplašen silno, ocu] Anšar-*u* [vрати se svom,]
 Zboreć' mu [ono što (boginji) Tiamat reče:]
 „Ruka mi [odveć je slaba], da bih te ščepati mog'o²⁷." 85
 Anšar zanimemi, u zemlju gleda.
 Uzdišuć', okrenut Ea-*i*, zatrese glavom;
 Bogovi svi, Anunnaki, opet se skupe,
 Usta ne otvaraju svoja, čuteći sjede:
 Niko od bogova, pred Tiamat ne htjede izić!
 Ko pred nju stupi, spasa mu nema! 90
 Tad Gospod Anšar, bogova otac, u svom veličanstvu usta,
 Po mîslim' prebiruć' svojim [Anunnakima zbori:]
 „Onaj [čija snaga] je silna, ko svog će osvetiti oca,
 [Onaj] što skršit će dušmana, junak je Marduk." 95
 Tad Ea [Marduka] ustranu pozva,
 Kad dođe, on mu nevolju srca svojega kaza:
 „Marduče, savjet poslušaj naš, svog oca slušaj;
 Moj sine, ti bit ćeš onaj ko njegovo smiruje srce;
 Anšar-*u*, poradi borbe, pristupi ti. 100
 Govori, stojeći pred njim: gledajuć' tebe on će se smirit."

²⁷ Držanje boga Anu prema boginji Tiamat ukazuje da je on ličnost scenske vrijednosti.

Na riječi svojega oca, Gospoda obuze radost;
 Anšar-*u* pride, pred njega stane;
 Anšar ga ugleda, srce mu radosti puno.
 U usta cjelov' mu dade, njegov potisnu strah. 105
 [„Anšar-*u!*] ne budi nijem, otvori usta,
 Tvoga ću srca želju, ispunit ja!
 [Anšar-*u!*] ne budi nijem, otvori usta,
 Tvoga ću srca želju, ispunit ja!
 Ko to od ljudi, borbu započe s tobom? 110
 – „Moj sine, to Tiamat je, žena: ona će s tobom
 voditi boj.”
 – [„Moj oče,] što mene stvori, raduj se, veseo budi,
 Brzo ćeš ti Tiamat-*i*, nogom na potiljak stat!
 [Moj oče,] što mene stvori, raduj se, veseo budi,
 Brzo ćeš ti Tiamat-*i*, nogom na [potiljak] stat!” 115
 – „Moj sine, što sva mudrost ti znana,
 Tvojom čarolijom čistom, Tiamat smiri.
 Olujna kola, hitro potjeraj naprijed,
 Da njeni pomoćnici ne zadrže njih: straga okreni nju!”
 Gospod se očevoj raduje riječi; 120
 Radosna srca, svom ocu ovako zbori:
 „Gospodaru bogova, Usude velikih bogova.
 Ako li ja osvetnik vaš, uzmoram bit',
 Ako li moram Tiamat ukrotit', i vama život spasit',
 Da održite zbor, sudbinu moju vrhovnom učinite, 125
 nju proglasite.
 U Ubšukini, veselo stolujte svi;
 Da mojom riječju sudbine izričem, k'o što činite vi.
 Da odluka se moja, izmjenit' ne da,
 Da naredba što iz usta iziđe mojih, čvrsta i stalna bude.”

Tabla III

Anšar otvori usta 1
 I riječi ove, glasniku svojem imenom Gaga zbori:
 „Vjesniče, Gaga, što srce moje veseliš,
 K Lahmu i Lahamu, poslat' te želim,
 Ti jerbo razbor imadeš, govorit' umješ. 5
 Pred mene okupi bogove, što rodiše mene;
 Nek' ovdje se bogovi okupe svi,
 Razgovor da vode, za gozboom da sjede,
 Da jedu hljeba, da piju vina.
 Nek' Marduku, spasitelju svom, sudbine odrede oni! 10
 Hajde, pohitaj, Gaga, i kad pred njima budeš,
 kaži im ono što ću ti reći:
 'Anšar, vaš sin, k vama me šalje,
 On mi naloži, zapovjest njegova srca da kažem:
 Naša nas majka Tiamat prokle, 15
 ona što izrodi nas.
 Ona sačini vojsku, strašno od jarosti grmi na nas.
 Oko nje, svi se bogovi skupe;
 I oni što ih porodiste vi, na njenu prilaze stranu;
 Prilaze k njoj, oni uz Tiamat staju.
 Gnjevni, noću i danju zavjeru snuju; 20
 Za borbom žude, skaču i bjesno sikću;
 U bojne redove stanu, žele zametnut' boj.
 Majka Ponora, stvoritelj svega,
 Čudesno oružje stvori; aždaje izrodi ona,
 Zubi im oštri, očnjaci strašni; 25
 Otrovom namjesto krvi, njihovo ispuni tijelo.
 Ona aždaje strašne, užasom odjenu,
 Izgled im čudan dá, slične ih bozima stvori,
 Da onaj ko vidi njih, zgine od strave.
 Ako im napadnu tijelo, grudi ne mogu uništiti' njima. 30
 Hidru, zmaja, lahamu, stvorila ona,
 Silnoga lava, vuka što reži, čovjeka-škorpiju,
 Oluje bijesne, čovjeka-ribu, i jarca stvori,
 Oružje imaju grozno, u boju nemaju strah.
 Njene su naredbe moćne: niko se odupriet' ne može njima. 35

Jedanaest, gornjima nalik, nemani stvori.
 Od bogova prvijenaca njenih, što se oko nje skupe,
 Kingu-*a* uzvisi ona; međ' njima njega uzvisi ona:
 Predvodnik vojski da bude, [čete da vodi,]
 Da oružje skuplja za boj, započinje [rat,] 40
 Glavni zapovjednik [rat]nicim' da bude,
 [Sve] mu u ruke [dâ], [u skupštinu postavi njega,]
 (Zboreć'): 'Za tebe čaroliju rekoh, u skupštini bogova
 [ja tebe uzvisih.]
 Moćju nad bozima svim, [tvoje ispunih ruke.]
 Uzvišen budi, ti, mužu moj, [jedini!] 45
 Nek' ime bude ti veće, no što je [Anunnakija] svih!
 Ona mu tablice sudbine dâ, na grudi [njemu] ih stavi;
 (Zboreći njemu): 'Naredba tvoja neizmjenjiva da bude,
 riječi ti stalne!
 Kad Kingu uzvišen bi i vlast Anu-*a* dobi,
 On bozim', sinovim svojim, sudbinu odredi: 50
 'Riječi iz usta vaših, nek' oganj gase,
 Snažan, pobjeđen kad je, nek' udvostruči snagu.'
 Ja Anu-*a* poslah, ne smjede stati pred nju;
 Nudimud-*a* obuze strah, natrag se vrati.
 Al' Marduk, vaš sin, od bogova mudriji svih, 55
 Odluči da pred Tiamat stane,
 Ove mi kazujuć' riječi:
 'Ako li ja osvetnik vaš, uzmoram bit',
 Ako li moram Tiamat ukrotit', i vama život spasit',
 Da održite zbor, sudbinu moju vrhovnom učinite, 60
 nju proglasite.
 U Ubšukini, veselo stolujte svi;
 Da mojom riječju sudbine izričem, k'o što činite vi.
 Da odluka se moja, izmjenit' ne da,
 Da naredba što iz usta iziđe mojih, čvrsta i stalna bude.'
 Deder, hitajte, sudbine njemu smjesta odredite, 65
 Da pred moćnog, vašeg dušmana stane."
 Tad Gaga ode, i kad svoj prevali put,
 Pred Lahmu i Lahamu, bogovim', što rodiše njega,
 Ničice pade, pred njihovim nogam' poljubi zemlju.
 On se, podignuv', nakloni i njima zbori: 70

„Anšar, vaš sin, k vama me šalje;
 On mi naloži, zapovijest njegova srca da kažem:
 Naša nas majka Tiamat prokle,
 ona što izrodi nas.
 Ona sačini vojsku, strašno od jarosti gori na nas,
 Oko nje, svi se bogovi skupe; 75
 I oni što ih porodiste vi, na njenu prilaze stranu;
 Prilazeć' k njoj, oni uz Tiamat staju.
 Gnjevni, noću i danju zavjeru snuju;
 Za borbom žude, skaču i bijesno sikću,
 U bojne redove stanu, žele zametnut' boj. 80
 Majka Ponora, stvoritelj svega,
 Čudesno oružje stvori: aždaje izrodi ona.
 Zubi im oštri, očnjaci strašni;
 Otrovom namjesto krvi, njihovo ispuni tijelo.
 Ona aždaje strašne, užasom odjenu. 85
 Izgled im čudan dâ, slične ih bozima stvori:
 Da onaj ko vidi njih, zgine od strave;
 Ako im napadnu tijelo, grudi ne mogu uništiti' njima!
 Hidre, zmajeve, lahamu, stvorila ona,
 Silne lavove, vukove što reže, čovjeka-škorpiju, 90
 Oluje bijesne, čovjeka-ribu, jarčeve stvori,
 Oružje imaju grozno, u boju nemaju strah.
 Njene su naredbe moćne, niko se oduprijet' ne može njima.
 Jedanaest gornjima nalik, nemani stvori.
 Od bogova, prvijenaca njenih, što se oko nje skupe, 95
 Kingu-*a* uzvisi ona; međ' njima njega uzvisi ona:
 Predvodnik vojski da bude, čete da vodi,
 Da oružje skuplja za boj, započinje rat.
 Glavni zapovjednik ratnicim' da bude,
 (Sve) mu u ruke dâ, u skupštinu postavi njega, 100
 (Zboreć'): 'Za tebe čaroliju rekoh, u skupštini bogova
 ja tebe uzvisih.
 Moćju nad bozima svim, tvoje ispunih ruke.
 Uzvišen budi, ti, mužu moj, jedini!
 Nek' ime bude ti veće, no što je velikih bogova,
 Anunnakija svih!
 Ona mu tablice sudbine dâ, [na grudi njemu ih stavi,] 105

(Zboreći njemu): 'Naredba tvoja [**neizmjenjiva da bude, riječi ti stalne**]'
 Kad Kingu uzvišen bi i [vlast] Anu-*a* [dobi,]
 On bozim', sinovim svojim, [sudbinu odredi:]
 'Riječi iz usta vaših, nek' oganj [gase!]
 Snažan, pobijeden kad je, [**nek' udvostruči**] snagu. ' 110
 Ja Anu-*a* poslah, ne smjede [stati pred nju.]
 Nudimud-*a* obuze strah, [natrag se vrati.]
 Al' Marduk, [vaš sin, od bogova] mudriji svih;
 [Odluči da] pred Tiamat stane,
 Ove [**mi kazujuć'**] riječi: 115
 'Ako li ja, [osvetnik vaš] uzmoram bit',
 Ako li moram Tiamat ukrotit', [i vama život spasit']
 Da održite zbor, [sudbinu moju vrhovnom učinite,
 nju proglasite.]
 U Ubšukini, [veselo stolujte svi;]
 Da mojom riječju [sudbine izričem], k'o što činite vi! 120
 Da odluka se moja, izmjenit' ne da,
 Da naredba što [iz usta] iziđe [mojih], čvrsta i stalna bude!
 Deder, hitajte, [sudbine] njemu smjesta odredite,
 Da pred moćnog, vašeg dušmana stane."
 Kad Lahmu i Lahamu (poruku) čuše, jauknu glasno. 125
 Iggigi²⁸ svi, tužahu bolno:
 „Što to se zbi, [ovakvoj odluci] da pribjegne?
 Zar djela Tiamat, ne znamo mi?"
 Oni se okupe, da tamo krenu,
 Svi oni, veliki bozi, što sudbine kroje, 130
 Anšar-*u* dođu [Tupšukinnaku] ispune;
 Oni se zagrlje, u skupštini [okupe;]
 Razgovor voditi stanu, za gozbu [sjednu;]
 Jedoše hljeba, pijahu [vina;]
 U peharim', rujno blista se vino. 135
 Pijući vino, lice vedro im posta.
 Velika bezbrižnost, njima obuze srce,
 Sudbine odrede Marduku, spasitelju svom.

²⁸ Naziv gornjih, nebeskih bogova.

Tabla IV²⁹

Kraljevski njemu, sazdahu prijesto, 1
 Da presjeda očevim' svojim, kad se svjetovat' stanu:
 „Među velikim bozim', najslavniji zacjelo ti si,
 Tvoja je odluka višnja, tvoja je naredba Anu³⁰!
 Marduče, među velikim bozim', najslavniji zacjelo ti si, 5
 Tvoja je odluka višnja, tvoja je naredba Anu!
 Naredba tvoja odsad, neizmjenjiva bit će.
 Da moć uzvišenja i poniženja, u tvojoj ruci bude,
 Stalna nek' ti je riječ, naredba neumoljiva.
 Niko od bogova, zabranu tvoju prekršit neće! 10
 Nek' služenje svetinjama' božjim, k'o bogoštovlje bude,
 Nek' svetišta njina, u tvome kraju navjeke budu.
 Marduče, ti si osvetnik naš!
 Tebi dadosmo kraljevstvo, nad svime što jest.
 U skupštini zauzmi mjesto; riječ tvoja nek' glavna bude. 15
 Neka ti oružje nepobjedivo bude, dušmane nek' ništi tvoje!
 Gospode, poštedi život, onom' ko uzda se u te,
 Al' prospri život³¹ bogu, koji se prikloni zlu!"
 Bogovi potom, između sebe odjeću stave,

²⁹ Četvrto pjevanje jeste središnje pjevanje *Epa*. U prva tri pjevanja upoznali smo se sa silama haosa, bijesom boginje Tiamat i čudovištima što ih je izrodila. Nakon pobjede boga Marduka nad Tiamat i njenim pomagačima, što se opisuje u ovome pjevanju, prisustvujemo razumnom stvaranju, odnosno uređenju svijeta što opisuje kraj Četvrtog i cijelo Peto pjevanje.

³⁰ Dobar dokaz da su drevni Mesopotamljani vjerovali da zakon i red potiču od vrhovnog boga Anu koji svojim kraljevskim autoritetom stvara red i zakone, temelj božanske i zemaljske države, svojim bičem prožimajući biče svih bogova. Tako im on daje opšti i vrhunaravni autoritet, zbog čega i njihova riječ sadrži nešto od njegovog biča, u ime čega bogovi Marduku i kažu: *Tvoja je naredba Anu*.

³¹ Po vjerovanju drevnih Mesopotamljana i Egipćana, osobenost, konkretnost ima ne samo ono što se osjetilima zamjećuje, već nju imaju i apstraktni pojmovi, kao što su pravda i ljubav, život i smrt. Tako je, uzmi-mo, u Egiptu pojam kosmičkog reda i pravde, zvan Ma 'at, bio konkretizirani
→

ran, to jest smatran predmetom kojim su se bogovi hranili. Primjerice, u *Knjizi mrtvih*, Papyrus Reinisch, gl. 125/svršetak, umrli Sesostris govori:

*Zdravo da ste (bozi) vi što od Ma'at živite, vi što Ma'at gutate...
Ja živim od Ma'at, ja Ma'at svakim danom gutam.*

I u Mesopotamiji se pojam kosmičke harmonije zvane Mê u kojem je, kao i u navedenom egipatskom pojmu, otjelovljeno Apsolutno biće, smatrao predmetom kojim su se utvrđivale sudbine svemu postojećem.

U Desetom pjevanju *Epa o Gilgamešu*, Gilgameš, taj sumerski Herakle, jada se čuvarici Božjega vrta, boginji Sabitum Siduri (koja je u *Epu* spuštена na rang obične krčmarice), kako je posvuda išao ne bi li našao život za svoga pobratima imenom Enkidu, biće divljeg izgleda, plemenitih osjećanja, kojega je stvorila boginja Aruru, odnosno Nin-lil:

X, II 8: SB, II, 10: *Smrti se uplaših ja, život ne mogu nać,*

na što mu boginja, čija je uloga u sumerskom panteonu slična onoj boginje Hebe u helenskom panteonu, odgovara:

SB. III, 1 *„Gilgamešu, naum kuda te vodi?
SB. III, 2 Život što tražiš, ti naći nećeš!
SB. III, 3 Kad bozi, stvoriše ljude,
SB. III, 4 Smrt oni čovjeku dahu,
SB. III, 5 Život za sebe zadržahu oni. (podcrtao M. V.)*

Slično, konkretizirano, supstancijalno poimanje smrti susrećemo u *Tekstovima piramida*, u natpisu piramide faraona Pepija II u kojemu se govori o faraonovom rođenju posredstvom njegova oca Atuma. Faraon je rođen:

*Prije no što je nebo postalo,
Prije no što je zemlja postala,
Prije no što je ljudski rod nastao,
Prije no što su Neteri rođeni,
Prije no što je smrt postala (podcrtao M. V.)*

Navedeni citati govore da se smrt smatrala nečim konkretnim, supstancijalnim, kakvo je mišljenje vladalo i o životu. To će nam, osim gornjih citata posvjedočiti još jedno mjesto iz *Epa o Gilgamešu*, kao i *Mit o Adapi*, sinu sumerskog boga En-Ki-a, odnosno Ea-e. U Jedanaestom pjevanju *Epa o Gilgamešu*, Utnapištim, taj biblijski Noa, čiji je sumerski parnjak Ziusudra, a vavilonski Atrahasis, odaje Gilgamešu tajnu o *biljci života* što se nalazi na dnu slatkovodnog mora. Nato Gilgameš:

→

Rekoše Marduku, prvijencu svom: 20
„Tvoja je odluka, Gospode, među bozima istinski prva.
Naredbu izdaj da uništeno il' pak stvoreno bude,
nek' tako bude!
Otvori usta, odjeća utren će nestat,
Govori opet, odjeća nova će bit.”
Marduk otvori usta, odjeće nesta; 25
Govori opet, odjeća nastat.
Kad bozi, njegovi oci, (snagu)mu riječi vide,
Radost obuze njih, s štovanjem kliknu:
„Marduk, vladar je naš!”
Nato mu žezlo, prijestolje, **kraljevsku odoru dahu;**
Oni mu nenadmašno oružje, dušmane što ništi dahu³², 30
(Zboreći njemu): „Idi, život Tiamat-i prikrati,
Nek' vjetrovi njezinu krv, u neznana mjesta odnesu!”
Kad bogovi, njegovi oci, sudbinu odrede Bela,
Uspjehu, napretku, oni utru mu put.
On lûk načini, da bude mu oružje odredi, 35

XI 271 a *Sa zdenca poklopac skinu,
XI 272 Za noge priveza kamenje teško,
XI 273 Ono ga povuče u dubine Mora.
XI 274 Ubere cvijet, svoju izbode ruku;*

Gilgameš, međutim, nije imao sreće sa cvijetom, odnosno biljkom života, kao što s jabukom ubranom sa Stabla spoznanja dobra i zla neće imati hebrejski Adam.

U *Mitu o Adapi* priča se kako je An, vrhovni bog sumerskog panteona, pozvao na odgovornost Adapu, sina boga mudrosti Ea-e. Ea sinu Adapi, prije odlaska na nebeski sud boga An-a savjetuje da ništa ne jede što mu se ponudi u An-ovu dvoru, jer bi hrana mogla biti zatrovana. Kad se Adapa, međutim, pred Anom opravdao, dokazavši da je loveći ribu sasvim slučajno polomio krila Južnom Vjetru, An svojim pomoćnicima, bogovima Dummuziju i Gizzidi naređuje:

*Kruh života mu dajte i on će ga jesti.
Kad mu donesu kruh života, ne htje ga jesti: kad mu
Donesu vodu života, ne htje ju piti... (podcrtao M. V.)*

³² U Mardukovu ustoličenju od strane bogova i Kinguovu od strane Tiamat uvida se više no jasan paralelizam. Sama svečanost ustoličenja veoma je nalik na ustoličenje sumerskih i vavilonskih vladara.

Na njega strijelu postavi, na tetivu je učvrsti;
 Potom topuz podignu, desnicom svojom ščepa ga;
 Lúk i tobolac, o pojas stavi;
 Pred sebe munju postavi;
 Svoje si tijelo, jarkim obavi plamom; 40
 Mrežu isplete nato, Tiamat da obavije njom.
 Četiri postavi vjetra, da ništa ne umakne njeno:
 Južni i Sjeverni, Zapadni i Istočni vjetar,
 O bok pripasa mrežu, dar Anu-*a*, svojega oca.
 On Zloslutni vjetar, Kovitlac, Uragan, 45
 Četverosmjerni, Šestosmjerni vjetar,
 Vihor, najjači Orkan stvori,
 Vjetrove te, što stvori ih, na broju sedam, tad pusti on³³.
 Da Tiamat utrobu nište, oni se dignu za njim.
 Gospod se tad, podižuć Vihor, svoje oružje moćno,
 Popne na olujna kola, strašna, njima se ne može 50
 odupriet' niko³⁴.
 Četveropreg upregnu, njega zauzda,
Rušitelja, Neumoljivog, Pustošnika, Brzog,
 Njihovi zubi oštri, otrova puni.
 Pustoš im jedino znana, propast poznaju samo.
 U boju strašni, užasa puni; 55
 S lijeve, s des[ne]...
 Oklopom strašnim, Marduk odjenu sebe;
 Svjetlom, užasa punim, svoju ovjenča glavu.
 Gospod svojim udari putem i prešav' njega,
 Na Tiamat što siktala bjesno, pogled mu pade, 60
 Na ustima svojim imaše... od crvene gline³⁵;

³³ Vatra, munja i sedam vjetrova su prirodni elementi nad kojima Tiamat, kao morsko božanstvo, nije imala vlast. Mardukovo oružje ukazuje da imamo posla s božanstvom atmosfere, odnosno neba koje je dijametralno suprotno boginji Tiamat, kao božanstvu mora koje raspolaže vrtlogom kao oružjem.

³⁴ Olujna kola boga Marduka, kao što se vidi na nekim cilindričnim pečatima, vuče čudovišna životinja. To je vavilonski zmaj Siruš koji u vrijeme borbe stoji uz Marduka.

³⁵ Marduk, kao zaštitu od zadaha boginje Tiamat na usta stavlja neku crvenu smjesu ili mast.

U ruci biljka³⁶ mu bila, što snagu otrova ništi.
 Oko njeg' tada se sjate, oko njeg' bozi se sjate,
 Bogovi njegovi očevi, oko njeg' oni se sjate, bozi
 se oko njeg' sjate!
 Gospod pohita naprijed, da vidi Tiamat-*e* bit, 65
 Da vidi Kingu-*a* snage, njenoga muža.
 Osmotriv' njih, hrabrosti ponesta njemu.
 Mísli mu smetene, ne zna što radi;
 Kad bozi, što k'o saveznici pristahu uz njeg',
 Svog hrabrog vođu vide, pogled njima se smuti. 70
 Tiamat svoju vradžbinu baci, ne maknu vrat.
 Iz njenih prostačkih usta, pogrdan izazov ču se:
 „Nećeš li biti počašćen mjestom glavara bogova
 što dižu se na te?
 Da li se oni na svom il' na tvom skupiše mjestu?”
 Gospod [podignu] vihor, svoje oružje moćno, 75
 Pa Tiamat-*i*, što srdžbom gori [ove] dobaci [riječi:]
 [„Ti], ti sebe uzdignu, ti sebe visoko uzvisi!
 Tvoje srce te [nagna], borbu da počneš ti,
 [Bogovi, njihovi sinovi (?)], roditelje što mrze svoje,
 [Zašto ih ti, njihova majka (?)] prokle [...]; 80
 [Ti] Kingu-*a* [uzvisi], mužem ga učini.
 [Ti htjede njegovu], k'o Anu-*a* uvećat' [moć.]
 [Protiv Anšara, bogova kralja], ti smisli zlo,
 [Protiv] bogova, otaca mojih, svoju ojača zlobu.
 Nek' tvoja se pokrene vojska, svoje joj oružje daj! 85
 Deder, da ja i ti, zapodjenemo boj!”
 Kad Tiamat te riječi ču,
 K'o da je ludilo uze, ostavi razbor.
 Nato Tiamat, tako silno silnim povika glasom
 Da noge se sve do kukova tresoše njoj. 90
 Svoju vradžbinu baci, izreče kletvu,
 Bogovi rata, njihovo oružje oštre.
 Potom se primaknu, Tiamat i Marduk, od Bogova mudriji svih,
 Jedno na drugo oni se bace, za borbu zgrabe.

³⁶ To je magična biljka kojom se Marduk kao amuletom zaštićuje od Tiamat.

Gospod svoju razvije mrežu, umota nju. 95
 Zloslutni vjetar što hodiše za njim, on na nju pusti;
 Kad Tiamat svoja otvori usta, hoteć' proždrijeti njega,
 On u njih Zloslutni utjera vjetar, da usta ne zatvori svoja.
 Vjetrovi strašni, utrobu naduše njoj³⁷.
 Njeno nadme se tijelo; odveć se usta otvore njoj. 100
 U usta odape strijelu, utrobu uništi njoj,
 Nutrinu uništi, rascjepa srce.
 Potom je svladav', život joj uze.
 Leš joj na zemlju baci, na njega stane.
 Kad Tiamat, predvodnik vojski, smaknuta bi, 105
 Tijelo isječe njoj, vojska se razbježa njena,
 Bogove što pomagahu njoj, koji na njenoj bijahu strani,
 Strašan obuze strah, svoja okrenu leđa.
 Nastoje izbavit' sebe, život spasiti svoj,
 Opkoljeni, bjegstva im ne bi. 110
 Marduk ih zaslužnji, njihovo oružje ništi.
 U mrežu bačeni, u zamci ostaše oni³⁸,
 U spilje stavljeni, tužanje ispuni njih.
 Stiže ih kazna, u tamnici zatoče njih.
 Jedanaest nemani što (Tiamat)stravom ispuni njih, 115
 Vojska demona, što prijeteće stupala pred njom,
 On ih u okove baci, njihove udove [sputa.]
 Uprkos otporu što oni ga pruže, nogam' ih gaziše svojim³⁹.

³⁷ Ako se podsjetimo da je Tiamat zapravo Majka bogova, odnosno u genezi Majka Zemlja, a Marduk bog proljetne vegetacije, u tom se slučaju prizor utjerivanja vjetrova u utrobu Tiamat može shvatiti kao akt oplodnje boginje Tiamat od strane boga Marduka. Da se vjetar u kosmogonijama drevnih naroda smatrao simbolom oplodjuće moći, dovoljno se podsjetiti ranije navedenog pelaškog mita o postanju, po kojem Majku bogova Eurinomu oplodjuje sjeverni vjetar u liku velike zmije Ofioneja.

³⁸ Mreža se kao ratno oružje u Mesopotamiji koristi od davnina. Tako se u sumerskim natpisima često spominje mreža boga Ningirsu, a vidimo je i na *Steli jastrebova* sumerskog vladara Eanatumu. Mreža se, uz to, koristi i kao magijsko sredstvo protiv zlih sila.

³⁹ Pobjedena čudovišta postala su pratioci boga Marduka, kao što je i olujna ptica Zū, pošto ju je savladao bog Ninurta, postala njegov pratilac i simbol.

Kingu-*a*, što med' njima glavni je bio,
 Marduk zaveza i bogu Uggu preda⁴⁰. 120
 On mu Tablice sudbine uze, na koje nemaše pravo:
 Pečatom pečati njih, na grudi položi svoje⁴¹.
 Kad svog dušmana svlada, pobjedi njega,
 Kad dušmanu silnom, naturi ropstvo,
 Kad zbilja nad dušmanom, Anšar-*a* trijumf učvrsti, 125
 Kad Marduk, vrletni junak, želju Ea-*i* ispuni,
 Kad zaslužjenih Bogova, zatočenje učvrsti,
 Do Tiamat, što vezana bi, ponovo dođe.
 Gospod na noge Tiamat stane,
 Njegov buzdovan teški, njenu razbije glavu; 130
 Krvne joj sudove, rasječe on,
 Sjeverni vjetar, u nežnana mjesta, njezinu odnese krv⁴².
 Njegove očeve, kad spaze to, radost, veselje uze;
 Počasne poklone donesu, daju ih njemu.
 Gospod pomno, Tiamet-*e* razgleda tijelo⁴³; 135
 Da neman raspoluti, i stvori umjetno djelo:
 On je, k'o školjku, na dva rastavi dijela (?),

⁴⁰ *Uggu*, atribut Nergala, boga donjega svijeta. To će reći da je Kingu postao božanstvo donjega svijeta, koje se, prema RA XVI 154, asimilira s Enmešarra-om, bogom koji umire i uskrsava, s bogom vegetacije. Prema KAR 307, Marduk i Nergal su dva vida boga koji umire i uskrsava.

⁴¹ To je najupečatljiviji znak Mardukove pobjede nad Tiamat i njezinom djecom, čudovištima na čelu sa Kingu-om. Najjači dokaz Mardukove premoći u vavilonskom panteonu bilo je to što su bogovi iz svih gradova Vavilonije o Novoj godini bili dužni ići u Vavilon i čuti Mardukovo utvrđivanje sudbina za narednu godinu, o čemu je bilo riječi u nap. 24.

⁴² Jensen je iz činjenice da je Sjeverni vjetar odnio na Jug krv boginje Tiamat, pokušao izvući zaključak da možda naziv Crveno more, kao i prastaro ime Persijskog zaliva, Crveni zaljev, svoje porijeklo vuku iz tog predanja?

Jensen je utoliko u zabludi što *Crveno more* ukazuje na stranu svijeta, na topli Jug, za razliku od *Crnog mora* koje ukazuje na *crni*, to jest hladni Sjever. To ujedno kazuje da su gornji geografski nazivi drevnim narodima služili kao orijentacija u prostoru, ali dobrim dijelom i u vremenu, o čemu ovdje nije mjesto opširnije raspravljati.

⁴³ Smrt boginje Tiamat simbolično se prikazivala u novogodišnjim svečanostima, o čemu više KAR 307, i Ebeling, *Tod und Leben*, S. 36.

Od jednog zemlju, od drugog nebeski načini svod;
 Navuče zasun, stražare postavi,
 Zapovjest izdaje njima, voda da se ne izlije s neba⁴⁴. 140
 On nebom prođe, predjele razgleda neba,
 Na njemu hoteć' dvojnika apsû, stanište Ea-e, stvorit'.
 Gospod razmjere apsû-a mjeri,
 Na njegovu priliku, dvorac Ešarra stvori,
 Dvorac Ešarra, što on ga stvori, nebesa svod bi. 145
 On dade da Anu, En-lil i Ea, u svoja staništa uđu.

⁴⁴ Kao što Marduk, ubivši Tiamat i stvorivši nebo od polovine njezina tijela navlači zasun i postavlja stražu nad nebom da Tiamat ne bi izlila svoje vode, tako postupa i Jahve koji zatvara Tehom, pandan Tiamati, sa zasunom i dvojima vratima, što ukazuje da se autor *Biblije* poslužio gornjim mjestom iz *Epa o stvaranju*.

Gornji stih ujedno služi kao dokaz da su Vavilonjani Tiamat zamišljali kao Okean koji okružuje nebo i zemlju, istodobno budući izvor rijekama, potocima i izvorima, o čemu je bilo više riječi u uvodnoj studiji.

Tabla V⁴⁵

On velikim bozim' (nebeska) stajališta načini ⁴⁶	1
I dvojnike njima u liku sedam zvijezda utvrdi ⁴⁷ ,	
Njihova područja označujući, godinu odredi:	
Za svaki od dvanaest mjeseci, tri zvijezda postavi ⁴⁸ .	
Kad u godini dane (nebeskim) likovim ⁴⁹ odredi,	5
Položaj Nibiru ⁵⁰ utvrdi, da njihove (nebeske) putanje odredi,	

⁴⁵ U Petom pjevanju se opisuje kako Marduk kao tvorac na nebu raspoređuje zvijezde; utvrđuje sazvizjeđa i njihove zone uticaja, čime određuje dane, mjesece i godinu.

⁴⁶ *Stajališta načini*. U akadskom izvorniku za pojam *stajalište* stoji termin *manzazu*, tehnički pojam iz vavilonske astronomije sličan starohelenskom pojmu oikos, kuća, stanište. To ukazuje da se pod tim pojmom razumijeva dio neba (znak zodijaka) gdje se nalazi dotična zvijezda koja, sa stajališta astrologije, krećući se tim dijelom neba, na njemu ima dominantan uticaj.

Iz starohelenskih i novovavilonskih izvora saznajemo da je zvijezde Lira bilo stanište Ninurte, odnosno Krona, Saturna; zvijezde Raka, stanište En-lila (Marduka) odnosno Zeusa, Jupitra; zvijezde Jarca, stanište Nergala, odnosno Areja, Marsa; zvijezde Ovna, stanište Utu (Šamaša) odnosno Heliosa, Sola; zvijezde Bika, stanište Sin-a (Nanne) odnosno Selene, Lune; zvijezde Ribe, stanište Inanne (Ištar) odnosno Afrodite, Venere; zvijezde Djevice, stanište Nabu, odnosno Hermesa, Merkura.

⁴⁷ *Zvijezda utvrdi*. U izvorniku za zvijezda stoji termin *lumašše*. Pod pojmom *sedam lumašše* kriju se zvijezda Persej (Šugi), Labud (Udkadua), Orion (Sibzianna), Sirius (Kak-sidi), Kentaur (Entena mašlum), Oraj (Našru) i Strijelac (Pabilsag).

⁴⁸ Iz gornjeg proizlazi da se akadaska godina dijelila na dvanaest mjeseci od kojih je svaki imao po trideset dana; da su se dani u mjesecu, odnosno sam mjesec dijelio na tri desetodnevna tjedna, dekana. To će reći da je akadaska, odnosno vavilonska godina imala trideset i šest tjedana od kojih je svakome odgovaralo jedno zvijezde. Zvijezda ili dekani simboliziraju „nebeske likove” bogova. Dodajmo i to da je akadsko-vavilonska godina bila ravna godini drevnih Egipćana koja operira sa zvijezdanim satovima.

⁴⁹ Ustrtu je tehnički pojam iz vavilonske astronomije, kojim se označava jedan znak zodijaka.

⁵⁰ Marduk je svoju zvijezdu Nibiru, planet Jupiter, postavio u središte neba, odnosno nasred Tiamat, kako to stoji u VII 129, jer se Jupiter najma-

Da prekoračenje, il' zastoj, ni jedna ne učini.
 Uz njega, En-lilu i Ea-i, stajališta utvrdi⁵¹.
 Na obje nebeske strane, kapije otvori⁵²,
 Na desnoj i lijevoj strani, zasun utvrdi. 10
 U utrobi Tiamat, zenit učvrsti;
 Dade da Mjesec⁵³ sja, njemu povjeriv' noć.
 Tvorenje noći mu dá, dane da luči njome:
 „Svakoga mjeseca zanavijek, ti ćeš izlaziti s krunom;
 Početkom mjeseca, nad Zemljom kad u svom dižeš se sjaju, 15
 Rogovim' sijati ćeš svijetlim, šest da označe dana;
 Sedmoga dana, polovinu imaćeš krune.
 Punoga mjeseca, naspram (Suncu) ćeš biti,
 polovina mjeseca to je.
 Kad Sunce na obzorju [**pokrije**] tebe,

nje odmiče od ekliptike. Nakon toga je prema putanji Nibiru odredio putanje drugih planeta, „prema takvim brojčanim odnosima kakve je opažanje dopuštalo da se odrede.”

Dosljedno tome, nebeski je svod bio „golema tablica brojeva čiji je simbolizam ostao tajna Stvoritelja.”

⁵¹ Autor *Epa* je, povodeći se za vavilonskim astrološkim naučavanjem, zvijezde stajačice, u pogledu njihova uticaja podijelio na tri zone. Jedna je zona boga En-lila, druga boga Ea-e, treća pak boga Anu-a, mada ga autor ne navodi.

Stephen Langdon i drugi komentatori vjeruju da je tu riječ o tri sfere zvijezda stajačica: o unutrašnjoj sferi boga En-lila; o središnjoj sferi boga Anu-a i izvanjskoj sferi boga Ea-e.

Osim toga, te se zone mogu razumjeti i kao putanje. Tako bi putanja boga Anu-a išla pojasom zvijezda nebeskog ekvatora; putanja boga En-lila pojasom paralelnim sa sjeverom, a putanja boga Ea-e pojasom paralelnim sa pojasom boga Anu-a na jugu.

⁵² To su kapije koje Šamaš otvara jutrom kad se na nebo uzdiže i zadržava kad navečer zalazi.

Na brojnim pečatima iz drevne Mesopotamije vidimo Šamaša kako otvara vrata na istoku.

⁵³ U izvorniku za Mjesec stoji Nannaru, „Sjajni”, što ukazuje da autor *Epa* misli na mladi Mjesec. U daljnjem tekstu pjesnik nam govori o mjesječevim fazama. Odredivši sudbinu Mjeseca, Marduk se posvećuje određenoj sudbine Sunca, o čemu je tekst skoro sasvim uništen.

Slabeći [...], opadat' stani;
 [U vrijeme tame], putanju Sunca slijedi; 20
 [Dvadeset devetog dana], naspram Suncu opet ćeš biti.
 „Ja [**dadoh**] znak, njegov da slijedi put, 23
 ...[... **da**] slijedi i daje sud.”

(Redovi 25-44 jako oštećeni. Iz slabo očuvanog teksta razabire se da se Marduk, dovršivši stvaranje Mjeseca, posvetio stvaranju Sunca.)

Kad [**Šamašu povjeri**] dane, 45
 [I] vrijeme, noći i da [**na odredi**;]
 Pljuvačku⁵⁴ Tia [**mat-e stavljajuć'**]
 Marduk stvori [.....]
 On o[**blake**] stvori, (njih) [**vodom**] ispuni.
 Duvanje vjetrova, dolazak kiša (i) studeni, 50
 Tvorenje magle, suzbijanje otrova njena:
 (To) sebi odredi, na brigu stavi.
 Glavu joj uspravi, [**planin**]e stvori,
 Dubine otvarajuć' (štono) u moru bjehu,
 On dade da iz očiju njoj, Eufr[**at** (i) **T**]igris teku⁵⁵, 55
 Zatvarajuć' nosnice njoj, učini...
 Na njenom „vimenu”, visoke p[**lanin**]e stvori,
 On (uto) izvore i vrela buši da sobom (vodu) nose.
 Njezin savije rep, za Durmah zaveže njega,
 [...]..... Apsú-a za njegovu nogu, 60
 [...] njene račve, što ona ih za nebo sveza,
 (Tako) prekrije [**Nebo**], učvrsti Zemlju.
 [...] posred Tiamat, bujicu stvori,
 [...] mrežu joj, uništi sasvim,
 On (tako) Nebo i Zemlju stvori..., 65
 [...] njihove učvrsti... međe.
 Kad sebi dužnosti skroji (i) [svoje] naredbe stvori,
 Podignu sve[**tišta**], Ea-i povjeri njih.

⁵⁴ Dok je pljuvačka u Sumeru i Vavilonu simbol davanja života, dotle je u Egiptu znak ozdravljenja.

⁵⁵ Jedan od valjanih dokaza da se Tiamat zamišljala kao Okean iz koga izvire rijeke, potoci, izvori itd.

[**Tablicu**] sudbina, što Kingu je uze, odnese on,
 On uze (nju) i kao dobrodošlice dar, Anu-*u* pokloni (nju). 70
 [**Bogo**]ve što **vodijahu boj** (i) svladani bili,
 [**Sveza**]ne dovede on, pred noge očevim' svojim.
 Nato jedanaest nemani, što ih Tiamat stvori...,
 Čije je oružje, što sebi ga pred noge baci, smrskao on:
 [**Od njeg'**] kipove stvori, pa (ih) [**na Kapiju**] 75
 Apsû-*a* stavljajuć', (zbori):
 „Nek' oni k'o spomen služe, da nigda se ne zaboravi ovo!”
 Kad [**bozi**] vidješe (to), beskrajno radosni bjehu,
 [**La**]hmu i Lahamu, i svi njegovi oci
 [**Prilaze**] njemu, i Anšar, kralj, pozdravi njega, 80
 [**An**]u, En-lil i Ea, poklone dadoše njemu,
 Njegova majka Damkina, [**poklo**]nom obradova njega,
 Ona poklone posla, njemu se ozari lice.
 Usmi, što njezine poklone, na krišno donio mjesto,
 Apsû-*a* [**povje**]ri službu (i) nad svetištem nadzor. 85
 Svi se u [**skupšti**]ni Iggigi, poklone njemu,
 Anunnaki ljube, njegove noge,
 [...] skupština njihovu pokornost da iskaže,
 [**Pred nje**] ga stanu, poklone (zboreć'): „On kralj je!”
 [**Kad**] bozi se, njegovi oci, njegovih nasite draži. 89

(Redovi 90-106, jako oštećeni. U odlomku se opisuje ustoličenje Mar-
 duka i daje prikaz njegova oružja.)

Ea i Damkina [...] 107
 Oni svoja otvore usta, [**velikim bozima**] Iggigim'
 [**zbore:**]
 „Ranije [**Mard**]uk bijaše naš voljeni sin,
 Sad on je naš kralj, time proglasite njega!” 110
 Ponovo (zbore), besjede oni:
 „Njegovo ime Lugal-Dimmer Ankia⁵⁶ bit će,
 u njeg' se uzdajte vi!”
 Kad Marduku dahu, vrhovnu vlast,
Formulu uspjeha i sreće, proglase za njeg':

⁵⁶ Gornji epitet znači „Vladar bogova donjega i gornjega svijeta”.

„Odsad zaštitnik, naših svetinja bit ćeš,
 Što zapovjediš ti, izvršit ćemo mi.” 115
 Marduk svoja otvori usta, besjedit' stane,
 I bozima, očevim' svojim zbori:
 „Ponad Apsû, gdje prebivate vi,
 Dvorcu Ešarra, što ga nad vama sazdah, 120
 Ja dolje temelje za gradnju postavih,
 Kuću želim sagrađit', što će mi raskošno stanište bit'.
 Tu ću hramove sazdat
 Njima ću kapele dodat, svoju ću vlast učvrstit.
 Kad ponad Apsû, u skupštinu dođete vi, 125
 Tu ćete po noći bit', (tu ću) vas sve primit.
 Kad s neba [**u skupšti**]nu, siđe[te] vi,
 T[**u**] ćete po noći bit', (tu ću) vas sve primit.
 [**Njega**] ću ['**Babylon**'] nazvat (što znači)
Domovi Bogova silnih⁵⁷,
 Majstori vješti, njega će podić.” 130
 [**Kad Bogovi**], njegovi oci, njegovo [**zborenje čuli**],
 [**Marduku, prvijencu svom postave**] pitanje ovo:
 „Nad svim što stvori ti ruka,
 Ko će ti [**vrhovnu**] imati [**vlast**]
 Na zemlji, što tvoje je stvorile ruke, 135

⁵⁷ Duboko poštujući domišljanje autora *Epa o etimologiji i značenju* toponima *Vavilon*, mora se konstatovati da ime glavnoga grada Vavilonije nema takvo značenje, a još manje porijeklo.

Vavilon je složenica koja izvorno glasi Bab-Ilu, Vrata boga (naziv kapije hrama boga Marduka u Vavilonu) koja potiče od akadskog apelativa *bab*, vrata, i *ilu*, pojam za boga i božansko kod Asirana i Vavilonjana, kojem kod južnih Semita odgovara pojam *il*; kod Feničana i Hetita *el*, a kod zapadnih Semita *bel*, *baal*.

Uzged dodajmo da gornjim terminima kod drevnih Sumerana odgovara pojam *din-gir*, krupan termin iz religijske i filozofijske misli, kome kod starih Egipćana odgovara pojam *neter*, a kod starih Rimljana *natura*. Korjen *ntr* susrećemo i u starohelenskom apelativu ἀνθρωπος čovjek, dok njegovu simplifikaciju *nr* susrećemo u grčkom apelativu ἀνῆρ, latinskom antroponimu *Nero* i našem apelativu *narav*.

Netom izloženo nedvosmisleno ukazuje na svu složenost i opstojnost temeljnih pojmova ljudskoga duha.

Ko li će tvoju, imati [moć?]
 Babylon, što lijepo ime mu da,
 U nj[em] za svagda naša [staniš]ta sazda!
 [...], nek' oni svakoga dana, obrok donose naš,
 [...] naš [...]

140 Da niko ne [prisvoji] dužnosti naše što
 ih [ranije vršismo] mi,
 Utom [...] njegov trud [...]"
 [Kad] Marduk [začuje to], on se radovat' stane [i]
 Bozima [što] ga [pita]hu, [odgovor daje]
 On što [Tiamat smak]nu, bezbrižnim [uči]ni njih,
 145 On [svoja] otvori [usta, govo]r mu bio je svečan:
 „...[...] njih [...],
 [...] bit će povjeren tebi.”
 Njemu se poklone bozi, oni govore [njemu,]
 150 Oni govore Lugal-Dimmer-An[ki]a-u:
 „Ranije Gospod [bijaše naš voljeni] sin,
 Sad on je naš kralj, [time proglasimo njega!]
 On, čija čarolija čista, život nam dade,
 [On je gospodar sja]ja, topuza i skepra.
 Nek' Ea[što taj]nu svih vještina [zna,]
 Sačini plan, mi [ćemo radnici bit'.”

Tabla VI

Kad Marduk, riječi bogova ču, 1
 U duši odluči da, umjetno učini djelo.
 Usta otvarajuć svoja, Ea-i se obrati on:
 Odluku da njemu kaže, u srcu što začu je on:
 „Ja krv **povezat**⁵⁸ želim, skelet da stvorim. 5
 Ja Lullu⁵⁹, hoću da stvorim; nek' čovjek bude mu ime;
 Ja zbilja Lullu-čovjeka, hoću da stvorim,
 Trpnju bogova da preuzme on, da bi u miru živjeli oni⁶⁰.
 Bogova pute, potom ću vješto izmjenit:
 10 Budući počasti istih, u dvije (grupe⁶¹) njih ću razdijelit.”
 Ea mu odgovor daje, ove mu kazuje riječi,
 I za odmjenu bogova, drugu mu uputu daje:
 „Nek' jedan od njihove braće, izručen bude,
 Nek' zGINE on, da ljudstvo stvoreno bude, 15
 Nek' veliki bozi, ovdje se skupe,
 Krivac nek' predan bude, da oni živjeti mogu.”
 Velike bogove, sakupi Marduk,
 Presjedajuć' blago, upute daje;
 Na njegov govor, bogovi obrate pažnju:
 20 Kralj Anunnakima zbori:
 „Ako je vaša ranija izjava prava,

⁵⁸ Krv se razumijeva kao splet vena i arterija, odakle i potiču izrazi *povezati krv*, *presjeći krv*. Prema Šestom pjevanju *Epa o stvaranju*, Marduk stvara čovjeka od kostiju i krvi boga Kingu-a.

⁵⁹ Lullu, *divlji čovjek*, termin akadskog jezika preuzet iz sumerskog. Tako se za Enki-du-a u *Gilgamešu* kaže da je lulla-awelu, *divlji čovjek*.

⁶⁰ Iz toga proizlazi da su bogovi stvorili ljude da im služe, brinu se o njihovim obredima i žrtvama koje su bile jedino sredstvo njihove opstojnosti. Ništa uzvišeniji cilj čovjekova dolaska na zemlju ne susreće se ni u *Poemi o potopu*, u kojoj Majka bogova Bêlit ili stvara čovjeka s ciljem da od bogova ukloni nevolje što ih stvara rad i svakidašnja briga za život, kakav nazor susrećemo i u sumerskim poemama *En-Ki i Nin-mah* i *Lahar i Aš-nan*.

⁶¹ Te dvije grupe bogova sačinjavaju Iggigi, nebeski, gornji bogovi koji su pristajali uz Marduka, i Anunnaki, bogovi zemlje koji su pristajali uz boginju Tiamat.

Pod zakletvom meni, istinu recite sad:
 'Ko li je onaj, ko izazva rat,
 Nahuška Tiamat, zametnu bunu?'
 Nek' onaj izručen bude, ko izazva rat! 25
 Na njega njegovu kaznu svalit ću ja, u miru bit ćete vi."
 Iggigi, veliki bozi, njemu odgovor dahu,
 (Njemu) Lugal-Dimmer-Ankia-*u*, savjetniku bogova,
 vladaru svom:
 „Kingu je taj, što izazva boj,
 Nahuška Tiamat, izazva bunu⁶².” 30
 (Marduk) nato ga sveza, pred Ea-*u* dovede njega;
 Njegovu krivnju na njega svali, njegovu isječe krv.
 Iz njegove krvi, Ea rod ljudi stvori,
 Trpnju bogova na ljudstvo svali, bogove slobodnim učini.
 Kad (mudri) Ea, rod ljudi stvori, 35
 (I) trpnju bogova naturi njima,
 – To djelo što ljudski premaša um,
 Po vještoj zamisli Marduka, mudrosti Ea-*e* nastaje —,
 Tad Marduk, bogova kralj,
 Svu vlast Anunna-bozima, na Nebu i Zemlji razdijeli. 40
 Njih Anu-*u* dodijeli, da (břigu) brine o (vršenju)
 dužnosti što njima ih povjeri on.
 Bogova trista, k'o stražu na nebo postavi,
 Nato puteve (razvoja) zemlje, vješto odredi:
 Na Nebo i Zemlju, šest stotina bogova postavi.
 Kad Marduk, vladar, bozima svim, dužnosti utvrdi, 45
 Kad Anunna-bozim' Neba i Zemlje, dužnosti dodijeli,
 Anunna-bozi, svoja otvore usta
 I Marduku, Gospodu rekoše svom:
 „Pa dobro Nanna⁶³, Gospode naš, što napora izbavi nas,
 Čime se ugodnim, tebi možemo zahvalit' mi?” 50
 Mi ćemo, eto, svetište sagrađiti, njegovo ime će bit'
 'Svetište odmora našeg', tu ćemo na počinak ić;

⁶² Dobar dokaz da Kingu u *Epu* igra ulogu žrtvenog jarca, odnosno vrši otkupiteljsku ulogu, o čemu je bilo riječi u uvodnoj studiji.

⁶³ Ovdje se bog Marduk oslovljava imenom boga-mjeseca Nanne ili Nannara. Možda ovo poistovjećenje odražava težnju ka monoteizmu.

Svetište mi ćemo podić, što tvoje će stanište bit'.
 Kad ovdje stignemo mi, u njem' naš će počinak bit'”
 Kad Marduk, (te riječi) ču, 55
 K'o dan, njemu se silno ozari lice:
 „K'o drugi Babylon, što ga željeste vi,
 Nek' se podigne zdanje, nek' čvrsto (?) se
 sagrađi ono, ime mu „svetinja” dajte!”
 Anunnaki, kalupe uzmu;
 Godinu cijelu, opeku [prave:] 60
 Kad druga godina nastaje,
 Oni Esagila podignu vrh, kao odgovor apsû:
 Sagrađe ziggurat, visinom apsû-*u* ravan,
 U njem' za Marduka, En-lila i Ea-*u*, staništa prave,
 Diveć se (Marduk) pred njima sjedne. 65
 I sa temelja Ešarra, vrhove Esagil-*a* ugleda on.
 Kad gradnju Esagil-*a*, dovrše oni⁶⁴,
 Tu Anunnaki sami, svetišta podignu svoja.
 U Esagil-*u*, apsû-*a* svodu, svi se okupe oni;
 U svetištu glavnom, što ga za stanište sagrađe sebi, 70
 Na njegovu naredbu, bozi, njegovi oci, (za gozbu) sjednu:
 „Evo Babylona, mjesta boravka vašeg,
 U njem' veseli budite, njegovo osvećenje slavite.”
 Nato veliki bozi, svoja zauzmu mjesta,
 Gozbeno iznesu piće, za gozbu sjednu. 75
 Kad unutra, svečanost proslave oni,
 I u Esagil-*u*, na gozbi pijahu pivo,
 Prava utvrđena, sudbine određene, bijahu njima⁶⁵;

⁶⁴ Priča o gradnji hrama Esagila za boga Marduka vodi porijeklo iz semitskog folklor. Samo navođenje ziggurata ukazuje da je građen po uzoru na sumerska svetišta zvana ziggurat, brdo, planina, sam budući simbol kosmičke planine izronule iz iskonskih voda na kojoj je bog An počeo stvaranje.

Građenje Esagila podsjeća nas na gradnju Vavilonskog tornja iz *Po-stanja* i na gradnju hrama što su je prema jednoj feničkoj *Poemi o Baalu* iz Ugarita poduzeli bog Baal i njegov prijatelj bog Košer.

⁶⁵ U posljednjih nekoliko stihova daje nam se prikaz božanskog zajedanja što se svake godine održavalo u dvorani sudbina u Mardukovu hramu u Vavilonu. Nužno je, međutim, istaći da se vijećanje bogova ne od-
→

Predjele Neba i Zemlje, razdijele bozi.
 Pedeset bogova silnih, svoja zauzmu mjesta, 80
 S njima sedam bogova Usuda, [što sudbine za ljude] kroje⁶⁶.
 Tad En-lil [oružje Marduka] dignu, pred njih ga stavi;
 Mrežu, što stvori je on, bozi, njegovi oci spaze,
 Gledaju lûk (diveć se) kako mu oblik je sjajan,
 Njegovi očevi hvališe djelo, što stvori ga on. 85
 Anu otvori usta, u skupštini bogova besjedit' stane,
 Poljubi lûk zboreć: „Nek' lûk taj [...]"
 Ovako Lûku [imena] odredi:
 „Dugo drvo", prvo je ime, drugo je [...];
 Njegovo treće ime je (zviježđe) Lûka, učinih 90
 da na nebesima sja⁶⁷.

vija na zemlji već na nebu. To će reći da je Esagil što su ga gradili bogovi ne zemaljski već nebeski hram.

Dosljedno tome, sve što se događa na nebu, odnosno na božanskom planu, bit će ponovljeno i na ljudskom planu. Kao što je hram Esagil u Vavilonu zemaljska slika nebeskog Esagila, tako su okupljene statue bogova u Mardukovu hramu bile odraz skupštine bogova na nebu. I inače je ovaj svijet u očima drevnih Mesopotamljana bio samo odslik božanskog svijeta.

⁶⁶ Sedam bogova usuda jesu sedam planetarnih božanstava, gospodara svesilnih tvornih moći Majke Zemlje, koje ćemo ukratko prikazati. Prvi od njih je *Utu* (Šamaš, Sunce), gospodar svjetlosti, Svijetla, Etera bez kojega nema kosmičkog života; *Nergal*, gospodar životvornog ognja što se razlaže u životodajnim vodama u utrobi Majke Zemlje, time podstičući sublimaciju i rast sjemena, kao substrata novoga života; *Nin-lil* (Iš-tar), gospodarica kosmičke ljubavi koja nebesku svjetlost, Eter, sjedinjuje sa životnim ognjem i vodama sadržanim u Zemlji; *En-lil* (Marduk), gospodar kosmičkog elementa, zraka potrebnog vidljivoj opstojnosti i skladnom održanju cjelokupnog života iznjedrenog iz utrobe Majke Zemlje; *Ninib* ili *Ninurta*, gospodar rata i mira, koji blagotvorno izmiruje prirodi urođene antagonizme što se razrješuju u vremenu uočljivu vječnu Harmoniju; *Nan-nar* ili *Nanna* (Mjesec), gospodar životvorne magije i mudrosti i *Nabu* ili *Nebu* (bog zvjezdoznanstva), gospodar kosmičke odmjerenosti, omudrenosti svih dijelova prirode, nad čim bdije i boginja *Nan-še* kao održavatelj kosmičke pravde, odnosno poretka među kosmičkim elementima.

⁶⁷ Budući da je oružje boga Marduka pomoglo spasenju bogova, smješteno je na nebo kao zviježđe.

→

On Lûku, među bozima, njegovom braćom,
 mjesto odredi, [...]
 Kad Anu, sudbinu Lûka odredi,
 I pred bogove, **uzvišen** kraljevski prijesto postavi,
 Anu ga u skupštinu bogova postavi.
 Kad vel'ki se u skupštini okupe bozi, 95
 I [...] kojom Marduk uzvišen bi,
 Med' sobom, oni se zakunu,
 Kuneć se uljem i vodom, da će u nevolji život izložiti.
 Kad vlast mu kraljevsku, nad bozim' dahu,
 Oni mu potvrde vlast, nad bozim' Neba i Zemlje. 100
 Anšar mu ime **Asar (u)luhi**⁶⁸, višnjim proglasi:
 „Na spomen njegova imena, smjerno se prignimo mi;
 Kad zbori on, bozi da pomno slušaju njega.
 Da riječ mu na Nebu i Zemlji, posljednja bude!"
 Da uzvišen bude Sin, osvetnik naš; 105
 Da vlast mu, nemajuć' premca, vrhovna bude!
 Da crnoglave⁶⁹, stvorenja svoja, vodi;
 Da oni navijek, njegove pothvate slave.
 Nek' velike obredne žrtve, za očeve odredi svoje; 110
 Nek' se obredi njihovi vrše, blagdani njihovi štuju,
 Nek' udišu tamjan, svoju primaju hranu,
 Da isto na zemlji bude, na nebu što učini on.

Vavilonjani su Lučnom zvijezdom obilježavali više zvijezda, o čemu više usp. Deimel, SL. 439,5.

Budući da je u *Epu* riječ o zviježđu u obliku lûka, njega su po svoj prilici sačinjavale zvijezde ε, σ, δ, τ, Velikog psa i κ, λ Arga, o čemu više kod Kugler, *Sternkunde, Ergänzungen*, 26.

I Mardukovo je prijestolje postalo zviježđe, ali nam ne polazi za rukom da utvrdimo koje su ga zvijezde sačinjavale.

O Lučnoj zvijezdi opširno raspravlja Robert K. G. Temple u djelu *Tajna zvijezde Sirius*, „Stvarnost", Zagreb, 1978, str. 88-93.

⁶⁸ Ako uzmemo u obzir da se u sumerskim i akadskim tekstovima uz ovo ime, odnosno epitet boga Marduka javlja atribut *šuba*, odnosno *namru* ili *nannaru*, „svijetli"; da je Marduk u najranijem periodu štovan pod imenom Asari, što je ravno izvornom imenu egipatskog boga Ozirisa, štovanog i kao božanstvo sunca, onda gornje ime boga Marduka znači *Svijetli*.

⁶⁹ Misli se ne samo na Sumerane već i na ljude uopšte.

Nek' crnoglavim naredi, da štuju njega [...] 115
 Da narod na svoje bogove misli!
 Nek' oni na riječ mu, o svojoj boginji brinu!
 Nek' darovi za bogove i boginje njine, nošeni budu,
 Da ne zaborave, štovati bogove svoje,
 Da njihovu uredi zemlju, njihove svetinje grade,
 Da crnoglavi, svojim bozima služe, 120
 Mi pak, ma kol'ko mu imena dali, on naš je Bog.
 Zato proglasimo pedeset imena njemu!
 Jer su njegovi koraci, k'o i postupci sjajni.
 Marduk, kom' otac Anu, kada se rodi, podari ime, 125
 Što za hranu se i piće brine, njihove napuni staje,
 Što vihorom, oružjem svojim, dušmane svlada,
 Što u nevolji bogove, svoje očeve spasi
 Sunčevo dijete, zbilja je on, među bozima prozvan je tako!
 Nek' svagda hodi, u sjaju svijetla svog!
 Narodim' što on ih stvori, stvorenjim' živim, 130
 Naturi bogova trpnju, da bozi mirno živjeti mogu⁷⁰,
 Poretka tvorac, milosti pun,
 Ako li, u milosti oprosti svojoj, nek' oni dobiju oprost.
 Marduk je zbilja Bog, stvoritelj svega,
 Što srce Anunnakija veseli, i čini da smiri se [...] 135
 Marduk je zacijelo potpora zemlje i naroda svog.
 Nek' njega, narodi slave!
 On, **Sudu (n)-sag-kus**, ũsta i njegov dušmanski stav
 uništen bi;
 Njegovo j' široko srce, tople mu grudi.
 „Gospodar bogova neba i zemlje”, ime je što njemu 140
 dasmo ga mi u skupštini našoj;
 Zapovijest njegovih usta, nad bogove, njegove oce,
 uzvisismo mi.
 On je zacijelo gospodar bogova neba i zemlje,
 Kralj, na zapovjest čiju bozi [...] utvrde;
 „Zaštitnik”, „kralj bogova neba i zemlje”, ime je
 što njemu dasmo ga mi, „zaštitnik bogova svih”,
 On što staništa naša na nebu i zemlji, u nevolji učvrsti. 145

⁷⁰ Stihovi 130, i 131, otkrivaju nam svrhu postanja ljudskoga roda.

Koji među Iggigim i Anunnakima, stajališta odredi,
 Zadobi ime od kojeg' bozi se tresu i dršću na prijestolju svom.
Asar-lu-dug⁷¹, ime je što Anu ga, otac mu dā,
 On istinsko je bogova svijetlo, svesilni vođa,
 Što kao **šedu**, zaštitni duh bogova i zemlje, 150
 U boju teškom, u nevolji naša staništa spasi;
 Njemu, **Asar-lu-dug-u**, nadimak drugi, **Nam-tillaku**,
 svih šest stotina bogova daše.
 On što bogove strte, kao stvorenja svoja, u život vrati,
 Gospod, što svojom čarolijom čistom, umrle bogove uskrsnu;
 Što buntovnike ništi, dušmane [**satire.**] 155
Asar-lu-dug-u, treći je nadimak **Namru**⁷²,
 Istinski bog, što naš očišćuje put.”
 Tako ga nazvahu Anšar, Lahmu i Lahamu,
 Bozima, sinovim svojim ovako zbore;
 „Mi [...] mi mu imena dasmo; 160
 Mi, tako [...]: imena njegova proglašena bjehu.”
 Oni se raduju, njihove slušaju riječi,
 U Ubšukini, odluke utvrde svoje:
 „Mi dužnici junačnog sina, što osveti nas,
 Ime onoga što nam zaštitu pruži, želimo uznijet’.” 168
 Oni u skupštini sjednu, imena da proglase njemu,
 U svetom mjestu, skupa njegovo proglase ime.

⁷¹ Jedno od Mardukovih pedeset imena koje otprilike znači „Milostivi gospodar koji potiče rast bilja.”

⁷² *Nam-tillaku* i *Namru* jesu atributi koji vjerovatno znače *svijetli*, što se razabire iz narednog stiha.

Nužno je napomenuti da su imena što ih bogovi daju Marduku porijeklom sumerska, a po značenju strogo hermetička, što su ih u potpunosti mogli razumjeti samo upućeni u Mardukov kult.

Tabla VII

Asaru, što zemlji plodnost daje i tvori sjeme, Što žito i biljke stvara, što tjera [biljke da rastu ;] Asar-alim ⁷³ , u kući savjeta moćan, [savjetom] pr[vi], Kome se podvrgnu bozi, [kad njih uhvati strah ;] Asar-alim-nun-na ⁷⁴ , posrednik, svjetlo [oca koji porodi njega;]	1
Koji odluke Anu-a [En-lila i Ea-e] izvede srećno, On što nad njima bdije i [njihova staništa] sazda; On, čija je riznica obilje, što se izliva na te (?); [On je] Tutu ⁷⁵ , „preporodenja njihova tvorac”, Svetinje da čisti njima, da oni [u miru budu!] Čaroliju da kaže, da [smire] se bozi! Ako u bijesu, nasrnu oni, da [njima] zakloni [prsa.] Nek' u skupštini bogova, uzvišen bude; Da niko mu od njih, ne bude [ravan!] Tutu, je i Zi-ukkin-na , „život [bogova] skupa.”	5 10 15

⁷³ Asaru i Asar-alim jesu atributi boga Marduka tijesno povezani s njegovim prvobitnim imenom Asari, o čemu više vidjeti gore nap. 68!

Uprkos objašnjenju epiteta Asaru, što ih autor Epa daje u prva dva stiha, to ime CT 45, 26 tumači kao nur ilani, „svijetlo bogova”, dok ga KAV 51, rev. 17, izjednačuje sa Šamašom.

⁷⁴ Epitet boga mudrosti Ea-e.

⁷⁵ Mardukovo ime, epitet Tutu veoma je teško za objašnjenje. Autor Epa nastoji ga objasniti u sljedećih dvadeset i pet redaka, odnosno stihova.

Prvi put se javlja u tekstovima iz vremena prve vavilonske dinastije. Tako se u Hamurabijevu Zakoniku kralj naziva naram tu-tu. Ponekad se pod tim imenom krije bog Nabu, ponekad božanstvo Kug-sud, bog žrtava ljevanica, a ponekad Urbadda, ime jednog od sedam sinova zloduha Enmešarra.

Zanimljivo je dodati da je Tutu u egipatskoj religiji epitet boga Šu, simbola svijetlog zračnog prostora, time i inteligencije koja dijeli Nut od Geb, Nebo od Zemlje, po čemu je Šu ne samo izraz Atuma kao tvornog Netera, Počela, već je Šu i funkcija, to jest izvor sveopšte istine zvane Ma 'at i same inteligencije kao sinteze, o čemu više u našoj studiji Duhovni i vjerski život drevnih Egipćana, pisanoj kao uvod u djelo Egipatska knjiga mrtvih, „Svjetlost”, Sarajevo, 1989, str. 25.

Koji za bogove, čista nebesa stvori, I kad u posjed, svoje putanje prime, njihov utvrdi [odnos.] Nek' nigda njegova junačka djela, ljudi ne smetnu s uma! Tutu, nadimak treći je njemu Zi-kug , „osnivač svetosti.” Bog povoljnog daha, Gospod što uslišuje i prašta, Što bogatstvo, punoću daje, obilje pruža, Što rijetko, obilnim čini. Čiji povoljan uzduh, u nuždi teškoj udišemo mi, Njegovo štovanje proglasimo, uznosimo i slavimo! Tutu, nek' njega pod nadimkom mu četvrtim Aga-kug , narodi veličaju.	20
Gospodar čarolije čiste, što mrtve oživljuje, Štono se zaslužjenim, smilova bozim', Dade da jaram teški, na bogove, njegove dušmane padne. Da spasi njih, on ljudstvo stvori, On, milosti pun, u kog' je (moć) uskršenja, Nek' prebivaju i nek' njegove riječi U ustim' crnoglavih zaboravljene ne budu, crnoglavih što ih svojim rukama stvori! Tutu, nek' pod njegovim nadimkom petim Tu-kug, njihove usne zборе njegovu čaroliju čistu, On što svojom čarolijom čistom, sve zlotvore pobi! On je Sa-zu , što srce bogova pozna i njihovu nutrinu vidi, Kojemu zlotvor, ne može umać'. Što skupštinu bogova učvrsti, srce im [razvedri], Što buntovnog smiruje [...] (njegova) sjena nad njih se nadvi. Što čini da pravda pobjedu slavi, [pravednog štiti.] Što buntovnog [od smjernog dijeli.] Sa-zu , pod njegovim nadimkom drugim, Zi-si , „koji napadača obara”, nek' slavljen bude! Što užas od bogova, otaca svojih odbi; Sa-zu , pod njegovim nadimkom trećim, Suh-rim , „što sve dušmane oružjem ništi”, On njihove omete spletke [...] u vjetar; Što sve zlotvore ništi [.....]	25 30 35 40
.....	45

Gil...	80
veliki...	
Agilma , [uzvišeni, što vâl'e smiruje] [.....]	
On stvori biljke gore i vodu [dolje?;]	
Zulum ⁷⁶ , što zemlje daje [.....]	
Što prinose i žrtve daje, [što povjerava...]	85
Mummu ⁷⁷ stvoritelj [Neba i Zemlje, namjesnik...]	
Bog, što nebo [i zemlju] očišćuje, il' Zulum [.....]	
Čijoj moći, [među bozima jednake nije;]	
Giš-numun-abba , [što ljude stvori, što sazda dijelove] svijeta,	
Što smače božanstva [Tiamat-e] i [ljude] od njene	90
[krvi] stvori,	
Lugal-eš-dubur , [koji satra što Tiamat stvori i	
njeno] oružje [ništi,]	
Koji je [svagda, potpora čvrsta;]	
Pap-gal-gu-enna , [među vladarim prvi, moćan] u snazi,	
Uzvišen što je među bozima, njegovom braćom, [među]	
vladarim' svim;	
Lugal-dur-mah ⁷⁸ , bogova veza, gospodar Durmah-a,	95
Koji je u kraljevstva dvoru uzvišen, Najdivotniji od bogova svih;	
Adu-nunna , savjetnik Ea-e, što bogove očeve svoje stvori,	
On s kojim se u vrhovnoj vlasti, nijedan bog ne može mjerit';	
[Dumu-du-kug], što dade da se u Dukug-u ⁷⁹	
njegovo čisto stanište sazda,	
[Dumu-du-kug , bez koga nijednu odluku] ne	100

⁷⁶ *Zulum*, jedan od naziva boga Ea-e i boga proljetne vegetacije Tammuza.

⁷⁷ Osim rečenog u studiji o Mummu, dodajmo i to da je u početku bio jedan od epiteta boga Ea-e kao stvoritelja.

⁷⁸ Doslovno prevedeno znači: „Vladar Durmaha”, to jest hrama ili jednog dijela hrama. U Vaviloniji je hram smatran vezom između neba i zemlje, odakle i naziv Vavilonskog tornja, Etemen-an-ki, *Kuća temeljac neba i zemlje*.

⁷⁹ *Dukug* je u hramu skrovita odaja boga kome je hram posvećen. *Dukug* je i *apsû*, iskonske vode u kojima je počelo stvaranje, i u kojima se rodio i sam bog Marduk.

smisli (?) Lugal-du-kug ⁸⁰ ,	
[Lugal-la-anna ⁸¹ , kralj] čije su snage [među bozima]	
silne,	
Gospod, Anu-a snaga, što ime Anšar-a premoćnim čini,	
Lugal-ugga ⁸² [što sve ih] u utrobu Tiamat [strpa,]	
On [što sva mudrost mu znana, razborit;]	
Nikingu , [koji Kingu-a sputa...] borba,	105
Što sve odluke u ruci ima koji učvršćuje moć,	
[Kin-ma , vođa bogova svih, probitaka djelitelj;]	
[Na spomen imena čijeg bozi, od straha dršču, k'o	
pred olujom;]	
[Bog Ezurzur-a ⁸³ , uzvišeni, u kuću molitve da uđe!]	
[Nek' pred njeg' bozi, poklone stave!]	110
[Da njihove primi].....	
[On, bez koga niko, svrhu mudrosti ne spozna,]	
[Što četiri] crne [stvorio] glave ⁸⁴ ;	
[On, bez koga niko od bogova, o ljudskim danim', odluku	
ne može donijet';]	
Gibil ⁸⁵ , što daje [...] oružje;	115
Koji [u borbi sa] Tiamat, [svrhu mudrosti spozna.]	
[On, mudrac] razborit [...]	
[Bog] široka [srca u koje se ne može prodrijet', Bog] [...]	

⁸⁰ Naziv boga Ea-e, gospodara apsû, mada se ponekad odnosi i na boga En-lila.

⁸¹ Gornji epitet na sumerskom znači „Vladar obilja nebesa”.

⁸² Epitet znači „Vladar smrti”.

⁸³ Ime hrama *Bit akiti*, u kome se odvijala svečanost zvana *akhitu* u vrijeme novogodišnjih svečanosti.

⁸⁴ Ovdje su stvaranje i širenje zemljom ljudskoga roda pobrkani. Autor *Epa o stvaranju*, suprotno drugim predanjima o stvaranju čovjeka, smatra da Marduk nije stvorio samo jednog čovjeka već po jednog čovjeka za svaku stranu svijeta.

⁸⁵ Marduk se u gornjem stihu izričito izjednačava s bogom vatre Gibilom, koji se navodi i u Kingu-ovoj formuli zaklinjanja (I 160) i u IV 40. Marduk se i inače naziva *mar ap-si*, *apsû-a šin*, što je atribut boga Gibila.

Addu⁸⁶, je zbilja [njegovo ime; neka nebesa slušaju njega!]
 [Nek' njegov podstakne otac, da snaga mu silna
 na zemlji vlada!] 120

.....

On zvijezda je Nibiru⁸⁷, što na nebesima sja, 126
 Što ih od početka do kraja drži i njih zacijelo motri;
 On što kroz nutrinu Tiamat ide;
 Njegovo ime je Nibiru, što njenu sredinu ima;
 Nek' on zvjezdama neba, zadrži put! 130
 Nek' on, k'o malo stado, bogove hrani sve!
 Nek' Tiamat zaslužni, nek' njezin dokrajči, prikrati život!
 Nek' ljudstvo odsad do posljednjeg dana,
 Dovijeka objavljuje: „Nek' vječno vlada on!”
 Jer on (nebeska) prostranstva stvori, 135
 jer (zemlji) čvrstinu dâ,
 Otac ga En-lil, „vladarom zemlje” proglasi.
 Kad Ea, imena ta, što mu ih dahu Iggigi svi,
 U duši razabra, njegovo srce veselo posta,
 (Pa zbori): „On čija imena uzvisiše bozi,
 Moje nek' nosi ime; nek' ime bude mu Ea⁸⁸. 140
 Nek' on na brizi ima, vršenje obreda mojih,
 Nek' on se brine, o proroštvim' mojim.”
 Nazivom „pedeset” veliki bozi
 Njegovih imena proglase pedeset i najvišim njegove učine pute.
 Nek' on ih čuva, nek' u slavi prvi objavljuje njih⁸⁹! 145

⁸⁶ Addu je jedan od oblika imena Adad-a, asirsko-subarejskog i sumerskog Velikog boga plodnosti, u genezi muško počelo.

U Prednjoj je Aziji bio poznat pod imenom Hadad i štovan kao bog planinskih visova, gospodar kišnih oblaka, oluje i munje.

⁸⁷ Nibiru je Mardukov naziv utoliko što on simbolizira planet Jupiter, o čemu više vidjeti u nap. 50!

⁸⁸ Budući da je po vjerovanju drevnih Mesopotamljana ime ravno bitnosti, biću imenovanog, to je bog Ea, dajući Marduku svoje ime, njemu dao svoju vlastitu bit i svoje moći.

To će reći da su se bogovi stopili s njegovim bićem, da su postali jedno.

⁸⁹ Autor naredne stihove upućuje budućem čitaocu. U njima se blagosiljaju vjerni, a proklinju nevjerni, potajno želeći da se s pokoljenja na po-
→

Nek' mudrac i upućeni, misle na njih
 Nek' otac ih, svojem povjeri sinu!
 Nek' uši se čobana i pastira, (njegovoj) priklone
 (riječi.)
 Nek' se, Marduče, radujuć' En-lilu i bozim', 150
 Njegova svagdano obnavlja zemlja, sam bude zdrav!
 Stalna je njegova riječ, neizmjenjiva zapovijest.
 Nijedan Bog njegovih usta riječ, ne može opozvat'.
 Gdje god pogled'o, pogled odvratit' neće.
 Ako je gnjevan, niko od bogova njegovu ne prkosi
 gnjevu. 155
 Njegovo srce široko, uzvišen duh.
 Grešnika i svetogrđa, gnuša se on⁹⁰.
 Ovo predanje, što prije ga neka starina kaza,
 [Napisa i] za pouku [budućem dobu]
 osta[vi] on.
 [.....] Marduka, zacijelo bozi [...]
 [.....] ime [.....] 160
 [.....] uze [.....]

koljenje prenosi veličajna uzvišenost i premoć boga Marduka. Sličnu opomeni susrećemo i u drugim epskim poemama drevnih Mesopotamljana, kao, recimo, u poemi *Silazak boginje Ištar u donji svijet*.

⁹⁰ Gornji stih ide u prilog rečenom da je autor *Epa* od Marduka zdušno nastojao načiniti boga punog morala, pravde i istine, istovremeno težeći da se njegova pobjeda nad čudovišnom Tiamat shvati i na moralnom planu.

*Spisak skraćenica češće citiranih
djela i izvora*

- D'jakonov, *Epos o Gil'gameše* – I. M. D'jakonov, *Epos o Gil'gameše* – „O vse videvšem”, Moskva-Leningrad 1961.
- T. Jakobsen, *Od mita* – H. i H. A. Frankfort, Dž. A. Vilson, T. Jakobsen, *Od mita do filozofije*, „Minerva”, Subotica-Beograd 1967. (Preveo s engleskog dr Ljuba Popović).
- Kramer, *Historija počinje* – Samuel Noah Kramer, *Historija počinje u Sumeru*, „Epoha”, Zagreb 1966. (Prevela s engleskog Vesna Krmpotić).
- Matje, *Staroegipatski mitovi* – M. J. Matje, *Staroegipatski mitovi*, „Veselin Masleša”, Sarajevo 1963.
- Višić, *Duhovni i vjerski život* – M. Višić, *Duhovni i vjerski život drevnih Egipćana*, uvodna studija uz djelo *Egipatska knjiga mrtvih*, „Svjetlost”, Sarajevo 1989.
- Višić, *Kult muza* – M. Višić, *Kult muza u evropskoj književnoj tradiciji*, „Svjetlost”, Sarajevo 1989.
- Višić, *Misaoni i vjerski život* – M. Višić, *Misaoni i vjerski život naroda drevne Mesopotamije*, uvodna studija uz djelo *Zakonici drevne Mesopotamije*, „Svjetlost”, Sarajevo 1989.
- Woolley, *Historija čovječanstva* – Sir Leonard Woolley, *Historija čovječanstva II, Počeci civilizacije*, „Naprijed”, Zagreb 1966.

* * *

- ANET – *The Ancient Near Eastern Texts*, Princeton 1955, 1969.
- *Biblija – *Biblija, „Kršćanska sadašnjost”, Zagreb 1976.
- Budge, *The Egyptian Book* – E. A. Wallis Budge, *The Egyptian Book of the Dead*, London 1895.
- CT – *Cuneiform Texts from Babylonian Tablets...* in the British Museum.
- D'jakonov, *Epos o Gil'gameše* – I. M. D'jakonov, *Epos o Gil'gameše* – „O vse videvšem”, Moskva-Leningrad 1961.
- Histoire générale* – *Histoire générale des religions*, Paris 1960.

- Horatius, *Od.* – Horatius, *Odae et Epodi*, ed. C. Bennett, London 1968, W. Heinemann.
- KAR – *Keilschrifttexte aus Assur religiösen Inhalts.*
- KAV – *Keilschrifttexte aus Assur verschiedenen Inhalts.*
- Kramer, *Sum. myth.* – Samuel Noah Kramer, *Sumerian Mythology* ², Philadelphia 1972.
- Labat, *Le Poème* – Rene Labat, *Le Poème babylonien de la Création*, Paris 1935.
- Langdon, *La religion* – Stephen Langdon, *La religion assyro-babylonienne*, objavljeno u *Histoire générale*, vide supra!
- Pettinato, *Das altorientalische Menschenbild* – Giovanni Pettinato, *Das altorientalische Menschenbild und die sumerischen und akkadischen Schöpfungsmythen*, Heidelberg 1971.
- Pritchard, *Anthology* – James B. Pritchard, *Anthology of the Ancient Near Eastern Texts*, Princeton, 1976.
- RA – *Revue d'Assyriologie.*
- Sethe, *Pyramidentexte* – K. Sethe, *Das altaegyptische Pyramidentexte I-IV*, Leipzig 1900-1922.

Literatura

- Albright, William F., *Jahweh and the Gods of Canaan*, London 1968.
- Assmann, J., *Agypten, Theologie und Frömmigkeit einer frühen Hochkultur*, Stuttgart 1984.
- Bonnet, H., *Reallexikon der ägyptischen Religionsgeschichte*, Berlin 1952.
- Brandon, Samuel G. F., *Creation Legends of the Ancient Near East*, London 1963.
- Brugsch, Heinrich, *Religion und Mythologie der alten Aegypter*, Leipzig 1888.
- Burney, Charles – Lang, David Marshall, *The Peoples of the Hills, Ancient Ararat and Caucasus*, London 1971.
- Cassuto, Umberto, *The Goddess Anath, Canaanite Epics of the Patriarchal Age*, Jerusalem 1951.
- Cross, Frank Moore, *Canaanite Myth and Hebrew Epic*, Cambridge Mass. 1973.
- Dahood, Mitchell, *Ugaritic Studies and the Bible*. Objavljeno u *Gregorium* 43, 1962.
- Dhorme, Edouard, *Les Religions de Babylonie et d'Assyrie*, Paris 1956.
- Dresden, Mark J., *Mythology of Ancient Iran*. Objavljeno u *Mythologies of the Ancient World*, New York 1961.
- Driver, Godfrey R., *Mythical Monsters in the Old Testament*. Objavljeno u *Studi orientalistici in onore di Giorgio Levi della Vida*, I-II, Roma 1956.
- Duchesne-Guillemin, Jacques, *La religion de l'Iran ancien*, Paris 1962.
- Dussaud, René, *Les Religions des Hittites et des Hourrites, des Phéniciens et des Syriens*, Paris 1945.
- Ferguson, John, *The Religions of the Roman Empire*, London 1970.
- Gonda, Jan, *Les Religions de l'Inde*, Paris 1962.
- Gordon, Cyrus, *The Common Background of Greek and Hebrew Civilizations*, New York 1965.

- *Canaanite Mythology*. Objavljeno u *Mythologies of the Ancient World*, New York 1961.
- *Ugarit and Minoan Crete*, New York 1966.
- Graves, Robert – Patai, Raphael, *Hebrejski mitovi*. „Naprijed”, Zagreb 1969. (Preveo s engleskog dr Željko Bujas).
- Gray, John, *The Canaanites*, London 1964.
- Gunkel, Hermann, *Schöpfung und Chaos in Urzeit und Endzeit²*, Göttingen 1921.
- Gurney, O. R., *The Hittites*, London 1966.
- Harden, Donald, *The Phoenicians*, New York 1962.
- Hart, G., *Dictionary of Egyptian Gods and Goddesses*, London 1986.
- Heidel, Alexander, *The Babylonian Genesis. The Story of the Creation²*, Chicago 1951.
- Hinnells, John R., *Persian Mythology*, London 1973.
- Kapellrud, Arvid S., *The Violent Goddess Anat in the Ras Shamra Texts*, Oslo 1969.
- Kereny, Karoly, *The Religion of the Greeks and Romans*, New York 1962.
- Korostovcev, M. A., *Religija drevneg Egipta*, Moskva 1976.
- Marshack, Alexander, *The Roots of Civilisation*, London 1972.
- Matz, F., *Minoan Civilisation*. Objavljeno u *Cambridge Ancient History*, Cambridge 1964.
- Moscato, Sabatino, *Ancient Semitic Civilisations*, London 1957.
- Sethe, K., *Amun und Acht Urgötter von Hermopolis*, Berlin 1929.
- Wallace, Howard, *Leviathan and the Beast in Revelations*. Objavljeno u *Biblical Archaeologist* 11/1948 p. 61-68.
- Westendorf, W., *Das alte Ägypten*, Baden-Baden 1968.
- Wolf, W., *Kulturgeschichte des Alten Ägypten*, Stuttgart 1977.

Index nominum et rerum

- A
- a-ab-ba*, sumerski naziv Donjih slanah voda 29
- ab-zu*, sumerski naziv Gornjih slatkih voda u zemlji 28, 33
- Adam*, prvi čovjek po kosmogoniji drevnih Hebreja 71
- Adapa*, sin boga Ea-e 71
- Adonaj, Adonid*, zapadno-sirijski bog vegetacije 22
- Addu ili Adu*
– asirsko-subarejski (kasnije i sumerski) Veliki bog plodnosti, muško počelo 43, 94
– epitet boga Marduka 94
- Adu-nunna*, epitet boga Marduka 94
- Aga-kug*, nadimak boga Marduka 91
- Agilma*, epitet boga Marduka 92
- Ahriman*, iransko božanstvo, simbol tame i uništenja u mazdaizmu 23
- Ahura-Mazda*, iransko božanstvo, simbol svijetla i života u mazdaizmu 23
- Akad*, semitski grad-država u Srednjoj Mesopotamiji 27
- Akadani*, najstariji semitski narod u Srednjoj Mesopotamiji; stanovnici grada-države Akada 9-47 passim
- akadsko-vavilonsko predanje o postanju svijeta* 14, 16
- Akhitu (Bit)*
– svetinja boga Marduka 45
– svečanost Nove godine u starom Vavilonu, simbol obnavljanja kosmosa, ponavljanje kosmogonije 45
- Amatu*, tvorna Misao 20
- Amon, Skriveni*, utjelovljenje samotvorne kosmičke energije, istočnik i utočnik svekolikog života; Apsolutno biće starih Egipćana 19
- Amorićani*, semitski narod u Prednjoj Aziji 40
- An*, semitski *Anu*, Vrhovni bog drevnih Sumerana, u genezi metafizičko Počelo, pokretač vidljivog stvaranja, vjerno ogledalo vjerske kreativnosti i izvornosti drevne Mesopotamije 13-93 passim
- Anaksagora*, helenski filosof 19

- Anaksimandar*, jonski kosmolog 19, 23, 25, 26
- Anaksimén*, jonski kosmolog 19, 23, 25, 26
- Anat*, Velika majka bogova drevnih Kanaanaca 22
- an-ki*, nebo-zemlja, sumerski i akadski svemir 30
- An-šar*, Gospodar-nebo, božanstvo starije generacije u *Enuma elišu*, simbol kosmičkog stvaranja, oživotvorenja funkcionalnih počela 14-95 passim
- Annu* ili *Onn*, kultno mjesto boga-sunca Ra, vidi *Heliópolis*
- Anunnaki* ili *Anunna-bozi*, naziv pedesetorice sumerskih bogova, gospodarâ kosmičkog života 13-89 passim
- ápeiron*, *beskonačno*, značajna kategorija u filozofijskoj misli jonskih kosmologa 26
- Apofis*, zmaj, utjelovljenje neuništive, virtualne energije i simbol pobuđene snage u Majci Zemlji 12, 23
- Apsolutno biće*, *Apsolut* 12, 23
- apsû*, Donje slatke životvorne vode 33, 36, 55, 76, 85
- Apsû*, Ponor, sumersko-vavilonski bog Donjih slatkih voda, Veliki bog plodnosti, oličenje muškog počela, simbol inertnog i besvjesnog stanja materije suprotnog kretanju, razvoju, kosmogoniji, očitovano u njegovoj želji za uništenjem genera-
- cije mlađih bogova 14-95 passim
- arkhé*, održavajuće počelo, substrat 26
- Aruru*, tvorni aspekt sumersko-vavilonske Majke bogova 15, 70
- Asag* ili *Assag*, zmaj, oličenje htonskog, tame i zla 39, 40
- Asar-alim*, epitet boga Marduka 90
- Asar-alim-nun-na*, epitet boga Marduka 90
- Asar-lu-dug*, epitet boga Marduka 89
- Asaru*, epitet boga Marduka 90
- Asar (u)luhi*, epitet boga Marduka 87
- Asirani*, semitski narod u Sjevernoj Mesopotamiji 43, 46
- Asirija*, semitska država u Sjevernoj Mesopotamiji 27, 46
- Assur* ili *Ašur*, ime glavnog grada i vrhovnog božanstva starih Asirana 27, 40, 46
- Assurbanipal*, asirski vladar 27
- Aštarta*, Velika majka bogova starih Feničana 22
- Ašur*, vidi *Assur*
- Atrahasis*, spasitelj ljudskoga roda po vavilonskom predanju o potopu 70
- Atum*, personifikacija Amona kao Apsoluta, sijelo vitalnih potencija 11, 12, 13, 19, 22, 29

- Atum-Ra*, simbol samotvorne kosmičke energije 12, 19, 20
- Azija, Mala* 23
- aždaja*, zmaj, simbol htonskog, tame i zla 39, 57, 58, 61, 65, 67
- B
- Baal*, Vrhovni bog plodnosti u drevnom Kanaanu, kosmički bik, bog oluje i plodnosti, muško počelo 15, 22, 29
- Bab-ilu* 81
- Bau*, Majka bogova, žensko počelo u feničkom panteonu 16
- Behemot*, čudovište iz hebrejske kosmogonije 16
- Bel*, akadski naziv boga En-lila i Marduka 71
- Benben*, mjesna svetinja u Helio-polju 10
- Bennu-ptica*, vidi *feniks*
- Beros*, sveštenik Belova hrama u Vavilonu 59
- Biblija*, svete knjige drevnih Hebreja 20, 35
- Biblos*, grad starih Feničana 16
- biljka*
– izvor postanja svijeta 10, 18
– života 33, 70, 71
- biomorfna predstava o postanju svijeta* 19, 20
- bogovi i boginje*
– sudbine 52
– svijetla 30
– tvorci svijeta 11, 13
- Bohu*, vidi *Tohu* i *Bohu*
- Borej*, bog Sjevernog vjetra, simbol oplođujuće snage 16
- božanska Trijada* 14, 35
- broj*
– četiri, simbol universuma 44
– dvanaest, simbol zodijaka 43, 44
– sedam, mitski broj, simbol sveukupnosti svijeta 45
– pedeset 45
– uopšte 43
- Č
- čovjek*
– riba 59, 61, 65, 67
– škorpija 58, 61, 65, 67
- D
- Dagon*, filistejsko-semitski bog vegetacije 59
- Damašćanin, Jovan* 36
- Damkina*, epitet Lahamu 55, 80
- Dhorme, E.* 36
- Djeвица Marija* 43, 44
- din-gir* 81
- Dingir-mah*, Veliko počelo, sumerska Velika boginja plodnosti 35
- Donje slane vode*, simbol ženskog počela 15, 16, 22, 28, 29
- duhovna počela svijeta* 20
- Du-kug*, kripta 92
- Dumu-du-kug*, epitet boga Marduka 92

Dumuzi, sumersko božanstvo, simbol generativnih sila Majke Zemlje 22

Durmah, hram 79, 92

dvanaest apostola 43

Đ

Durić, Miloš 25

E

Ea, sumersko-vavilonsko božanstvo Donjih slatkih voda, oličenje mudrosti i tvorne Misli 14-93 passim

Egipat 18, 20, 29

Egipćanin, i, stari 9-47 passim

ekliptika 42

El, vrhovni bog kanaansko-feničkog panteona, „otac bogova i ljudi”, simbol muškog početla 15, 29, 37, 51

Elefantina, staroegipatski grad u gornjem toku Nila 11, 20

Empedokle, helenski filosof, rodom sa Sicilije 19

Enem, tvorna Riječ 20

En-Ki, sumerski bog slatkih voda, u genezi metafizičko Počelo, simbol života u Majci Zemlji 14, 19, 40, 51

Enkidu 70

En-lil, metafizičko Počelo, simbol i oličenje generativnih sila Majke Zemlje 14-95 passim

Enmešarr, ime zloduha i boga koji umire i uskršava 39, 75

Enuma eliš, teogonijsko-kosmogonijski ep, istinska slika vjerske kreativnosti i originalnosti drevnih Mesopotamljana 14, 15, 21, 42

ep

– herojsko-mitološki 28

– klasicistički 47

– klasični 47

– kosmogonijski 9

– o stvaranju 28

– teogonijski 9

epagomenska počela 12, 18

Ereb, prvi porod Haosa u starohelenskoj kosmogoniji, brat boginje Nikte, Noći, simbol pospanosti vitalnih početla u Majci Zemlji 16

Eridu, sumerski grad, mjesto poštovanja boga Ea-e, En-Ki 15, 40

Eros, Erot, simbol kosmičke ljubavi kao pokretača i obdržavatelja sveopšteg života u helenskoj kosmogoniji 11

Esagil, naziv En-lilova hrama u Vavilonu 15, 45, 85

Esarhaddon, asirski vladar 36

Ešarra, dvorac boga Ea-e 76, 81, 85

Eter, kosmičko Svijetlo kao vidljivo očitovanje i obdržavatelj terestralnog života po helenskoj kosmološkoj misli 19, 86

Eufkrat 46, 78

Eurinoma, pelaška Majka Boginja, žensko počelo, simbol po-

stanja i oličenja kosmičkog života u teogonijskoj i kosmogonijskoj misli drevnih Pelasta 16, 74

Eva, izvorno Hāwvāh, hrišćanska pramajka 16

Ezurzur, epitet boga Marduka 93

F

Feničani, prastari stanovnici Zapadne Sirije i Libana 15

feniks, bennu, ptica preporođenja 10, 18

G

Gaga, vjesnik boga An-šara 65, 66

Gea, Majka Zemlja, začetnik života u helenskoj kosmogoniji 19

Geb, egipatski bog Zemlje, simbol materijalnog, združen u sveti brak s boginjom Nut 11, 12, 18

Gibil, epitet boga Marduka 93

Gilgameš, sumersko-akadski nacionalni junak 33, 44

Gilgameš, sumersko-akadski ep, vjerna slika razvoja vjerske misli i inicijacijske književnosti starih Mesopotamljana 33

Giš-numun-abba, epitet boga Marduka 92

Gornje slatke vode, simbol muškog početla 15, 17, 22, 28, 29, 33

H

haos, simbol virtuelnosti, prva faza oživotvorenja vitalnih potencija 10, 16, 24, 34, 35, 56

haotične vode, simbol postanja i virtuelnosti 17

Heba, boginja mladosti 70

Hebreji, stari 17

Helada, stara 21

Heleni, stari 19, 22, 24

Heliopol(is), izvorno *Annu* ili *Onn*, mjesto poštovanja bogasunca Ra 10, 11

Helios, bog-sunce, sin titana Hyperiona i titanke Teje, planetarno božanstvo, gospodar svjetlosti i proricanja 37

Herakle, helenski junak, oličenje vrline 33, 70

Heraklit Efešanin, helenski filosof 23, 25

Heru-pa-herod, Harpokart, Horus-Dijete, sin boginje Izide, simbol životovorne energije 13, 18

Hetitti, tačnije *Hatti*, izumrli indoevropski narod u Maloj Aziji 22

Hesiod, prvi evropski istorijski potvrđeni pjesnik 19, 22

himničko-epski dijalekt 26

Horakhte, Ra u vidu sokola, epitet Horusa Behdetskog 30

Horus-pa-herdu, vidi *Heru-pa-herod*

- Hošek* 16
hram, slika svijeta; gradnja hrama ponavljanje kosmogonije 81
htonski ili *prirodni principi*
 – hladno 21
 – suvo 21
 – vatra 21, 23
 – vazduh 21, 23
 – voda 21, 23
 – zemlja 21, 23
Hu ili *Khu*, tvorna Riječ u egipatskoj filozofskoj misli 20
Hubur, Ponor 20, 34, 57, 65, 67
humka, *otošić*, simbol generativnih potencija u egipatskoj kosmogoniji 11, 19, 29
- I
- Iggigi*, gornji, nebeski bogovi 68, 80, 84, 89, 94
ime
 – načelo individuacije 51, 52, 62
 – simbol vječnosti 87
 – kao tvorni princip, osobina starih ontologija 38, 40, 62, 66
Ilijada, nacionalni ep drevnih Helena 47
Inanna, sumerska boginja života i smrti 22
institucija
 – dobrog imena 51
 – dobre sudbine 51
Ištar, vavilonska boginja ljubavi, života i smrti 22

Izida, izvorno *Ast*, egipatska boginja, simbol životvorne snage otjelovljene u svjetlosti, žensko počelo 12, 18, 22

J

- Jahve* ili *Jehova*, bog-tvorac drevnih Hebreja, manifestacija El-Šadaja 15, 16
jaje, *kosmičko*, simbol postanja svijeta i života 11, 18
Jam, Ponor, simbol postanja svijeta u ugaritskoj kosmogoniji 15
jezik
 – *Enuma eliša* 41
 – simbol realizacije misli 12, 13
jonski kosmolozi 12, 26
Jupiter, planeta 43
Južni Vjetar, božanstvo 71

K

- Kanaan*, oblast stare Fenikije i Palestine 22
Kanaanci, stanovnici Kanaanu 15
kanaansko-fenički panteon 15
Khnum, bog-tvorac iz Elefantine 11, 20
Ki, Majka Zemlja, sumerska Majka bogova, u genezi metafizičko Počelo 14, 19
Kibela, anadoljsko-frigijska Velika boginja života i smrti 22

- Kiklopi*, planetarna božanstva nižega reda u helenskoj kosmogoniji 19
Kingu, sin boginje Tiamat, Hristov parnjak u sumersko-vavilonskoj vjerskoj misli 18-84 passim
Kin-ma, epitet boga Marduka 93
Ki-Šar, Gospodar-Zemlja, božanstvo starije generacije u *Epu o stvaranju*, simbol postupnog oživotvorenja vitalnih potencija 18-84 passim
Kiš, drevni sumerski grad u Srednjoj Mesopotamiji 27
Kolpija, personifikacija Sjevernog Vjetra, simbol muškog počela u feničkom panteonu, parnjak pelaškog Ofiona 16
konjunkcija Mjeseca sa Suncem 42
kosmička, o, i
 – jaje 11
 – Noć, oličenje oplodujuće moći 11, 29, 31
 – planina, izvor sveopšteg života, prototip zigurata 13, 19, 85
 – Principi, Počela postanja 13, 21, 29, 31, 34, 35
 – Svjetlost 29, 86
 – Tama 29, 31, 35
kosmogonija
 – egipatska 13, 18, 19
 – hebrejska 15, 16
 – helenska 19
 – kanaansko-ugaritska 15, 16, 29
 – orfička 11
 – pelaška 11, 16
 – sumerska 13, 19, 30
 – vavilonska 14, 30
kosmogonijsko-teogonijski sustavi, odslik sistematskog umovanja 9
kosmos, sumersko-akadski, oličenje iskonskog i božanskog, materije i duha 30, 31
krava
 – nebeska 10
 – simbol rođenja sunčanog djeteta 10, 18
Krist, tačnije *Hrist*, sin božji po hrišćanskoj vjerskoj tradiciji 43, 44
krv 83, 84
Kuru, životvorne slatke vode u zemlji po sumerskoj kosmogoniji 15, 19, 23, 29, 40
- L
- Lahmu* i *Lahamu*, prvi par božanskih bića rođenih iz veze Apsû i Tiamat, simbol kosmičke Noći u kojoj funkcionalna počela nastavljaju razvoj, težeći svijetlu dana 14-89 passim
Langdon, Stephen 27
lav, simbol sunca, oplodnih snaga 58, 61, 65, 67
Levijatan, čudovište iz hebrejske mitologije 16, 58

- lil*, simbol i oličenje svijetla, života u sumerskoj kosmogoniji 19
- liturgijska drama* 46
- logomorfna predstava o postanju čovjeka i svijeta* 20, 21
- Logos*, tvorna Misao i tvorna Riječ, princip stvaranja, razdvajanja i sjedinjavanja 20, 28
- lotos*, simbol sunca, svjetlosti, života i preporođenja 10, 18
- lotosovo cvijeće, cvijet*, simbol rođenja života 10
- Lugal-Dimmer-Ankia*, epitet boga Marduka 80, 84
- Ligal-du-kug*, epitet boga Marduka 93
- Lugal-dur-mah*, epitet boga Marduka 92
- Lugal-eš-dubur*, epitet boga Marduka 92
- Lugal-la-anna*, epitet boga Marduka 93
- Lugal-ugga*, epitet boga Marduka 93
- Lullu* 83
- LJ
- ljepota*, najviši ideal ljudskog života 24
- Ljubav i Mržnja*, temeljni principi opstojnosti po Empedoklu 23
- M
- Ma 'at*, princip otjelovljenja duha i materije 69, 70
- Majka boginja*, alias *Majka bogova* 35, 74
- Majka Zemlja, Ki*, tvorac i održavatelj terestralnog života 12, 30, 31, 35, 39
- Marduk*, vrhovni bog-tvorac drevnih Vavilonjana, muško počelo 14-95 passim
- Mašu*, dvojna planina, simbol noćne putanje boga-sunca Šamaša 33
- materijalna počela svijeta* 13
- mazdaizam*, dualistička religija drevnog Irana 23
- Mê*, tvorna Misao, Logos, kosmotvorna harmonija u sumerskoj filozofijskoj misli 20, 36, 70
- metafizički principi* 12, 22, 26
- Mesopotamljanin, i*, skupni naziv za drevne Sumerane, Akadane i Vavilonjane 51
- Mesopotamija*, oblast sumerske, akadke, asirske i vavilonske države 20, 40, 46
- misterij*
- heliopoljski 11, 32
 - memfijski 12, 20
- mitovi*
- simboličan i slikovit način opažanja 9
 - slikovit i osmišljen nazor o postanju svijeta 9
- mit o*
- bogu En-Ki i boginji Ninhursag, slika teogonije ko-

- ja se ostvaruje u rajskoj zemlji 14
 - suncu, bitna tema *Epa o Gilgamešu* i *Enuma eliša* 41, 44
- mitološka, e*
- poeme o postanju 17
 - priča 17
- mitotvorna*, intuitivna vizija o postanju svijeta 25
- mitska, i*
- i simbolička misao 9
 - način razmišljanja 9, 25
 - sistem istine 9
 - teogonija 25
 - vrijeme 25
- Mnemosine*, oličenje umne sile u prirodi po helenskoj kosmološkoj misli 19
- motiv Enuma eliša* 41
- mreža* 31, 74, 79, 86
- Mummu*, tvorna Misao, kosmotvorna harmonija u vavilonskoj filozofijskoj misli 20-94 passim
- muško i žensko počelo* 15, 16, 22, 28, 29, 36
- N
- Namru*, epitet boga Marduka 89
- Nam-tillaku*, epitet boga Marduka 89
- Namu*, iskonsko biće, oličenje prvobitnih voda kao kosmičkog i božanskog totaliteta u sumerskoj kosmogoniji; simbol svekolikog života, boginja koja partenogenezom rađa prvi par bogova, An i Ki, sjedinjenih u *sveti brak*; majka boga En-Ki 14, 29
- Nanna* ili *Nannar*, sumersko-vavilonsko planetarno božanstvo, gospodar magije 78, 84
- nebo*, simbol postanja svijeta 10
- Neftida*, egipatska boginja, princip, načelo sublimacije 12, 18
- Nergal*, sumersko planetarno božanstvo, simbol životvornog ognja u zemlji 42, 75, 86
- Neteri, metafizički* 12, 70
- Nibiru*, planeta Jupiter 43, 77, 94
- Niffar*, današnji naziv Nippura 34
- Nikingu*, epitet boga Marduka 93
- Nikta*, helenska boginja noći i tame, u genezi simbol pospanosti vitalnih potencija 16
- Niniva* 27
- Nin-lil*, sumerska Velika boginja plodnosti 70, 86
- Ninurta*, sumersko planetarno božanstvo poštovano u Kišu, simbol života i smrti 23, 34, 35, 39, 40, 41, 43, 44
- Nippur*, sumerski grad, glavno vjersko središte starih Sumera i glavno kultno središte boga En-lila 34, 39, 40
- Nisan*, mjesec 45
- Noa*, spasitelj ljudskoga roda po biblijskom predanju o potopu 70
- Nova godina*, simbol života 45, 46

Nu, Vječne vode, primogonetske životvorne vode 11, 12, 19, 20, 22, 29

Nudimud, epitet boga En-Ki 52, 63, 66, 68

Nun, Praokean 12

Nut, egipatska boginja neba kao sijela kiša združena u *sveti brak* sa bogom Gebom 10, 11, 12, 18

O

Oannes, vodozemno biće 59

objektivni ili kosmički principi

- izviranja 21, 22
- prestajanja 21
- uviranja 21, 22

obogotvorenost kosmičkih sila 23

Odiseja, epska poema drevnih Helena 47

Ofion ili *Ofionej*, Sjeverni vjetar, Zmija, simbol plodnosti 16, 74

Okéanos, prvobitne vode u helenskoj kosmogoniji 20, 22, 76

Olujna ptica, ptica Zû, simbol zla i uništenja 35, 39, 41

orfička kosmogonija 11

Orijaši, planetarna božanstva nižega reda u helenskoj kosmogoniji 19

Oziris, izvorno *As-Ar*, egipatsko božanstvo, simbol generativnih sila Majke Zemlje, oličenje muškog počela 18, 22, 23

P

Pap-gal-gu-enna, epitet boga Marduka 92

pelaški mit o postanju svijeta 11, 16

ples Sunca 46

pljuvačka, simbol ozdravljenja 79

počelo, a

- duhovna 20
- fizička 20
- kosmičko 13

Polihistor, Aleksandar 59

postanje svijeta kao

- djelo jednog od roditelja 18, 19
- duhovni akt 18, 20
- obična vizija 18
- rođenje od iskonskog para roditelja 18

praspustancija 25

predanje, a

- kosmogonijsko-teogonijska 9, 10, 13, 16
- mitološko 10

princip, počelo

- analogije 26
- bezvremenosti 21, 22
- bezvremenskog 21
- besmrtnosti 21
- izviranja 21
- kretanja 22
- mirovanja 22
- prestajanja 21
- prostora 22
- suprotnosti 22
- uviranja 21, 22
- vremena 21, 22

- vremenosti 21, 22

- vremenskog 21

procesija, ophod 45, 46

Ptah, tvorno počelo iz Memfisa, simbol ognja i vode u zemlji, oličenje transmutirajuće energije 12, 13, 20, 51

ptica, simbol postanja i tvornog duha 10, 18

R

Ra, simbol i oličenje kosmotvorne energije, umna sila ravna kosmičkoj svijesti 20, 23, 51

Rahab, čudovište iz hebrejske mitologije 58

Rassam, Hormuzd 27

Rg-vede 35

ritual 45

S

Sabitum Siduri 70

Sanhoniaton, fenički historičar (iz Bibliosa?) 16

Sa-zu, epitet boga Marduka 91

sedam

- bogova sudbine 52
- tablica sudbine 38

Semiti 40

Seth, egipatski bog dobra i zla, u genezi simbol i princip transmutacije, neuništive energije 12, 18, 23

Sia, tvorna Misao u egipatskoj filozofijskoj misli 20

simbolika brojeva 43

Sippar, sumerski grad, središte poštovanja boga Šamaša 27

Sirija 22

Sirus, zmaj 72

sjeme, simbol života 14

Sjeverni vjetar, simbol oplodnje 16

Smith, George 27

smrt i život 70

spekulativna misao, intuitivan način spoznaje 18, 19, 20, 26

srce, simbol začeca misli po vjerovanju drevnih Egipćana 12, 13

Stablo spoznanja dobra i zla 71

sudbina i njezino određivanje 52, 62, 64, 65, 66, 68, 70, 85

Sudu (n)sag-kus, epitet boga Marduka 88

Suh-rim, epitet boga Marduka 91

Sumer, najstarija historijski potvrđena država u Mesopotamiji 13

Sumerani, najstariji povijesno potvrđeni narod Južne i Srednje Mesopotamije 9-47 *passim*

sumerska filozofijska teorija o razvoju božanskih bića 14

Sunce, simbol postanja svijeta 10, 35, 44

sunčevo, sunčano -

- dijete 10, 11, 18, 88
- junak 44, 55

sustav istine 9

Svetkovina, svečanost Nove godine, simbolično odbacivanje starog i grešnog koje ustupa mjesto novom i bezgrešnom 45

svijest 24

Š

Šamaš, Sunce, semitsko planetarno božanstvo, simbol plodnosti, gospodar svjetlosti i proricanja 18, 59, 79

Šu, bog-uzduh, gospodar Odema, životvornog vazduha, simbol kosmičke svjetlosti, Etera, inteligencije 12, 13, 18, 20

T

Taamtu, jedan od naziva boginje Tiamat 16

Taawatu, jedan od naziva boginje Tiamat 16

tablice sudbine 60, 62, 66, 67, 75, 80

Talet, jonski kosmolog 19, 23, 25

Tamdu, jedno od imena boginje Tiamat 16

tamtu, Donje slane vode 29

Tammuz, božanstvo drevnih Vavilonjana 22

Tatenen, epitet boga Ptaha kao Tvorca 12

Tauthe, jedno od imena boginje Tiamat 16

Tefnut, boginja životvorne vode, oličenje novoga života u egipatskoj kosmogoniji 12, 13, 18, 20

tehnomorfná predstava o postanju svijeta 20

Tehom, prvobitni okean 16, 76

Tehomot, čudovište iz hebrejske kosmogonije 16

Telepin, hetitsko božanstvo vegetacije 22

Temida, oličenje reda i poretka po helenskoj kosmološkoj misli 19

Tetija, helenska boginja, žensko počelo, simbol slanah voda kao sijela elementarnih sila 22

Thoth, metafizičko počelo, princip tvorne Riječi, simbol magije i mudrosti, gospodar istine 13

Tiamat, vid Majke Zemlje, simbol Donjih slanah voda kao sijela funkcionalnih počela i elementarnih sila, nesređena iskonska sveukupnost, prethodnik kosmogonije 14-94 passim

Tifon, *Tifoej*, sin Geje i Tartara, parnjak egipatskog boga Setha kao božanstva transmutacije 23

Tigris 79

Titani, planetarna božanstva u helenskoj kosmogoniji 19

Tohu i *Bohu*, iskonske haotične vode u hebrejskoj kosmogoniji, Okean slatke i slane vode, simbol postanja svijeta 15, 16, 17

trska, simbol života 51

tvorna

– Misao 20, 28, 36

– Riječ 20, 28

Tu-kug, epitet boga Marduka 91

Tutu, epitet boga Marduka 90, 91

U

Ubšukinu, skupština bogova 64, 66, 68, 89

Ugarit, vidi *Ugarićani*

Ugarićani, stanovnici feničkog grada-države u Sjeverozapadnoj Siriji iz drugoga milenija prije Hrista 15, 22, 58

Ugg, atribut boga Nergala 75

Uran, Nebo, sijelo životvornih voda u helenskoj kosmogoniji 19

Usmi, doglavnik boga Marduka 80

Utnapištim, spasitelj ljudskoga roda po akademskom predanju o potopu 70

V

Vavilon, glavni grad Vavilonije, kultno mjesto boga Marduka 27, 37, 40, 45, 46, 81

Vavilonija 22, 40

Vavilonjani, semitski narod u Srednjoj Mesopotamiji 21, 25, 28, 34, 42, 43, 45

Veliki, a

– boginja plodnosti 16

– gakač, epitet boga Geba 11, 18

– majka bogova 16

Vergilije, rimski pjesnik 47

vjetar, simbol vazdušnog prostora 31, 56, 57, 72, 88

vode, iskonske (primogenetske, primordijalne, prvobitne) uzete kao kosmički i božanski totalitet 11, 13, 14, 15, 28, 29

vrt bogova 70

Z

zaokruženost prostora i vremena 45

Zeus, sin titanâ Krona i Reje, Vrhovni bog drevnih Helena, simbol svijetla i kišâ 23, 24

zigurat, simbol iskonske kosmičke planine (izronile iz pramora) u sumerskoj kosmogoniji na kojoj je počelo prvo stvaranje; središte svijeta, veza neba i zemlje 85

Zi-kug, epitet boga Marduka 91

Zi-si, epitet boga Marduka 91

Zi-ukkin-na, epitet boga Marduka 90

Ziusudra, spasitelj ljudskoga roda po sumerskom predanju o potopu 70

zlatno tele, inkarnacija sunca 40

zmaj, simbol vodne i vatrene stihije 56, 58, 65, 66

zodijak 42

Zû, vidi *Olujna ptica*

Zulum, epitet boga Marduka 92

zvijezde, sazvizjeđe

- Aquarius 32

- Bik 43

- Jarac 43

- Rak 32, 43

- Trokut, Trougao 32

Ž

životinja, simbol postanja svijeta 10, 18

životvorni, a

- oganj 12, 28, 86

- voda 12, 18, 86

BILJEŠKA O AUTORU

Dr Marko Višić, rođen je 18. I 1942, godine u Oklaju kraj Knina. Na Odelenju za klasične studije Filozofskog fakulteta Univerziteta u Beogradu diplomirao 1966, godine i na istoimenom Odelenju magistrirao marta 1971. Doktorirao na Filozofskom fakultetu u Zagrebu januara 1989. Kao profesor Univerziteta na Filozofskom fakultetu u Nikšiću predaje Opštu istoriju starog vijeka (Bliski i Daleki istok, Heladu i Rim), starohelenski i klasični latinski jezik.

Bavi se dugogodišnjim istraživanjem: *ranog mišljenja i spekulativne misli* drevnih naroda;

duhovnog i vjerskog života starih Egipćana, Sumerana, Akadana, Vavilonjana, Hebreja, Helena i Rimljana; *antičke* filosofije i filosofije uopšte te *medicine, muzike i književnosti*.

Iz gornjih oblasti, to jest iz egiptologije, sumerologije, asiriologije i antikologije, objavio je oko dvije stotine rasprava, eseja, studija, prikaza, monografija i prevoda sa starohelenskog, latinskog, engleskog, francuskog, njemačkog, italijanskog i ruskog jezika, od čega hronološkim redom navodimo sljedeće. Iz istorije *ranog mišljenja i spekulativne misli* izražene kroz mitove i kultove: *Postanak i karakter mitologije nordijskih naroda*, „Ulaznica” (Časopis Centra za kulturu u Zrenjaninu), Zrenjanin 1973, br. 33; *Teogonija i kosmogonija Starih Slovena*, „Ulaznica”, br. 38/39, 1974; *Kult Sunca u ljudskoj civilizaciji*, „Ulaznica”, br. 43, 1975; *Kult stabla kroz ljudsku civilizaciju*, „Novy život”, Novi Sad 1976, br. 5. (Na slovačkom jeziku). Isti rad objava-

ljen u „Vencu” (Časopis za umetnost, kulturu i književnost), Beograd 1978, br. 40.

Iz oblasti kulturne istorije: *Četverojezični riječnik iz XVI stoljeća; Četverojezični nomenklator iz XVI vijeka*, „Arhivski pregled”, Beograd 1974, br. 1-2. (Časopis arhivskih radnika Srbije).

Iz istorije medicine: *Medicinski priručnik na latinskom jeziku iz 1573. godine*. „Medicinski pregled”, god. XXVI, br. 3-4, Novi Sad 1973. (Časopis Društva za zdravstvenu kulturu SAP Vojvodine); *Medicinski leksikon na latinskom jeziku iz 1578. godine*. „Ulaznica”, Zrenjanin 1975, br. 44; *Hipokrat, Kanon medicine (Aforizmi)*, „Medicinska knjiga”, Beograd – Zagreb 1978; drugo izdanje dopunjeno Hipokratovim djelom *Vazduh, Voda, Mjesto* i uvodnom studijom *Hipokrat život i djelo*: IŠM „Oktoih”, Podgorica, 2000; treće izdanje: ITP „Unireks”, Podgorica, 2008.

Iz istorije antičke muzike i poezije: *Odnos muzike i poezije u drevnoj Heladi*, uvodna studija uz djelo Plutarh, *O muzici*, Centar za kulturu Zrenjanin, Zrenjanin 1975; drugo izdanje: „Prosvjeta”, Niš 1997; treće izdanje: ITP „Unireks”, Podgorica 2008; *Kult muza u evropskoj književnoj tradiciji* (monografija), „Svjetlost”, Sarajevo 1989; drugo izdanje: ITP „Unireks”, Podgorica 2008; Hesiod, *Poslovi i dani*, sa uvodnom studijom *Hesiod i njegovo djelo*, „Književna zajednica”, Novi Sad 1993; drugo izdanje: IK „Draganić”, Beograd 1998; treće izdanje: ITP „Unireks”, Podgorica 2008; Hesiod, *Teogonija*, sa uvodnom studijom *Hesiod, život i djelo*, „Oktoih”, Podgorica 2000; drugo izdanje: ITP „Unireks”, Podgorica 2008; Apolonije sa Rodosa, *Ep o argonautima*, sa uvodnom studijom *Apolonije sa Rodosa i njegovo djelo*, „Oktoih”, Podgorica 1998; drugo izdanje: ITP „Unireks”, Podgorica 2007; *Antologija stare helenske lirike*, sa studijom *Razvoj stare helenske lirike*, „Oktoih”, Podgorica 2000; drugo izdanje: ITP „Unireks”, Podgorica 2008.

Iz oblasti antičkog besjedništva i filosofije i filosofije uopšte: Aristotel, *Retorika*, sa uvodnom studijom *Poimanje i značaj besjedništva kod drevnih naroda*, „Nezavisna izdanja”, Beograd 1987; drugo izdanje: „Naprijed”, Zagreb 1989; treće izdanje: „Svetovi”, Novi Sad 1997; četvrto izdanje: „Plato”, Beograd 2000; peto izdanje: ITP „Unireks”, Podgorica 2008; Aristotel, *Rasprava o duši*, sa uvodnom studijom *Problem psyché u drevnoj Heladi*, „Oktoih”, Podgorica 2001; drugo izdanje: ITP „Unireks”, Podgorica 2008; Heraklit, *O prirodi*, sa uvodnom studijom *Heraklit, život i djelo*, „Oktoih”, Podgorica 2001; drugo izdanje: ITP „Unireks”, Podgorica 2008; Boetije, *Utjeha filosofije*, sa uvodnom stu-

dijom *Boetije i njegovo djelo*, „Oktoih”, Podgorica 1999; drugo izdanje: ITP „Unireks”, Podgorica 2008; René Dekart, *Pravila za usmjeravanje duha; Rasprava o metodi; Istraživanje istine prirodnim svjetlom uma*, sa uvodnom studijom *Dekart, život i djelo*, „Oktoih”, Pogorica 1997; drugo izdanje: ITP „Unireks”, Podgorica 2008.

Iz oblasti duhovnog i vjerskog života narodâ drevnog Bliskog istoka: *Velika egipatska knjiga mrtvih* (Papyrus Reinisch) sa uvodnom studijom *Duhovni i vjerski život drevnih Egipćana*, „Nezavisna izdanja”, br. 31, Beograd 1982; drugo izdanje dopunjeno Papirus-om Ani, objavila „Svjetlost”, Sarajevo 1989; treće izdanje: ITP „Unireks”, Podgorica 2008; studiju *Duhovni i vjerski život narodâ drevne Mezopotamije*, objavila JAZU u „Forumu”, br. 10-11, Zagreb 1985; *Zakonici drevne Mesopotamije*, sa uvodnom studijom *Duhovni i vjerski život narodâ drevne Mesopotamije*, „Nezavisna izdanja”, Beograd 1986; drugo izdanje: „Svjetlost”, Sarajevo 1989; treće izdanje: CID, Podgorica 2003; četvrto izdanje: ITP „Unireks”, Podgorica 2008; *Gilgameš*, sa uvodnom studijom *Sumersko-akadski ep o Gilgamešu*, „Naprijed”, Zagreb 1993; drugo izdanje: „Književna zajednica”, Novi Sad 1994; treće izdanje: IK „Draganić”, Beograd 1998; sumersko-akadski *Ep o stvaranju* (*Enuma eliš*), sa studijom *Kosmogonijsko-teogonijska misao narodâ drevnog Bliskog istoka*, „Naprijed”, Zagreb 1993; drugo izdanje: „Istotčnik”, Novi Sad 1994; treće izdanje: ITP „Unireks”, Podgorica 2008; *Književnost drevnog Bliskog istoka*, „Naprijed”, Zagreb 1993; drugo izdanje: „Oktoih”, Podgorica 2000; treće izdanje: ITP „Unireks”, Podgorica 2008; *Pjesma nad pjesmama*, sa studijom *Duhovni i vjerski život drevnih Hebreja*, „Pešić i sinovi”, Beograd 1986; drugo izdanje: LIB, Novi Sad 2007; *Poeme o Jovu* (*Jobu*) – sumerska, akadaska, egipatska i biblijska poema – sa uvodnom studijom *Književnost drevnog Bliskog Istoka*, „Oktoih”, Podgorica 1998; drugo izdanje: ITP „Unireks”, Podgorica 2008; Aurelije Augustin, *Država božja*, CID, Podgorica 2004.

Iz njemačke književnosti: J. W. Goethe, *Prafaust* (*Urfaust*), JAZU, „Forum”, br. 10-11, Zagreb 1993; drugo izdanje: „Književna zajednica”, Novi Sad 1994; treće izdanje: ITP „Unireks”, Podgorica 2008.

Iz rimske književnosti: Ovidije Nason, *Metamorfoze*, ITP „Unireks”, Podgorica 2007.

Iz kulturne istorije srednjovjekovne Srbije: *Onomastika u grčkim poveljama srpskih vladara*, „Oktoih”, Podgorica 1999; drugo izdanje ITP „Unireks”, Podgorica 2008.

CIP - Каталогизација у публикацији
Централна народна библиотека Црне Горе, Цетиње

821.112.2-2

821.112.2.09-2 Гете, Ј. В.

ENUMA, Eliš : sumersko-akadski ep o stvaranju /
(Кабти Илани) ; ep с француског превео, уз
konsultaciju izvornika, studiju i komentare sačinio
Marko Višić. – Podgorica : Unireks, 2008
(Grafokarton-Prijepolje). – 118 str. : slika prevodioca ; 21 cm. –
(Biblioteka Civilizacije / Unireks Podgorica)

Podatak o autoru preuzet iz kolofona. – Tiraž: 1000.
– Predgovor: str. 7–8. – Kosmogonijska misao
drevnog Bliskog istoka: str. 9–47. – Spisak
skraćenica češće citiranih izvora i djela: str 97–98. –
Bilješka o prevodiocu sa slikom: 99–100. – Registar..

ISBN 978-86-0777-8

1. Кабти Илани (аутор) 2. Вишић, Марко
(преводац) (аутор додатног текста)
а) Сумерска књижевност - Студије

COBISS.CG-ID 12921104